

H E R I N N E R I N G E N
Mgr. Prof. Dr. F.L.R. Sassen
* 13 aug. 1894 † 16 sept. 1971

INLEIDING

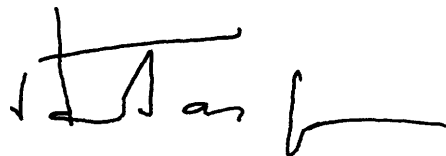
De herinneringen, die ik hier op papier breng, zijn bestemd voor de nu levende jongere leden van de familie. Misschien zullen zij ook nog door latere generaties gelezen worden.

Door verschillende omstandigheden heeft mijn leven zich grotendeels op zekeren afstand van de familie afgespeeld, zodat zeker de jongere leden zich geen voorstelling kunnen vormen van hetgeen er in dat leven is voorgevallen.

Als er een "morale de la fable" uit deze herinneringen moet getrokken worden, dan is het deze, dat het leven heel anders verloopt dan men het zich in zijn jeugd gedacht had. In dat alles is de leiding van de goddelijke voorzienigheid merkbaar, die zich uiteraard van menselijk ingrijpen en menselijke beslissingen bedient.

Deze herinneringen hebben geen enkele literaire pretentie. Ik dicteer ze onvoorbereid en bij tussenpozen aan mijn secretaresse Marlien van Kleef, die mij sinds 1955 in velerlei opzicht van dienst is geweest.

12 september 1962.

Mijn oudste herinneringen gaan terug naar Nijmegen, niet naar het huis St. Annastraat 21, waar ik geboren ben, maar naar het huis Spoorstraat 4, dat mijn vader had laten bouwen en dat wij in 1896 hebben betrokken. Het huis is in september 1944 aan de Duitse brandstichting ten offer gevallen; het was toen al lang niet meer ons eigendom. Ik herinner mij de voorkamer boven en de voortuin. Ook staat mij nog het beeld voor ogen van de auto-wedstrijd Parijs-Amsterdam in 1898. Wij stonden op het Keizer Karelplein in het park en zagen de onwaarschijnlijke voertuigen van de Graafseweg afkomen, om het plein draaien en de Kronenburgersingel afrijden, om naar de pont te gaan, die hen over de Waal moest brengen.

In 1898 zijn wij naar Den Bosch verhuisd. Van het huis Stationsweg 4, waar wij woonden, heb ik nog maar een vage herinnering. Wel zie ik nog de parade vóór mij, die door de Bossche schutterij op de Stationsweg gehouden werd. Het verblijf in Den Bosch heeft overigens wegens de ziekte van mijn vader maar 9 maanden geduurd. In 1899 verhuisden wij naar Breda, Mauritsstraat 22; in dat huis zijn wij drie jaren gebleven, tot wij in mei 1902 naar de Nieuwe Boschstraat 34 verhuisden. Het huis Mauritsstraat staat mij levendig voor ogen. Voor mijn herinnering waren de kamers zeer ruim en de tuin zeer groot. Over het verblijf in dat huis hangt echter de voortdurende schaduw van de ziekte van mijn vader : binnen een week na onze verhuizing naar de Nieuwe Boschstraat is hij overleden.. Het huis in de Nieuwe Boschstraat is in mijn herinnering het eigenlijke ouderlijk huis gebleven. Daar heb ik mijn lagere schooljaren en daarna, tot 1920, mijn vakanties doorgebracht.

In september 1900 ging ik naar de bewaarschool, geleid door zusters, in de Nieuwstraat. Daar heb ik zoveel elementaire kennis opgedaan, dat ik in 1901 naar de tweede klas van de openbare lagere school aan de Houtmarkt (hoofd : de Heer Tack) kon gaan. Aan mijn lagere schooljaren heb ik een prettige herinnering; hoofd en onderwijzers van deze school, van wie de meeste Katholiek waren, gaven blijk voor hun taak berekend te zijn. Met de jongens en meisjes van mijn klas had ik goede relaties. Ik denk met dankbaarheid terug aan hetgeen ik daar geleerd heb.

In het schooljaar 1905/1906 werd ik met drie andere jongens door de onderwijzer Janssens voorbereid op het toelatingsexamen tot het gymnasium. Aange-

zien ik toen al het voornemen had, priester te worden, had mijn moeder al eerder besloten, dat ik intern zou worden op het Canisius-College te Nijmegen, waar ook mijn neef Jan Stams en mijn neef Jan Bressers (beide in 1918 aan de "Spaanse griep" overleden) als leerling waren ingeschreven. Voor de zekerheid liet mijn moeder mij toelatingsexamen doen, niet alleen aan het Canisius-College, maar ook aan het Stedelijk Gymnasium te Breda. Op 5 september 1906 ging ik voor het eerst naar Canisius en ik heb daar de zes jaren van mijn gymnasium onder het strenge regiem van de Jesuiten-kostscholen van die dagen doorgemaakt. Vergeleken met de situatie van later op de kostscholen, was dit regiem inderdaad onbarmhartig streng. Nooit kwamen wij onder het oog van de surveillanten uit. Aan de regels van deelnemen aan de gemeenschappelijke sporten en andere oefeningen en aan die van het stilzwijgen buiten de tijden van de recreaties werd streng de hand gehouden. Na de eerste weken, toen de aanpassing aan het nieuwe milieu met heimwee gepaard ging, heb ik alleen nog moeilijkheden ondervonden in het derde jaar; het was voor mij, zoals ik later begreep, de puberteitscrisis. Intussen ben ik uiterst dankbaar voor de opleiding, die ik op Canisius gekregen heb; niet alleen heb ik daar voortreffelijk voorbereidend hoger onderwijs genoten, maar ik heb er ook veel voor mijn leven meegekregen.

In de zomervacantie van 1910 ontmoette ik te Terborg in de familiekring dr. W. Weebers, geneesheer te Leiden. Deze gaf mij in overweging, te proberen gymnasium A en B tegelijk te doen. Hij heeft waarschijnlijk begrepen, dat ik een prikkel nodig had om aan het werk te komen en zijn advies is mij van groot nut geweest. De leraren van Canisius namen de suggestie over. Het bleek echter dat een dubbel eindexamen, gelijktijdig af te leggen aan dezelfde school, reglementair niet mogelijk was en dat een van de twee examens voor de Staatscommissie moest worden afgelegd. Ik werd dus voor het eindexamen B, dat destijds als speciale vakken alleen algebra, trigonometrie en boltrigonometrie omvatte, afzonderlijk opgeleid, eerst met de twee B-leerlingen van mijn klas, door Pater Fr. Sträter, later alleen door Pater J. Kitselaar. De voorbereiding op het dubbele eindexamen heeft mij inderdaad leren werken, waar ik geheel mijn verder leven plezier van heb gehad. In juni 1912 heb ik het eindexamen A op Canisius afgelegd en een maand later het eindexamen B voor de Staatscommissie.

Enkele maanden te voren, in de Paasvacantie van 1912, heb ik mijn eerste reis van betekenis naar het buitenland gemaakt. Wel was ik in 1910 met mijn moeder naar Brussel gereisd om daar enkele dagen de wereldtentoonstelling te bezoeken, maar verder had ik de grens nooit overschreden. Op uitnodiging van onze neef

Willem Sassen (1850-1926) ging ik in april 1912 naar Engeland om in zijn pastorie te Manchester een tiental dagen door te brengen. Misschien heeft bij hem de gedachte voorgezeten om mij door dit verblijf voor de zielzorg in Engeland te winnen -- in die dagen waren tal van Nederlandse priesters in Engeland werkzaam -- en die gedachte was ook al eens bij mij opgekomen, maar even spoedig weer voorbijgegaan. Het dagelijks contact met een zo plichtgetrouw en vroom priester als pastoor Willem Sassen heeft echter bij mij een onvergetelijke herinnering nagelaten. Aan deze eerste reis naar Engeland is ook voor mij de herinnering verbonden van het schokkende nieuws van de ondergang van de "Titanic", "worlds largest liner", die op haar eerste tocht naar Amerika op 15/16 april 1912 op een ijsberg stootte en verging, met meer dan 1500 passagiers. Enkele tientallen konden worden gered, doordat op draadloos-telegrafische oproep een aantal schepen te hulp kwam.

Onze leraar Nederlands, Pater A. Bergé, sinds november 1911 rector van het Canisius-College, is tijdens mijn laatste schooljaar op de gedachte gekomen, dat ik, in plaats van naar Rolduc te gaan voor de filosofie cursus (hetgeen ik van plan was) beter aan een universiteit filosofie zou kunnen studeren. Hij besprak dit met mijn moeder in de Pinksterdagen van 1912 en na enige besprekingen heen en weer werd, mede op advies van onze neef dr Jan Sassen O.P. (1876-1944), besloten, dat ik naar Fribourg zou gaan. Zo vertrok ik begin oktober 1912 voor het eerst van mijn leven naar Zwitserland, waar ik later zo dikwijls mijn vacaties zou doorbrengen. Aan de jaren van Fribourg denk ik met onverdeeld genoegen terug. Ik had intussen geleerd hard te werken, maar daarnaast was er gelegenheid om door heel Zwitserland te reizen en in de dagelijkse omgang met het internationaal gezelschap studenten de praktijk van het spreken van vreemde talen op te doen. Ik was van het begin af aan gedwongen, elke dag Frans, Duits en Engels te spreken, en met behulp van een elementaire cursus, die aan de universiteit werd gegeven, heb ik zoveel Italiaans geleerd, dat ik dat voldoende kon lezen en verstaan. De ervaringen in het internationale milieu en het contact met vreemdelingen van allerlei landaard zijn mij voor mijn later leven van groot nut geweest.

In augustus 1914 had ik een onderhoud met de pas benoemde Bisschop van Roermond. Mgr. L. Schrijen († 1932), die bereid was, mij na voltooiing van mijn universitaire studie in de filosofie toe te laten tot de studie van de theologie aan het Groot-Seminarie te Roermond en mij in zijn Bisdom op te nemen, op grond van de Maastrichtse oorsprong van mijn familie en hoewel ik noch in zijn Bisdom geboren, noch daar woonachtig was. Ik heb daar nooit spijt van gehad en ik heb mij altijd onder de geestelijkheid van het Bisdom Roermond thuis gevoeld, al heb ik het grootste deel van mijn priesterlijk leven buiten het Bisdom doorgebracht. Dat

ik Roermond heb gekozen, reeds lang vóór ik aan de directe voorbereiding op het priesterschap toe was, was zeker in de geest van mijn overleden vader, die zich zo door en door Limburger voelde.

Tot de aangenaamste herinneringen van mijn jeugd behoren die aan het dikwijls herhaalde verblijf te Dongen, bij mijn oom en tante Henri en Cato Stams-Bressers († 1912 en 1931) en bij mijn oom en tante Kees en Jet Bressers-Stams († 1933 en 1911). Ik genoot er van hun onbeperkte gastvrijheid, van de vrolijke omgang met de neven en nichten, van de grote huizen en van de voor mij haast onvoorstelbaar grote tuinen, en van de royale levensstijl, die mij uiterst luxueus voorkwam in vergelijking met het sobere en zuinige leven, dat ik thuis gewoon was : mijn moeder moest van een klein pensioen en van de renten van een bescheiden vermogen rondkomen en zich in menig opzicht beperken; zelf heeft zij daar nooit over geklaagd en extra genoegens heeft zij zichzelf nooit gegund. Twee maal per jaar ging zij bij mijn broer Ru te Terborg logeren; dat waren de enige vacaties, die zij na de dood van mijn vader ooit gekend heeft. Ook voor mij was het logeren te Terborg in de zomervacantie altijd weer een groot genoegen; Ru en Mies deden dan alles om het verblijf in hun huis prettig te maken. Ik trof er de jongens Deurvorst uit Ulft : Zeno, Mel, Eduard, Frank, Marcel, en de jongens en meisjes Deurvorst uit Terborg, vooral Toon, Michel, Richard, Liedje, met wie ik plezierig kon omgaan. Zomer wilde voor mij zeggen : Dongen en Terborg. In latere jaren gingen de wegen uiteen, maar de vriendschappelijke gevoelens bleven.

In hetzelfde jaar 1914, waarin ik het eerst in contact kwam met Mgr. Schrijnen,, heb ik twee avonturen beleefd, waarvan de herinnering mij heel mijn leven is bijgebleven. Voor de militaire dienst behoorde ik tot de lichter 1914 en ik had het normale uitstel van dienst om studieredenen aangevraagd, rekenend na afloop van die termijn onder de bepalingen te vallen betreffende vrijstelling van militaire dienst voor a.s. bedienaren van de godsdienst. Op 31 juli 1914 werd echter de algemene mobilisatie van land- en zeemacht aangekondigd en werden tegelijk alle soorten verlopen ingetrokken. Ik vernam het bericht van de mobilisatie te Dongen en ging nog in de vroege morgen van 1 augustus naar Breda om mij te melden in de Chassé-kazerne, waar men overigens in het geheel niet op de hoogte was van degenen, die bij de mobilisatie verwacht werden. De verwarring was groot; de legerorganisatie was in het geheel niet op deze onverwachte mobilisatie berekend, maar wie zich aanmeldde werd natuurlijk vastgehouden. Wij brachten de dag door op het terrein van de kazerne en werden voor de nacht ondergebracht in een school in de Ginnekenstraat, die voor dat doel ontruimd was en waar een aantal bossen stro op de grond was uitgespreid. De volgende middag werden wij op

transport gesteld naar Delft om daar in het depot van het zesde regiment infanterie te worden opgeleid. In de kazerne sliepen wij weer in het stro en een waterkraan buiten was de enige wasgelegenheid voor enige honderden soldaten. Aangezien ik niet op de keuring was verschenen, verzocht ik terstond bij aankomst te Delft gekeurd te mogen worden. Deze keuring strekte zich niet verder uit dan mijn rechteroog en daarop werd ik afgekeurd, met de mededeling nochtans, dat deze afkeuring wegens de oorlogsomstandigheden nog moest worden bekrachtigd door een commissie, die overigens nog niet was benoemd. Met andere afgekeurden, onder wie enkele invaliden, bracht ik de dag door op de binnenplaats van het militair Hospitaal, thans het Prinsenhof te Delft. Na acht of tien dagen nietsdoen, besloot ik een stap te wagen bij onze neef R. de Quay, toen adjudant van de minister van oorlog. Op mijn brief stuurde hij reeds de volgende dag zijn twee zoontjes, Cas, later Jesuïet in Indonesië en Jan, later minister-president, naar Delft, om mij te zeggen dat de zaak in orde zou komen, en inderdaad werd ik daags daarna losgelaten. Later vernam ik echter, dat andere afgekeurden nog twee maanden op ontslag hadden moeten wachten.

In de loop van de zomervacantie 1914 kwam de vraag op, of het nog mogelijk zou zijn, via Duitsland, Zwitserland te bereiken om tijdig bij het begin van het academisch jaar te Fribourg aan te komen. Na enige informaties gingen wij, n.l. J.B. Kors († 1966), F.A. Weve, F. Schweigmann en ik op 30 oktober 's morgens vroeg vanuit Nijmegen op reis. Na herhaaldelijk overstappen en lang wachten, waarbij wij o.a. te Keulen getuigen waren van het binnenkomen van enkele treinen met gewonden van het Yzerfront, kwamen wij 's avonds tot Frankfurt aM., waar wij logeerden. De volgende dag ging de reis verder, weer met veel vertragingen, zodat wij eerst in de late namiddag aan het laatste toenmalige grensstation in de Elzas, toen genaamd Leopoldshöhe, thans St. Louis, aankwamen. Daar werd ik door de Duitse grenswacht aangehouden, omdat blijkens de "zwarte lijst" die zij voor zich hadden, iemand gezocht werd, wiens naam op de mijne leek en die koopman was en te Rotterdam woonde. Ondanks mijn protest werd ik op transport gesteld naar een plaats op enkele kilometers afstand, genaamd Lôrrach, en daar in de gevangenis opgesloten. De volgende morgen werd ik onder veel excuses vrijgelaten, weer naar Leopoldshöhe gebracht en daar met veel hulpvaardigheid met mijn bagage op de tram gezet naar de Zwitserse grens. Het was 1 november, Allerheiligen; in de loop van de middag arriveerde ik te Fribourg, waar ik door mijn medereizigers met gejuich werd begroet. Later heb ik het verhaal eens gedaan bij de Nederlandse gezant te Bern, die er proces-verbaal van heeft laten opmaken.

In de Paasvacantie van 1915 ben ik, in tegenstelling tot vroegere jaren, niet naar

huis gegaan, maar heb ik enkele weken doorgebracht, eerst te Menaggio (Italië) aan het Meer van Como, daarna te Villeneuve bij Montreux, aan het Meer van Genève. In juli van dat jaar was ik klaar met mijn proefschrift "De theoria cognitionis Plotini" (Sittard, 1916) en daarmee was het einde van mijn verblijf te Fribourg, de gelukkigste en meest onbezorgde jaren van mijn leven, aangebroken. Tegen eind juli werd de reis naar Nederland ondernomen, weer door het oorlogvoerende Duitsland, en weer hadden wij twee dagen daarvoor nodig, maar nu zonder verdere moeilijkheden.

In oktober 1915 deed ik mijn intrede in het Groot-Seminarie te Roermond. De ontvangst van de vreemde nieuw-aangekomene door de medestudenten was allerhartelijkst en ik heb in deze studiejaren te Roermond vrienden opgedaan voor het leven.

In het Seminarie van Roermond bestond een dagorde, beginnend te 5.30 uur 's morgens, waaraan door iedereen stilzwijgend streng de hand werd gehouden. Daarnaast hadden wij echter als studenten het bewustzijn, zeer vrij te worden gelaten, en inderdaad werd ons binnen het kader van de dagorde een grote mate van vrijheid gegund. Contrôle van de zijde van president en professoren was er nauwelijks of niet. Dit had echter ook het nadeel, dat er tussen professoren en studenten zeer weinig contact bestond. Alleen professor Jos Keuller († 1919), een man van grote eruditie en belangstelling in alle zaken des geestes, hield zich met de studenten op. In 1918 werd hij opgevolgd door professor Lemmens, de latere bisschop. Deze bracht in de verhouding van professoren en studenten geleidelijk verandering. Hij was een slecht docent en miste elke wetenschappelijke belangstelling, maar vulde dit aan door zijn hartelijk contact met de studenten, met wie hij in al hun persoonlijke aangelegenheden meeleeftte. Het leven in het seminarie van Roermond was vrij primitief. Alleen de oudere-jaarsstudenten hadden kamers, waar (op eigen kosten) gestookt kon worden. De jongeren, in elk geval de eerste-jaars en ten dele ook de tweede-jaars, moesten zich met een onverwarmde kamer tevreden stellen, maar genoten tijdens hun studie-uren de gastvrijheid van een van de ouderen, hetgeen uiteraard aan de studie niet ten goede kwam. Alleen de gemeenschappelijke zalen waren met gas verlicht; op de kamers moesten wij het met petroleumlampen doen, die wij zelf moesten schoonhouden en waarvoor wij zelf de nodige petroleum moesten kopen. Een badkamer bezat het seminarie niet. Ik kreeg echter de gelegenheid, bij de familie Knipping-Sassen geregeld van het bad gebruik te maken.

Naarmate de wereldoorlog langer duurde, werd de situatie in het seminarie moeilijker. Het eten, dat aanvankelijk ruim voldoende was, werd in de loop van de jaren tot het uiterste minimum terug gebracht. Kolen werden zo weinig gedistribue-

eerd, dat wij allerlei andere middelen moesten verzinnen om ons, althans enigermate, warm te houden. Vooral in de zeer strenge winter 1916-1917, toen de rivieren dicht lagen en het grote verkeer zelfs over het ijs van de Maas bij Roermond ging, werd de koude, met name in de totaal onverwarmde kerk van het seminarie, bijna ondragelijk. Op 2 februari 1918, Maria Lichtmis, werd zelfs wegens de uitzonderlijke omstandigheden ijsvrij gegeven, hetgeen in de geschiedenis van het Roermondse seminarie nog nooit was voorgekomen.

Op zaterdag vóór Passiezondag 1918 heb ik in de kerk van het seminarie de subdiakenwijding ontvangen, op de eerste zondag van oktober van hetzelfde jaar de diakenwijding, beide uit de handen van mgr. Schrijnen.

Na de zomervacantie van 1918, toen de eerste wereldoorlog reeds ten einde ging lopen, werd in de discipline van het seminarie een aanmerkelijke wijziging gebracht. Tot dan toe was het, in het kader van de maatregelen van Paus Pius X tegen het modernisme, in de seminaries verboden kranten en tijdschriften van welke aard ook te lezen. Het spreekt vanzelf, dat dit verbod vooral tijdens de oorlog veelvuldig door de seminaristen werd ontdoken. Er was echter geen andere gelegenheid aan kranten te komen, dan op de vrije dinsdag- en donderdagmiddagen, waarop wij die in de stad konden kopen. In 1918 besloot echter de president ons gelegenheid te geven, ons op De Tijd te abonneren. Daarmee konden wij ons ook openlijk op de hoogte houden van de spannende gebeurtenissen, die in de volgende maanden te wachten waren.

Op zondag 10 november 1918 werd door enigen van ons, die in de stad bij hoogmissen geassisteerd hadden, het bericht binnen gebracht, dat de Duitse keizer over de Nederlandse grens was gevlucht. Het bericht leek zo onwaarschijnlijk, dat het aanvankelijk als een grap werd beschouwd en geen geloof vond. Het was echter maar al te waar.. Daags tevoren was in Duitsland de revolutie uitgebroken en waren de keizer en de koning van Beieren, Saksen, Württemberg en andere vorsten afgezet, terwijl de wapenstilstandsonderhandelingen in volle gang waren. Maandag 11 november werd de keizer in zijn eigen trein via Roermond naar Amerongen vervoerd. Verschillende seminaristen zochten een voorwendsel om zich naar het station te kunnen begeven, maar vonden ook de president reeds op het perron. Er was echter niets te zien. De trein ging met gesloten gordijnen voorbij.

In de volgende dagen werd Roermond overstroomd met krijgsgevangenen van allerlei nationaliteit, die uit de Duitse gevangenkampen werden losgelaten en een goed heenkomen zochten. Zij werden in verschillende gebouwen in de stad voorlopig ondergebracht. Intussen dreigde ook in ons land de revolutie en kwamen daartegen

overal de burgerwachten in actie. Maandag 11 november werd in de voormiddag de wapenstilstand afgekondigd, die de verpletterende nederlaag van Duitsland bezegelde. De volgende dag ging ik in Exaeten bij Baexem de situatie bespreken met mijn vroegere geschiedenisleraar van Canisius, pater L. Waters S.J., die daar was aangeesteld tot bewaker van het algemene archief der Sociëteit, dat uit Rome naar Exaeten was overgebracht. Terwijl wij samen spraken, zagen wij voor het eerst grote eskaders vliegtuigen passeren, die bestemd waren om de ontruiming van België door de Duitsers te bespoedigen. Hij maakte mij duidelijk, dat ook in Limburg actief optreden van de burgerwachten gewenst was, teneinde communicatie tussen een eventuele revolutie in het Westen met de mijnstreek te voorkomen. Gelukkig is dit niet nodig geweest.

De theologische opleiding, die ik in het seminarie te Roermond heb gekregen, is gebrekkig geweest. De professoren voor de drie voornaamste vakken :dogmatiek, moraaltheologie en Schriftuur, resp. President Mannens († 1928), professor J. Keuller († 1919) en professor H. Everts († 1938), waren zo niet versleten, dan toch over hun beste tijd heen. Na de filosofische studie te Fribourg kreeg de theologische denkvorm op mij geen vat meer. De enige, van wie ik in het seminarie te Roermond werkelijk iets heb geleerd, is professor P. Geurts († 1928), de voormalige hoofdredacteur van De Tijd, die enkele jaren tevoren in de geruchtmakende disputen met De Maasbode gewikkeld was geweest. Hij doceerde kerkgeschiedenis en gaf daarbij blijk van een uitgebreide belesenheid en een kritische zin, die bij mij de belangstelling in de geschiedenis in de ruimste zin in hoge mate hebben aangewakkerd.

Op 5 april 1919 ben ik in de kerk van het seminarie door Mgr. Schrijnen priester gewijd. Mijn moeder, broers en zuster met verschillende andere familieleden waren daarbij tegenwoordig. De volgende dag, Passiezondag, heb ik mijn Eerste Mis gelezen in de kapel van het klooster der Ursulinen in de Voogdijstraat te Roermond, waar mijn tante Albertine als mère Xavier in 1912 was overleden. Ik werd daarbij geassisteerd door mijn vriend Jos Poels († 1959), die benoemd was tot leraar aan het Bisschoppelijk College te Roermond en voor de acte Engels M.O. studeerde. Op Paasmaandag 21 april deed ik in de parochiekerk van St. Joseph te Breda mijn eerste plechtige Mis, waarbij door onze neef Jan Sassen O.P. gepreekt werd. Tegen het einde van het -zomertrimester kwamen te Roermond volgens gewoonte de benoemingen uit van de nieuw gewijde priesters, die voor Rolduc of voor een van de Bisschoppelijke Colleges bestemd waren. Mijn klasgenoot G. Janssen († 1963) ging naar het College van Sittard, terwijl ik mijn benoeming kreeg voor Rolduc. Ik had Rolduc vóór die tijd slechts éénmaal gezien, op bezoek bij mijn vriend Bernard Janssens († 1959), die daar terstond na zijn priesterwijding in de Paasvacantie van 1916 benoemd was. Toen reeds was ik onder de indruk gekomen van het imposante gebou-

wencomplex en van de sfeer en de traditie, die daar met zoveel zorg bewaard werden. In de eerste dagen van september 1919 deed ik mijn intrede als priester-leraar. Het eerste contact met de nieuwe omgeving bracht uiteraard enige moeilijkheden mee, maar die werden al spoedig overwonnen. Reeds in materieel opzicht betekende de overgang naar Rolduc een aanzienlijke verbetering. Er was, door de nabijheid van de Domaniale Mijn, overvloed van kolen, zodat de gemeenschappelijke lokalen en onze zitkamers uitstekend verwarmd waren. Rolduc bezat in die dagen een eigen gasfabriek, die ons in overvloed licht leverde.

Mijn eerste bezigheden op Rolduc bestonden in surveillance, om de andere dag 's morgens om half zes aan de bedden van de jongens, daarenboven eens per week de Mis van 5 uur voor de zusters, vervolgens toezicht op de speelplaats en in de studiezalen. Daarbij werd ik belast met het onderwijs in de geschiedenis van de filosofie bij de filosofen, later uitgebreid met dat in de kerkgeschiedenis en in 1928 met enkele onderdelen van de systematische filosofie. Daarenboven heb ik op de lagere klassen nog les gegeven in geschiedenis en Grieks.

Tijdens het schooljaar 1920-1921 kwam bij mijn collega L. Linssen en mij de gedachte op om op voorbeeld van dat van het Canisius-College te Nijmegen ook een jaarboek van Rolduc op te richten. Het kwam ons voor dat Rolduc met zijn verleden van meer dan acht eeuwen ook zijn jaarboek behoorde te hebben, bestemd voor leerlingen en oud-leerlingen, waarin niet enkel de herinnering aan dat verleden levend zou worden gehouden, maar ook het actuele gebeuren voor de geschiedenis bewaarde zou blijven. Wij wilden de lezers, die wij voor het jaarboek hoopten te winnen, het beeld voor ogen stellen van hetgeen de inrichting, waar zij hun opleiding ontvangen hadden of nog ontvingen, voor het Nederlandse cultuurleven en meer in het bijzonder voor de Katholieke herleving in Nederland had betekend, en hen wijzen op de rol, die het derde Rolduc, naar wij toen meenden te mogen hopen, nog lang in ons land te vervullen zou hebben. Maar vooral lag ons de gedachte aan het hart, door het jaarboek bij de leerlingen het besef en de waardering aan te kweken van de uitzonderlijke en onvervangbare betekenis van Rolduc voor hun godsdienstige, verstandelijke, culturele en esthetische vorming.

De tijd voor het opzetten van een jaarboek leek in 1921 gunstig. De eerste wereldoorlog met zijn vele moeilijkheden, ook voor de landen, die er niet rechtstreeks bij betrokken waren, was voorbij. Wij leefden in de illusie van een "eeuwige vrede", die door de Volkenbond zou worden verzekerd. Ons land zag een nieuwe welvaart in een nabij verschiend. Ook het derde Rolduc bleek een tijdperk van nieuwe bloei tegemoet te gaan. De verhoging van de subsidie uit 's Rijks kas gaf het bestuur ruimer armslag dan ooit tevoren. De plannen voor inwendige vernieuwing, modernisering

van de inrichting en uitbreiding van de gebouwen begonnen te rijpen. Rolduc zou met zijn filosofie, zijn gymnasium, zijn hogere-burger-school, zijn hogere-handelsschool en zijn voorbereidende klas zijn plaats als eerste en oudste van 's lands Katholieke instellingen van voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs weten te handhaven.

Verschillende van onze oudere collega's stonden echter tegenover het plan tot uitgave van een jaarboek enigszins sceptisch. Het leek hun een uiting van jeugdig idealisme, dat niet voldoende rekening hield met de reële moeilijkheden die zulk een uitgave noodzakelijk mee zou brengen. Ook directeur A. van de Venne (1874-1941), die directeur A. Geurts (1865-1933) per 1 januari 1920 was opgevolgd, was niet zonder moeite voor onze plannen te winnen. De directeur was bezield met een grenzeloze liefde voor de instelling, waar hij toen reeds het grootste deel van zijn leven had doorgebracht, en met een onbeperkte toewijding aan de glorieuze traditie en de actuele reputatie van het derde Rolduc. Hij was echter even zuinig op de kas van het huis als royaal met zijn eigen beurs, wanneer het uitgaven ten behoeve van anderen betrof en hij stelde als voorwaarde, dat het jaarboek zich zelf zou moeten bedruipen. Wel was hij bereid, het huis een subsidie te laten verlenen voor het opnemen van de gegevens der prijsuitdeling, die tot dan toe elk jaar op kosten van Rolduc in een afzonderlijke brochure werden gepubliceerd. Maar nu deed zich een nieuwe moeilijkheid voor. Krachtens een gebruik van bijna een eeuw oud was de prijsuitdeling steeds in het Frans gehouden en in de desbetreffende brochure kwam ook in 1920 nog geen woord Nederlands voor. Wij vonden dat het niet aanging, in het jaarboek dit gebruik te continueren en stelden dus voor, ook voor de prijsuitdeling definitief op de eigen landstaal over te gaan. Maar hoewel het Frans reeds sinds 1 decennium als verplichte omgangstaal uit Rolduc was verdwenen en nog slechts in enkele benamingen, zoals die van de vergripen tegen de huisorde en de daaraan verbonden "grande ou petite salle de punition" voortleefde, konden wij van de directeur eerst na lang praten de toestemming krijgen, om de lijst van de prijzen voor de verschillende vakken in het Nederlands in het jaarboek af te drukken. Wat wij van de plechtigheid zelf zouden maken, moesten wij maar weten. Als redacteurs van het jaarboek werden wij ex officio met de regeling daarvan belast. Wij durfden het aan, met een "usage antique et solennel" te breken. Zo is het gebeurd, dat in 1921 voor het eerst in de geschiedenis van Rolduc de prijzen in het Nederlands zijn afgeroepen. Negen jaren hebben wij samen de redactie van het jaarboek gevoerd. Met zijn rijke en gevarieerde inhoud, waar zoveel voortreffelijke schrijvers in de loop der jaren toe hebben bijgedragen, is het een veel belangrijker publicatie geworden, dan wij in 1921 durfden en konden verwachten.

In de twaalf jaren van mijn verblijf op Rolduc zijn daar in de gebouwen en ten gevolge daarvan ook in de dagelijkse gang van het leven grote veranderingen gekomen. Toen ik in 1919 op Rolduc arriveerde, waren de gebouwen en de dagorde nog juist zó, als Lodewijk van Deyssel die op grond van zijn herinneringen uit de jaren 1874-1878 in "De Kleine Republiek" had beschreven. Onder directeur van de Venne werden echter een serie nieuwbouwplannen uitgevoerd. Eerst de gymnastiekzaal, vervolgens de noordelijke vleugel met speelzaal, herenkamers, filosofieklassen en zusterhuis, daarna de zuidelijke vleugel met klassen, en intussen was in het gehele huis elektrische verlichting en centrale verwarming ingevoerd.

Achteraf bezien kunnen de jaren tussen de twee oorlogen als de grote bloeitijd van het "derde Rolduc" worden beschouwd. Het internaat was voortdurend gevuld. Leerlingen kwamen uit alle delen van het land, met name ook uit Friesland en Zeeuws-Vlaanderen. De uitbreiding van de gebouwen met de nieuwe comforten droegen bij om het leven zowel voor de leraren als de leerlingen aangenaam te maken. Er scheen op geld niet gekeken te hoeven worden.

Onder de leraren waren figuren van betekenis, zoals R. de Guasco, E. Ribbergh, H. Wismans, P.S. Everts, H. Reynen, H. Verbeek, H. Cuypers, W. Jacobs en anderen. De resultaten van de eindexamens, gymnasium, hogere burgerschool en hogere handelsschool, waren elk jaar bevredigend. Rolduc kon tot de beste scholen van het land gerekend worden.

In deze jaren is ook de traditie ontstaan van de "Sociale Studieweken", die in de zomervacantie van elk jaar onder grote toeloop op Rolduc werden en nog worden gehouden. Het initiatief daartoe was uitgegaan van Dr. H. Poels, die daarvoor van directeur van de Venne steun en hulp gekregen had.

Toen ik op Rolduc aankwam in 1919 was juist de vrede van Versaille gesloten en was het Rijnland nog door Franse, Belgische en Italiaanse troepen bezet. Aanvankelijk *was* de grens nog streng gesloten en zelfs met prikkeldraad afgezet. In Herzogenrath was een Franse bezetting, die bijzonder streng op de weinige doorlaatposten lette. In de loop van oktober 1919 wist mijn collega Deumens de Franse commandant te bewegen ons doorlaatpassen te geven, mits wij een geldige reden voor het bezoek aan het aangrenzende Duitsland konden opgeven. Die geldige reden werd spoedig gevonden in min of meer noodzakelijke bezoeken aan de Stadsbibliotheek te Aken, waar de bibliothecaris bereid was tegen levensmiddelen, zoals worst, boter en eieren, verklaringen af te geven, dat wij daar kwamen werken. Op 2 november 1919 kwam ik, gewapend met zulk een verklaring, voor het eerst bij de Franse commandant te Herzogenrath, die mij inderdaad een pas uitreikte. De weg

naar Aken lag nu open. De verbindingen waren gemakkelijk. Van mijn kamer bereikte ik te voet in 10 minuten het station van Herzogenrath en vandaar bracht de trein ons in 10 minuten aan het station van Aken-West. Juist in deze tijd begon de devaluatie van de Duitse mark, zodat reeds aanstonds voor ons in Aken alles goedkoop te krijgen was. In de loop van de volgende drie of vier jaren ging de devaluatie snel verder, zodat de mark tenslotte vrijwel alle waarde verloren had. Er waren perioden, waarin wij voor twee centen in de tweede klas heen en terug naar Aken konden reizen. De prijzen van eet- en drinkwaren en van alle andere gebruiksartikelen kwamen voor ons daarmee overeen. Er werden ongelooflijke koopjes gedaan. Ik heb in deze jaren gelegenheid gehad om de belangrijkste tekstuitgaven van de Griekse filosofie en een groot aantal van de Duitse werken over de geschiedenis van de wijsbegeerte, die tot heden de grondslag van mijn boekenbezit uitmaken, voor uiterst lage prijzen te kopen. Het gebeurde soms dat ik 's morgens om acht uur al in Aken was om tegenover de Elisenbrunnen mijn haar te laten knippen en verdere boodschappen te doen.

In het begin van 1920 werd de Franse grensbezetting door Belgische vervangen en heel spoedig was er van controle op passen of op uitvoer van goederen geen sprake meer, zodat de reis naar Aken nog gemakkelijker was geworden. In de eerste helft van de twintiger jaren ben ik zodoende tientallen malen in Aken geweest. Daarna was de attractie grotendeels vervallen. In 1930 ben ik nog eens teruggegaan om de intocht van Hindenburg in het toen van bezetting bevrijde Rijnland mee te maken.

De verbindingen met het Duitse achterland waren destijds voor Rolduc veel gemakkelijker dan die met Nederland. Het naaste Nederlandse spoorwegstation was voor ons Kerkrade-Rolduc, aan de lijn Herzogenrath-Heerlen, op 7 km afstand van Rolduc. Bij het begin en einde van de vacaties moest de tocht met alle leerlingen te voet worden gedaan; de bagage volgde dan op wagens, die door paarden van het huis werden getrokken. Omstreeks 1925 werd de elektrische tram Kerkrade-Heerlen aangelegd, waardoor Rolduc uit zijn isolement bevrijd werd. De naaste halte was slechts 8 á 10 minuten lopen van Rolduc verwijderd. Na de tweede wereldoorlog is deze tram weer opgeheven en door bussen vervangen.

Ondanks de betere verbindingen bleven wij op Rolduc toch in sterke mate op onszelf aangewezen. Vooral in de winter werd er weinig uitgegaan en kwam er weinig bezoek. Er werd veel gelezen, muziek gemaakt en gekaart. Voor de leerlingen waren de lange trimesters zonder onderbreking van naar huis gaan een uitstekende gelegenheid om regelmatig aan de studie te blijven. Afwisseling was er genoeg door kerkelijke en huiselijke feesten, toneel en later film, en muziek.

In het laatst van de twintiger jaren introduceerde de prefect Linssen de grote Russische films zoals "De laatste dagen van St. Petersburg", "Storm over Azië", "Potemkin".

In de zomervacantie van 1923 kwam ik voor het eerst in Parijs, in gezelschap van Bernard Janssens, Dolf Welters († 1970) en Frans Welters. Deze reis naar Parijs is door ontelbare andere gevolgd. Sinds 1924 ging ik elk jaar de Tweede Kerstdag met Jos Boosten "pour nous reposer à Paris". In de Kerstvacantie van 1925 gingen wij met Bernard Janssens eerst naar Parijs, vervolgens om de Kerstdagen door te brengen naar Avignon en tenslotte naar Nice, waar wij van de heerlijke temperatuur en de prachtige omgeving genoten, terwijl in Nederland en met name in Limburg ernstige overstromingen plaats hadden.

Een aantal maanden tevoren, in de Paasvacantie van 1924 waren wij, directeur van de Venne, Bernard Janssens, Frans Welters en ik, naar Rome gereisd. Wij vertrokken op Palmzondag in alle vroegte met een auto naar Luik, reisden vandaar tot Basel en de volgende dag tot Rome, waar wij aan het station werden opgewacht door de student Feron (1896-1958), later vicaris-generaal en president van het Groot-Seminarie te Roermond. Onder zijn leiding hebben wij acht dagen vele van de bezienswaardigheden van Rome bezocht, door bemiddeling van mgr. Eras kregen wij een introductie voor de Mis van Paus Pius XI op Witte Donderdag. Ook namen wij deel aan een algemene audientie bij de Paus en met ons vieren gingen wij op bezoek bij Kardinaal van Rossum. De reis werd voortgezet naar Napels, Pompei en de Vesuvius en per boot naar Capri met de blauwe grot. Toen terug naar Rome en verder naar Assisi, Bologna, Venetië en Milaan; hier maakten wij toevallig de intocht van Mussolini met het koninklijke paar van Italië mee.

In de zomer van 1921 had ik zes weken in Engeland doorgebracht. Ik reisde met Bernard Janssens van Rotterdam naar Hull, en vandaar naar Manchester, waar wij bij onze neef Willem Sassen, pastoor aldaar, logeerden. Ik was reeds in de Paasvacantie van 1912 te Manchester bij hem geweest, maar sindsdien was hij naar een kleinere en meer rustige parochie in een der buitenwijken overgeplaatst. Van Manchester reisden wij naar York en vandaar naar Londen, waar ik gelegenheid kreeg, in de pastorie van de kathedraal van Southwark gedurende drie weken een van de kapelaans te vervangen en gratis te verblijven. De vervanging bestond uitsluitend uit het lezen van de Mis en zo nu en dan in het doen van het Lof. Daardoor heb ik kans gekregen Londen grondig te bekijken. Gewoonlijk ging ik 's morgens terstond na het ontbijt uit om pas 's avonds tegen negen uur terug te keren. In Londen ontmoette ik weer Jos Poels (1890-1959), die daar voor zijn studie enige tijd verbleef en ook mijn collega H. Reynen (1892-1961) van Rolduc kwam naar ons toe. Met hem gingen wij enkele

dagen naar het eiland Wright. Alles tesamen ben ik toen 6 weken in Engeland geweest en ook deze reis is nog vóór de tweede wereldoorlog door twee andere gevolgd.

De andere vacaties heb ik meest bij mijn moeder te Breda doorgebracht. Daardoor kwam in het drukke program van Rolduc telkens weer een gewenste afwisseling, zodat het nieuwe schooljaar met frisse moed kon worden begonnen. In de zomervakantie ging ik gewoonlijk weer voor een of twee weken naar Rolduc om te werken en daar in de volkomen stilte tegelijk van een heerlijke rust te genieten.

In de zomer van 1929 heb ik op Rolduc bezoek gehad van de Noorse roman-schrijfster Sigrid Undset (1882-1949), die het jaar te voren de Nobelprijs voor letterkunde had gekregen. Dit bezoek was voorbereid door mijn klasgenoot van het seminarie van Roermond, Fr. Krijn (1892-1969), die als priester enkele jaren in Noorwegen, en later ook nog in Zweden werkzaam is geweest. Zij was in 1925 Katholiek geworden, en de bedoeling van de reis naar Limburg was, haar in een Katholiek land het Katholiek leven in zijn volle omvang te laten zien. Pastoor Spiertz te Terwinselen, bij wie Krijn vroeger kapelaan was geweest, had op zich genomen, haar te begeleiden. Zij bezocht Maastricht en Heerlen, maar ook verschillende dorpen, maakte Sacramentsprocessies mee en kwam tenslotte naar Rolduc om een groot internaat in werking te zien. Het gesprek ging in het Duits en het Engels. Pastoor Spiertz had ook nog gelegenheid gevonden, haar de mijn Wilhelmina te Terwinselen ondergronds te laten bezichtigen. Tijdens de tweede wereldoorlog heeft zij in Noorwegen in het verzet een grote rol gespeeld.

De jaren van Rolduc zijn voor mijn studie en mijn wetenschappelijk werk uiterst vruchtbaar geweest. Ik heb leren beseffen, dat "afgestudeerd zijn" betekent, dat men kan beginnen te studeren. De voorbereiding van de lessen kostte voorlopig veel tijd. Geleidelijk kreeg ik gelegenheid voor verdere studie. In 1913 had ik voor het eerst aan De Maasbode een stukje ingestuurd over "Pinksteren te Montreux". Toen dit stukje tot mijn vreugde geplaatst werd, ging ik door met correspondenties uit Zwitserland, die verder geregeld werden opgenomen en ook betaald. Daarenboven kreeg ik een perskaart, die mij hier en daar toegang verschaft. Vooral in het oorlogsjaar 1914-15 was er uit Zwitserland heel wat te berichten, dat voor de krant in Nederland welkom was. Met deze brieven uit Zwitserland is een medewerking aan De Maasbode begonnen, die bijna vijftig jaren, tot de opheffing van de krant, geduurd heeft. Ik heb er tientallen boeken besproken en een groot aantal artikelen over filosofie en aangrenzende onderwerpen geschreven. Jarenlang gaf de krant mij gelegenheid om op de vooravond van het feest van St. Thomas van Aquino, 7 maart, over enig actueel onderwerp een artikel te plaatsen.

Tijdens de seminariejaren was ik begonnen mede te werken aan "Van Onzen Tijd"

en aan "De Katholiek". Toen eerstgenoemd tijdschrift in 1918 werd opgeheven, kreeg ik mijn artikelen geplaatst in "De Beiaard" en herhaaldelijk werd ik door de redactiesecretaris Gerard Brom uitgenodigd er op korte termijn een voor dat tijdschrift te leveren. In 1925 verdween "De Beiaard", maar intussen was in 1924 "Studia Catholica" opgericht, waar ik eveneens van het begin af aan heb medegewerkt en later tot de opheffing in 1960 tot de redactie heb behoord.

Geleidelijk was mijn belangstelling vooral gegaan in de richting van de geschiedenis van de wijsbegeerte. In 1928 verscheen mijn eerste boek "Geschiedenis der Patristische en Middeleeuwse Wijsbegeerte", nog in hetzelfde jaar gevolgd door "Geschiedenis van de Wijsbegeerte der Grieken en Romeinen". Door bemiddeling van mijn latere Nijmeegse collega Jos Schrijnen († 1938) was mijn werk geïntroduceerd in de "Philosophische Bibliotheek", uitgegeven door de Standaard-Boekhandel, toenmaals nog gevestigd te Brussel, later te Antwerpen. De Standaard-Boekhandel heeft nadien nog drie andere delen Geschiedenis der Wijsbegeerte van mij uitgegeven en alle vijf hebben verschillende oplagen beleefd.

In 1918 publiceerde ik, vanuit het Seminarie te Roermond, in VAN ONZEN TIJD een artikel "Over een inleiding tot de wijsbegeerte", waarin een plan voor zulk een inleiding uiteenzette. Kort daarop kreeg ik een uitnodiging van mijn latere Nijmeegse collega J. Hoogveld (1878-1942), toen nog docent in de filosofie aan het aartsbisschoppelijk klein seminarie te Culemborg, om hem te komen bezoeken. Ik had hem in 1916 een exemplaar van mijn proefschrift gestuurd en daar een vriendelijk briefje op terug ontvangen, maar verder contact was er niet geweest. Toen ik in de paasvacantie van 1918 te Culemborg bij hem kwam, bleek het, dat hij zelf met plannen tot het schrijven van een Inleiding tot de wijsbegeerte rondliep. Het gesprek verliep bijzonder prettig en het resultaat was, dat wij besloten, samen aan de Inleiding te gaan werken. Het plan is nooit tot uitvoering gekomen, althans wat onze samenwerking betrof; door allerlei oorzaken werden wij ieder van onze kant in de uitvoering belemmerd. Later zijn wij in onderling overleg tot het besluit gekomen, dat hij de systematische inleiding zou schrijven en dat ik mij meer naar de geschiedenis van de wijsbegeerte zou orienteren. De Inleiding van Hoogveld is eerst in de dertiger jaren verschenen, na zijn dood heb ik op verzoek van de uitgevers de derde en de vierde uitgave (1943, 1947) van het eerste deel en de tweede uitgave van het tweede deel (1949) bewerkt. Het gesprek met Hoogveld te Culemborg in 1918, waar wij elkaar zo goed bleken te verstaan, is het begin geweest van een vriendschap van vele jaren, die voor mijn verdere levensgang van groot gewicht is geweest. In 1920 werd hij vrijgesteld van zijn taak te Culemborg om aan de voorbereiding van de stichting van de

Katholieke Universiteit te gaan medewerken. Hij vestigde zich daartoe te Utrecht en al spoedig nam hij mij in vertrouwen en gaf hij mij mondeling en schriftelijk te verstaan, dat er ook voor mij aan de Katholieke Universiteit een toekomst lag weggelegd. Inderdaad bereikte mij onder dagtekening van 12 maart 1923 een verzoek van de "Commissie van Organisatie inzake de Stichting R.K. Universiteit", getekend door de secretaris mr. C. Prinzen, om een benoeming te aanvaarden tot buitengewoon hoogleraar in de faculteit der letteren en wijsbegeerte "om onderwijs te geven in : Geschiedenis der wijsbegeerte, met name van de Grieken en Romeinen; algemene metaphysica, natuurphilosophie, wijsbegeerte der geschiedenis, geschiedenis der paedagogiek". Het salaris zou bedragen 4.500,--. Het verzoek kwam niet onverwacht; ik was er door Hoogveld al lang op voorbereid. De omvang van de leeropdracht schrikte mij niet af en ik nam het aanbod aan, na ontvangen verlof van mijn bisschop. De zaak was niet geheim gebleven : in de kranten verschenen een aantal namen van personen, die voor de nieuwe universiteit bestemd waren, en daaronder ook de mijne. Ik meende te kunnen verwachten, dat na de zomervacantie van 1923 mijn werk te Nijmegen zou beginnen en nam dus maatregelen voor mijn toekomstige huisvesting in de stad, waar ik in mijn jeugd al zovele jaren had doorgebracht. Maar het zou anders lopen.

In de winter van 1922-23 had mijn oud-leerling van Rolduc J van de Venne, later notaris te Roermond, die toen te Venlo in opleiding was voor het notariaat, mij een advies gevraagd inzake de eed op de successie. Aangezien ik mij in deze kwestie niet voldoende beslagen voelde, raadpleegde ik mijn collega A. Terstappen, doctor in de theologie, die mij zeide, dat volgens de mening van de moraaltheologen het niet ongeoorloofd zou zijn, bij deze eed een deel (tot een derde deel) van de erfenis te verzwijgen. Ik schreef dit aan mijn correspondent; deze liet mijn brief lezen aan zijn opleider, mr. Dubois, destijds inspecteur van de belastingen, later raadsheer in de Hoge Raad, en die zond hem door aan de minister van justitie, Jhr.mr. de Geer, de minister-president van 1939. De Geer bracht de zaak in de ministerraad en deze machtigde hem, aan de aartsbisschop te schrijven, dat een benoeming van mij aan de Katholieke Universiteit de regering niet aangenaam zou zijn. Hoewel de regering wettelijk in deze geen enkele zeggingsmacht had, gaf het bestuur van de St.Radboudstichting toe en voerde mij van de lijst der te benoemen hoogleraren af. Het werd mij door directeur van de Venne in opdracht van bisschop Schrijnen medegedeeld. Bezoeken bij bisschop Schrijnen en bij aartsbisschop van de Wetering leverden niets verder op dan dat ik misschien "later" nog wel eens in aanmerking zou kunnen komen. De teleurstelling was bitter. Ik moest de reden van mijn niet-benoeming voor mijn

moeder en naaste familieleden aannemelijk trachten te maken en mijn figuur tegenover mijn collega's van Rolduc en mijn leerlingen trachten te redden. Het heeft mij veel moeite gekost om dit alles voor mij zelf te verwerken. Mijn Rolducse vrienden, vooral Bernard Janssens en Jos. Cobbenhagen, hebben mij daar zeer bij geholpen. Later heb ik duidelijk gezien dat dit uitstel van mijn benoeming tot hoogleraar een voor mij zeer gelukkige beschikking van de Voorzienigheid geweest is. Het heeft mij gelegenheid gegeven, innerlijk verder te rijpen en daardoor mij beter op mijn toekomstige taak voor te bereiden. Daarenboven heb ik in de jaren na 1923 op Rolduc leerlingen gehad, met wie ik heel mijn verder leven relaties heb onderhouden, en van wier families ik zeer veel vriendschap heb ondervonden; ik denk hier aan de families Rouppe van der Voort te Vught en te Den Haag, en vooral aan de familie Nabben te Sevenum; ik zou deze vriendschap in mijn leven niet graag gemist hebben. Ook heb ik in deze jaren als collega gekregen Jos. Boosten, met wie ik sindsdien altijd bevriend gebleven ben en die mij als laatste van mijn Rolducse vrienden is overgebleven († 9 oktober 1965).

Toen mijn benoeming te Nijmegen niet doorging, werd naar een andere oplossing voor de mij toegedachte, zeer omvangrijke leeropdracht gezocht. Hoogveld hield mij daar geregeld van op de hoogte. Voor de Griekse filosofie werd als lector aangesteld dr. P.V. Sormani, rector van het Stedelijk Gymnasium te Nijmegen, voor de rest van de geschiedenis der wijsbegeerte en voor de systematische vakken dr. Titus Brandsma, Ord.Carm., docent in de wijsbegeerte aan het studiehuis van zijn orde te Oss. Sormani was 64 jaar; in 1924, toen hij de pensioenge-rechtigde leeftijd bereikte en als rector van het gymnasium moest aftreden, werd hij tot hoogleraar benoemd. Langer dan vijf jaren zou hij daarna niet meer in functie kunnen blijven, en Hoogveld hield mij voortdurend voor, dat er bij het aftreden van Sormani in 1929 voor mij weer een kans zou komen, en aan hem heb ik het te danken, dat die kans inderdaad verwerkelijkt is. Zoals hij mij vóór 1923 aan het bestuur van de St.Radboudstichting had voorgesteld, zo is hij na 1923 mijn candidatuur bij dat bestuur, d.w.z. bij het Episcopaat, blijven bepleiten. Ik wil het hier nog eens uitdrukkelijk vastleggen, dat ik mijn hoogleraarschap te Nijmegen .en daarmee mijn verdere loopbaan in het wetenschappelijk leven aan hem te danken heb.

Op 31 januari 1929 deed J.Th. Beysens (1864-1945) mij "onder verplichting van de meest volstreckte geheimhouding" mede, dat hij tegen 1 september ontslag gevraagd had als bijzonder hoogleraar vanwege de St.Radboudstichting aan de Rijksuniversiteit te Utrecht en dat hij mij "met drang van redenen" bij de voorzitter, d.i. de

aartsbisschop, als zijn opvolger had aanbevolen. Ik stelde dit bewijs van vertrouwen van de leidende figuur in de Katholieke wijsbegeerte in Nederland op hoge prijs, maar wist niet goed wat mij te doen zou staan, wanneer ik voor de keus Nijmegen/Utrecht zou gesteld worden. Gelukkig is dit niet geschied : tot opvolger van Beysens werd benoemd I.J.M. v.d. Berg, die het bijzonder hoogleraarschap tot ergernis van Beysens voorlopig nog moest combineren met zijn taak aan het Seminarie te Rijsenburg en pas na enkele jaren van die taak werd vrijgesteld. In de loop van de zomer van 1929 kreeg ik de zekerheid, alweer via Hoogveld, dat ik te Nijmegen benoemd zou worden, maar dat ik mijn hoogleraarschap aldaar voorlopig eveneens met mijn taak te Rolduc zou moeten combineren. Er was een opvolger voor mij "in de maak", Rud. Huysmans (1900-1950), maar die studeerde nog theologie (!) te Nijmegen. Mgr. Schrijnen verzekerde mij, dat hij Huysmans twee jaren had gegeven om af te studeren, maar ook niet meer, en dat ik na twee jaren in elk geval van Rolduc vrij zou komen. Begin september 1929 kreeg ik mijn benoeming tot gewoon hoogleraar te Nijmegen, met als leeropdracht : geschiedenis van de wijsbegeerte der Grieken en Romeinen, geschiedenis der paedagogiek, didactiek. De leeropdracht van Sormani was aangevuld om mij een "volledige" dagtaak te verzekeren.

Op 22 oktober 1929 heb ik in de kleine concertzaal van "De Vereniging" te Nijmegen, die destijds als aula voor de universiteit fungeerde, mijn inaugurale rede gehouden, over "Optimisme en pessimisme in de Griekse wijsbegeerte". Rector Magnus was P. Bellefroid. Mijn moeder, broers, zuster en schoonzusters woonden de plechtigheid bij. Het inauguratiediner werd gegeven in Hotel Boggia in de Lange Burchtstraat en daaraan werd deelgenomen door mijn familieleden, door de directeur van Rolduc, A. van de Venne, de plebaan van Breda, H. Schrauwen, en de collega's Bellefroid, (als rector magnificus), Hoogveld, Brandsma, van Ginneken en Kors. Schrijnen had wegens de aanwezigheid van Hoogveld de uitnodiging niet aangenomen.

Twee jaren heb ik dus mijn werk op Rolduc met dat te Nijmegen moeten combineren. Dat op Rolduc was teruggebracht tot elf uren les per week bij de filosofen. Van alle verdere werk, zoals surveillance op de speelplaats en in de eetzaal en assisteren bij Hoogmissen en verdere kerkelijke diensten, was ik ontslagen. Te Nijmegen was mijn opdracht voorlopig beperkt tot de filosofie van de Grieken en de Romeinen, waarvoor ik drie uren college per week moest geven. Die uren waren aanvankelijk geplaatst op maandag en dinsdag, zodat ik zondag in de namiddag naar Nijmegen vertrok, gewoonlijk via Duitsland, over Herzogenrath en Krefeld. Ik logeerde dan te Nijmegen in de Stella Maris, waar voor die twee dagen een kamer tot mijn beschikking stond. Later is het gelukt, de drie uren op de dinsdag te concentreren,

hetgeen het mij mogelijk maakte, van Rolduc een dag op en neer te gaan. De reis ging dan per tram naar Heerlen, per lokaaltrein naar Sittard en dan per sneltrein Maastricht-Amsterdam via Roermond naar Nijmegen. 's Avonds was ik dan tegen half tien weer op Rolduc terug. De dubbele taak heeft deze twee jaren zeer zwaar gemaakt. Van wetenschappelijk werk is vrijwel niets gekomen : ik had al mijn tijd nodig om mijn colleges en lessen voor te bereiden en het bijkomende werk op de beide plaatsen te verrichten.

In 1930 werd ik voor het eerst uitgenodigd om als gecommiteerde bij de eindexamens van de gymnasia op te treden. Daarmede is een carrière begonnen, die behoudens enkele onderbrekingen tijdens de oorlog en kort na de bevrijding zich tot na mijn emeritaat heeft voortgezet. Het was een vreemde sensatie, achttien jaar na mijn eigen eindexamen aan de andere kant van de tafel plaats te nemen. Aan de eindexamens heb ik een onverdeeld aangename herinnering overgehouden. Ze hebben mij gelegenheid gegeven tot contact met het onderwijs, openbaar en bijzonder, in alle delen van het land, mij streken van het land laten bezichtigen, waar ik waarschijnlijk anders nooit zou gekomen zijn en relaties met collega's van andere vakken doen aanknopen, waar ik zowel persoonlijk als in wetenschappelijk opzicht veel van geprofi-teerd heb.

Omstreeks de tijd van mijn benoeming te Nijmegen werd mijn collega en vriend Bernard Janssens aangewezen om de stichting van een restauraat, later parochie, te Broekhem bij Valkenburg voor te bereiden en daar een kerk te bouwen. Ik heb hem mogen bijstaan bij de actie tot het werven van geldmiddelen voor het bouwen van de nieuwe kerk en daarenboven heb ik hem, vóór de kerk klaar was, in de kerk van de Duitse Jesuiten te Valkenburg, later in zijn eigen kerk, elk jaar met Kerstmis en Pasen mogen assisteren. Het was voor mij de beste viering van de grote feesten van het kerkelijk jaar. Daags tevoren werd er biecht gehoord en verder deden wij samen de kerkelijke diensten, die in de feestdagen nog genoeg tijd overlieten voor een prettig samenzijn en zelfs voor lange wandelingen in de omgeving van Valkenburg. Vijfentwintig jaren, van 1929 tot 1954, toen hij met emeritaat ging, heb ik de grote feestdagen bij pastoor Janssens doorgebracht, tot 1943 te Broekhem, daarna te Maastricht, waar hij tot pastoor aan de Basiliek van O.L.Vrouw benoemd was. Dit vriendschappelijk samenzijn behoort tot de beste herinneringen van mijn leven. Ik heb het in de latere jaren steeds weer gemist, wanneer ik de feestdagen thuis of buitenshuis moest door brengen.

Het op en neer reizen naar Nijmegen heeft inderdaad, zoals Mgr. Schrijnen mij had toegezegd, niet langer dan twee jaren behoeven te duren. Mijn successor designatus, R. Huysmans, heeft in de loop van het studiejaar 1930-31 zijn doctoraal examen

te Nijmegen afgelegd en is daarna nog enige tijd zijn studie gaan voortzetten te Utrecht, in afwachting dat hij na de zomervacantie van 1931 mijn taak op Rolduc zou kunnen overnemen. Daarmee was voor mij de tijd gekomen om definitief naar Nijmegen te verhuizen. De kwestie van de huisvesting leek niet moeilijk. Er stonden in die dagen te Nijmegen talrijke huizen leeg, die geschikt waren voor bewoning door een hoogleraar. De saeculiere priesters onder mijn collega's, zoals Hoogveld, Schrijnen en Bellon, woonden eveneens in zulke huizen. Ik was aan het uitzien om mijn keuze te bepalen en ik had door bemiddeling van pastoor Janssens een voorlopige afspraak gemaakt met een huishoudster, toen mij in de voorzomer van 1931 door de overste van Stella Maris huisvesting in haar pension werd aangeboden. De gelegenheid daartoe ontstond doordat achter het huis een kapel met daaronder enkele kamers gebouwd werd, waardoor de grote kamer aan de voorzijde, die tot dan voorlopig als kapel geënd had, voor bewoning vrijkwam. Ik heb dit aanbod zonder aarzelen aangenomen en kreeg in Stella Maris de juist genoemde voorkamer als studeerkamer en op dezelfde verdieping aan de achterzijde onder de kapel een eetkamer, slaapkamer en loo-geerkamer. Ik heb hier gewoond van 1 augustus 1931 tot 1 september 1945. Het afscheid van Rolduc was intussen niet gemakkelijk gevallen. Ik heb daar twaalf gelukkige en onbezorgde jaren doorgebracht en het kostte mij veel moeite uit dit heerlijke milieu weg te gaan. Ik vroeg mij echter af, of ik na nog eens twaalf jaren of langer daar te hebben doorgebracht, nog even graag daar zou zijn, en ik nam dus het risico van een onzekere toekomst met vertrouwen op mij.

De jaren van Nijmegen zijn enorm vruchtbaar geweest aan wetenschappelijk werk. Ik heb in die jaren zeer hard gewerkt en zeer veel gepubliceerd, boeken, tijdschriftartikelen, boekbesprekingen en krante-artikelen, de laatste vooral in De Maasbode. In de eerste jaren heeft de voorbereiding van de colleges, die sinds 1931 uitgebreid waren met geschiedenis der paedagogiek en didactiek en sinds 1932 met wijsgerige psychologie en wijsgerige ethiek, veel tijd gekost. Na enkele jaren werd ik bestuurslid, later ondervoorzitter van de Openbare Leeszaal, destijds, tot de Duitse brandstichting van 1944, gevestigd aan de Van Schaeck Mathonsingel, schuin tegenover de Stella Maris. De maandelijkse vergaderingen van het bestuur leverden altijd een aantal boeken op, die door de bestuursleden moesten worden gelezen en van een bepaalde letter bij wijze van bepaling van de geschiktheid voor bepaalde leeftijden worden voorzien. Ook werd ik lid van de gemeentelijke bioscoopcommissie, die elke vrijdagmiddag in de vijf bioscopen der stad de bij de wet toegestane gemeentelijke nakeuring op de films verrichtte. In elke bioscoop moesten drie leden aanwezig zijn en ieder lid nam op zich, bij verhindering een ander in zijn plaats te laten gaan. De gemeentelijke keuringscommissies hadden het recht om de leeftijden te verhogen

en om de film af te keuren, maar niet om te couperen. Werd de film door de commissie afgekeurd, dan deed de bioscoopexploitant volgens afspraak een beroep op de gehele commissie, die dan door de voorzitter inderhaast tegen de volgende morgen (zaterdag) werd bijeengeroepen. In dat geval werd bij meerderheid van stemmen beslist. De commissie stond destijds onder voorzitterschap van de heer Peters, oud-directeur van 's Rijks Kweekschool. Secretaris was de heer Fr. Verschuur, oud-directeur van de Nuts Kweekschool; deze heeft vele jaren het secretariaat met grote toewijding en nauwkeurigheid waargenomen, sedert 1948 onder voorzitterschap van mijn neef Mr. Ferd Sassen. De keuringscommissie, door de Duitse bezetters reeds op 10 mei 1940 opgeheven en terstond na de bevrijding in september 1944 weer hersteld, is in de zestiger jaren definitief opgeheven.

Op zekere dag in 1932 werd ik door de aartsbisschop, Mgr. Jansen (1868-1936) bij zich in Utrecht ontboden, met de mededeling, dat mij een minder aangenaam bericht te wachten stond. Hij las mij een brief voor van het H. Officie te Rome, waarin van het bestuur der St. Radboudstichting geëist werd, dat ik onmiddellijk als hoogleraar aan de Katholieke Universiteit werd ontslagen. Aanleiding daartoe was een artikel, getiteld "Thomas van Aquino en Hegel", dat ik in De Maasbode van 6 maart 1931 gepubliceerd had, en, zoals later is gebleken, was deswegen een aanklacht tegen mij bij het H. Officie ingediend door zekere V. Kuiper O.P.. Na lezing van de brief zeide de aartsbisschop letterlijk : "U hebt het vertrouwen van het Episcopaat", hetgeen mij de eerste slag enigszins verzachtte. Inderdaad heeft het Episcopaat alles gedaan om het decreet van het H. Officie ongedaan gemaakt te krijgen en mij als hoogleraar te handhaven. Opdracht werd in die zin gegeven aan de procurator van het Ned. Episcopaat te Rome, Mgr. B. Eras (1876-19) en Hoogveld steunde die door zijn persoonlijke invloed bij zijn vroegere studievriend Mgr. Eras. Het resultaat was, dat ik inderdaad werd gehandhaafd, maar dat het Episcopaat allerlei waarborgen moest geven voor mijn verdere orthodoxie. Zo werd mij alle contact met niet-Katholieke filosofen verboden, en werden al mijn geschriften aan de praeventieve censuur van Hoogveld onderworpen. Ik moet erbij voegen, dat Hoogveld deze censuur zeer ruim heeft opgevat, en hetzelfde kan ik getuigen van Prof. Feron, vicaris-generaal en president van het seminarie te Roermond (1896-1958), die later als censor van mijn boeken is opgetreden en aan wie ik dikwijls waardevolle opmerkingen van zakelijke aard te danken heb gehad. Intussen heeft deze hele geschiedenis mij vele moeilijke uren berokkend; ik kon niet voorzien, dat alles per saldo nog zo goed zou aflopen en vroeg mij met zorg af, wat mij te wachten stond, indien ik werkelijk als hoogleraar zou worden afgezet. Ik heb er echter door geleerd wat de bedenkelijke praktijken van het H. Officie (veroordeling zonder verhoor van de

verdachte) voor de betrokkenen betekenen en mijn wantrouwen in de Romeinse Curie is erdoor versterkt. Mijn werkkraft is er slechts korte tijd door geremd geweest.

Toen ik eenmaal een eigen "huis" had, ging ik niet meer zo lang achtereen als vroeger naar mijn moeder te Breda, maar bleef ik ook in de universitaire vacaties de meeste tijd in Nijmegen. Wel ging ik tenminste eens per maand een dag op en neer naar Breda om mijn moeder te bezoeken. De dagen van het Triduum Sacrum bracht ik gewoonlijk door op Rolduc, het ene jaar om de retraite van de priester-leraren van maandag tot zaterdag in de Goede week mee te maken, het andere jaar om de stijlvolle plechtigheden in de kerk van Rolduc bij te wonen. Na de Paasdagen te Broekhem ging ik dan vaak voor vakantie naar Lugano, waaraan ik sinds mijn studietijd te Fribourg zulke heerlijke herinneringen had bewaard. De vakantie te Lugano heeft zich enkele tientallen malen herhaald; ik heb er nooit genoeg van gekregen.

In mei 1937 heb ik als afgevaardigde van de Katholieke Universiteit de feesten bijgewoond van het 400-jarig bestaan van de Universiteit van Lausanne. Alle Nederlandse Universiteiten waren daarbij, met vele andere uit verschillende landen der wereld, vertegenwoordigd. Het feest begon met een plechtige zitting in ambtsgewaad in de kathedraal, waar wij in een luisterrijke stoet naar toe trokken. Drie dagen werden wij op de meest gulle wijze onthaald. Ook gingen wij met een speciale boot naar het kasteel van Chillon bij Montreux, waar de Zwitserse regering met president G. Motta (1871-19) ons ontving. Het was aanhoudend prachtig weer. Ik kreeg een uitnodiging van mijn vroegere medestudent uit Fribourg, dr. H. de Vries van Hekelingen, om in het kanton Valais, waar hij woonde, nog enkele dagen te komen logeren, maar ik kon daar geen gevolg aan geven, omdat de eindexamens der gymnasia onmiddellijk bij de feesten van Lausanne aansloten.

In augustus 1934 werd te Praag het Internationaal Philosophencongres gehouden. Door een Nederlands reisbureau werd daartoe een speciale reis georganiseerd voor professoren en studenten en ik heb daaraan deelgenomen, o.a. met de collega's H.J. Pos (1898-1955), Leo Polak (1880-1941), H.L. De Vleeschauwer (1899-19), I.J.M. v.d. Berg (1890-19) en P. de Jong (1898-1945). Wij reisden eerst naar Dresden, waar wij door het gemeentebestuur ontvangen werden, en vervolgens naar Praag, een stad, waarvan de barokke luister een onvergetelijke herinnering bij mij heeft nagelaten. Het Congres gaf gele-

genheid om met de kopstukken van het Europese denken, zoals Léon Brunschvicg, Jacques Maritain, Jacques Chevalier, Nic. Berdjajew, Nic. Hartmann, e tutti quanti persoonlijk in contact te treden. Wij werden ontvangen door de minister van buitenlandse zaken, E. Benes (1884-19) in het paleis Czernin, en bij ontstentenis wegens ziekte van de president T.G. Masaryk (1850-19) door diens dochter in het paleis Hradzany. Ook bezochten wij het klooster van de Norbertijnen met het graf van de H. Norbertus en het rijke museum. Een excursie voerde ons naar het buitenverblijf van Aartshertog Rudolph van Habsburg (18 - 1914). Na een verblijf van ruim een week te Praag gingen wij nog met een klein deel van het gezelschap naar Wenen, waar wij toevallig een indrukwekkende parade van het leger van vóór 1914 met de kleurige, operette-achtige uniformen meemaakten.

In hetzelfde jaar 1934 kreeg ik een uitnodiging van de Katholieke Cadettenvereniging St. Ignatius aan de KMA te Breda om daar les te komen geven in de filosofie. Ik nam die uitnodiging aan en gaf elke veertien dagen 's avonds drie lessen, waarvoor veel belangstelling bestond, ook van buiten de vereniging. De gouverneur, generaal Baron van Lawick († 1965) ontving mij vriendelijk en zorgde voor de nodige faciliteiten. Ik vermoedde toen niet, dat deze lessen aan de KMA vele jaren later nog gevolgen zouden hebben. De ervaring leerde, dat de cadetten, die de lessen bijwoonden, behoefte hadden aan meer persoonlijk contact, maar ik kon daar slechts in beperkte mate op ingaan aangezien ik 's avonds weer naar Nijmegen moest vertrekken. Na drie jaren heb ik daarom deze lessen overgedragen aan dr. Th. van der Bom (1894-1966), een priester van het bisdom Breda, die in de stad woonde en bijzonder voor de filosofie gekwalificeerd was. Hij heeft de lessen tot 1940 met veel vrucht voortgezet.

In april 1936 ben ik gekozen tot lid van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen, de hoogste onderscheiding, die in Nederland op dit gebied bereikbaar is. Ik had deze verkiezing grotendeels te danken aan de invloed van mijn collega Schrijnen, maar zij had tot gevolg, dat mijn collega Hoogveld, aan wie ik in verband met mijn professoraat te Nijmegen zoveel te danken had, niet kon verdragen, dat hij voor de Academie gepasseerd was. Na deze verkiezing heeft hij nooit meer een voet in mijn huis gezet en zelfs nooit meer het woord tot mij gericht. Het is voor mij bijzonder pijnlijk geweest. Zelfs onze collega Brandsma, die er altijd op uit was, tegenstellingen te overbruggen, heeft hier niets aan kunnen doen.

Mijn verkiezing in de Academie was een grote voldoening voor mijn moeder, de laatste, die ik haar heb kunnen geven. Op 5 juni 1936 is zij te Breda overleden, na een smartelijke doodsstrijd van vier dagen. Zij was een volkomen evenwichtige vrouw,

sterk van lichaam en van geest, onbaatzuchtig, sober van leven, eerlijk en zelfbeheerst. Ze is ons in al wat goed is voorgegaan. Met mijn broer Lo en mijn zuster ben ik bij het sterven tegenwoordig geweest. Ik had de eindexamentournee onderbroken en heb die terstond na de begrafenis weer hervat in afwachting van de maatregelen, die zouden moeten worden genomen om het huis te Breda te ontruimen en voor mijn zuster een onderkomen te zoeken.

Onverwacht deed zich de gelegenheid voor om mijn zuster in de Stella Maris te Nijmegen onder te brengen. Twee grote kamers waren vrij gekomen en over de condities werd met de overste van het huis overeenstemming bereikt. Mijn moeder had de gehele inboedel van het huis te Breda voor mijn zuster bestemd. Deze kon uitzoeken hetgeen zij te Nijmegen kon plaatsen en de rest een andere bestemming geven. Het heeft heel wat moeite gekost om het huis te Breda, waar een inboedel vanaf het huwelijk van mijn ouders sinds 1875 was bijeengebracht, definitief te ontruimen. Tegen 1 augustus 1936 was het zover en konden wij het huis aan de volgende bewoners overdragen. Mijn zuster kreeg in de Stella Maris een grote zitkamer aan de tuinzijde, met uitzicht op het Keizer Karelplein, en een grote slaapkamer twee verdiepingen hoger, met balkon. Zij heeft die kamers bewoond, tot deze door de Duitse bezetters ontruimd werden en zij gedwongen was van de ene kamer naar de andere te trekken. Tot 1 september 1945 is zij te Nijmegen woonachtig gebleven. De jaren van ons samenwonen te Nijmegen zijn voor mij wel eens moeilijk geweest. Zij kon het niet nalaten zich met mijn zaken te bemoeien en haar bijna pathologische schoonmaakwoede bezorgde mij veel last : als ik een dag uitging, liet zij terstond mijn kamers overhoop halen en ging zij zelf de kasten en de kleren schoonmaken. Maar mijn werk heeft daaronder niet geleden : de dertiger jaren zijn voor mij een tijd geweest van grote productiviteit en ik heb mij altijd weer vóór mijn bureau op mijn gemak en veilig gevoeld.

In augustus 1937 heb ik nog eens het Internationale Philosophencongres bijgewoond, dat toen, ter herdenking van het verschijnen van het Discours de la méthode van R. Descartes (Leiden, 1637) te Parijs werd gehouden en de naam droeg van "Congrès-Descartes". Ik nam daaraan deel als afgevaardigde van de Regering (destijds nog op eigen kosten !) en had van minister Slotemaker de Bruine opdracht, het congres uit te nodigen om volgens afspraak de volgende maal in Nederland bijeen te komen, en wel in 1941 te Groningen. Wij zijn nog in de zomer van 1939 met een klein werkomité, bestaande uit de ordinarii van de filosofie van de Nederlandse universiteiten, met de voorbereiding van het congres van 1941 begonnen, maar reeds na één bijeenkomst hebben wij de werkzaamheden gestaakt, omdat het duidelijk was geworden, dat de oorlog het congres zeker zou verhinderen. Eerst in 1948 is het volgende In-

ternationale Philosophencongres weer bijeengewees, maar nu niet te Groningen (Leo Polak, die zou presideren, was intussen in een concentratiekamp omgekomen), doch te Amsterdam, onder voorzitterschap van H.J. Pos, terwijl ik als ondervoorzitter fungeerde. Het congres te Parijs was intussen even boeiend geweest als dat van Praag in 1934. Vele oude bekenden waren weer aanwezig, nieuwe bekenden werden opgedaan. Parijs was in feeststemming wegens de wereldtentoonstelling, die tegelijkertijd daar werd gehouden, en de toeloop van vreemdelingen was enorm. Van het congres is mij het sterkst bijgebleven het optreden van Maurice Blondel (1861-1949) en de reactie daarop van Ch. Boyer S.J. (1884-19), die als een rehabilitatie van de vroeger verdachte door Rome beschouwd werd.

In 1938 werd ik door minister Slotemaker de Bruine benoemd in een spellingcommissie. Nadat reeds verschillende commissies van deskundigen op het gebied van de Nederlandse taal niet tot een eenstemmig besluit over de schrijfwijze van de taal hadden kunnen komen, besloot de minister een commissie in te stellen van "taalgebruikers" om uit de impasse te geraken. Voorzitter werd mr. J.P. Fockema Andreae, oud-burgemeester van Utrecht en oud-commissaris der Koningin in Groningen. Leden waren o.a. mr. J. Donner, oud-minister van justitie, drs. E. Boekman, wethouder van Amsterdam († 1940), Antoon Coolen (1897-1961), dr. H.J.E. Endepols († 1962), dr. C.B. van Haeringen, prof.dr. G. van der Leeuw (1890-1950), prof.dr. F. Feron († 1958), dr. E.H. Renkema, L. Welling. Volgens verklaring van de minister in de Tweede Kamer werkten wij ten nauwste samen met een overeenkomstige Belgische commissie, onder voorzitterschap van Herman Teirlick en waar o.a. J. van Mierlo S.J. deel van uitmaakte. Wij hebben echter onze Belgische vrienden slechts eenmaal ontmoet en die ontmoeting heeft geen zakelijke resultaten opgeleverd. Aan onze kant verliepen de werkzaamheden in de beste stemming. Verschillende leden wedijverden in geestigheid en er werd veel gelachen. In het voorjaar van 1939 waren wij klaargekomen met een nieuwe algemene maatregel van bestuur in zake de spelling van de Nederlandse taal en minister Slotemaker de Bruine heeft deze kort vóór zijn aftreden in de zomer van 1939 nog in het Staatsblad gekregen. De nieuwe minister van onderwijs, kunsten en wetenschappen in het in 1939 opgetreden kabinet-de Geer, dr. G. Bolkestein heeft het desbetreffende koninklijk besluit doen intrekken, hetgeen op zich zelf een opmerkelijk en enigszins bedenkelijk feit was. De spelling van de Nederlandse taal kwam daarmee opnieuw op losse schroeven te staan en op het ogenblik, waarop dit getikt wordt, in april 1966, duurt de chaos nog steeds voort. Ons mede-lid J. Boekman heeft zich bij de Duitse inval in mei 1940 het leven benomen. Prof. van der Leeuw werd minister van onderwijs in het eerste na-oorlogse kabinet Schermerhorn-Drees (1945-1946), maar heeft aan

de spelling verder niets kunnen doen. De opeenvolgende ministers van onderwijs hebben voortdurend ter zake contact onderhouden met hun Belgische ambtgenoten, maar de kwestie is steeds slepende gebleven.

Drie maal, in 1937, 1938 en 1939, heb ik, telkens in januari, met mijn Nijmeegse collega en oud-klasgenoot van het Canisius-college J. Cornelissen (1893-1947) een paar weken doorgebracht te Arosa in Graubünden. Het was een heerlijke tijd. Wij genoten van zon en sneeuw, wandelden vele uren en brachten de avonden door met mijn oud-medestudent van Fribourg dr. X. de Hornstein, toen deken van Basel, later hoogleraar te Fribourg, en met de Directeur d l'Instruction publique van het Canton Fribourg, J. Piller. Ook maakten wij in het pension Florentinum, waar wij logeerden, kennis met Gertrud von Le Fort (dichteres en romanschrijfster, geb. 1876).

Op 7 november 1939 werd in de domkerk van Utrecht het eeuwfeest van St. Wilibrord met grote luister door vertegenwoordigers van alle richtingen van het Nederlandse volk gevierd. Alle Rooms-Katholieke en Oud-Katholieke bisschoppen waren aanwezig met de leiders van de Synoden van de Hervormde en de Gereformeerde Kerken. Van de preekstoel werd het woord gevoerd door Gerard Brom namens het Katholieke volksdeel, door de Groningse hoogleraar W.J. Aalders namens de Protestanten en door J. Huizinga namens de Humanisten. De plechtigheid was een treffend beeld van de nationale eenheid op de vooravond van de oorlog, "in de schaduwen van morgen". Na afloop vernamen wij, dat die dag Koning Leopold III van België onverwacht in Den Haag was aangekomen om met Koningin Wilhelmina overleg te plegen over een dringend beroep op de partijen, die reeds sinds september tegenover elkaar stonden. Ook in die novemberdagen werd in ons land reeds de Duitse inval verwacht, maar de dreiging ging nog voorbij. Wij leefden de hele winter in spanning, ons afvragend, of en wanneer die inval nog zou komen.

10 mei 1940 : DUITSLAND VERKRACHT ONS VADERLAND.

Tegen 4 uur in de morgen werden wij wakker door het geluid van vliegtuigen en afweergeschut. De bewoners van Stella Maris gaven zich er spoedig rekenschap van, dat de oorlog voor ons was uitgebroken. Ik gaf last, alle ramen in het huis open te zetten met het oog op de hevige ontploffingen, die verwacht konden worden. Inderdaad hoorden wij spoedig met groot geweld de twee bruggen over de Waal, waarvan de verkeersbrug eerst in 1936 geopend was, in de lucht

vliegen. Ook zagen wij de grote eskaders Duitse vliegtuigen in westelijke richting over ons heen gaan en wij zagen toen reeds dat er enkele neergeschoten werden. Ongeveer een uur later verschenen de eerste Duitse tanks op het Keizer Kareplein : geweldige oorlogsmonsters, die ons op dat moment meer verbazing dan schrik inboezemden, te meer omdat er in onze nabijheid niet gevochten werd. Ik ging onmiddellijk door de verlaten straten naar de Wilhelminasingel om te zien, wat ik in deze omstandigheden voor Hilda (Aukes) kon doen, maar ik vernam dat zij bij het eerste alarm per fiets vertrokken was om te trachten Helmond te bereiken. Het bleek al spoedig dat hier geen denken meer aan was, aangezien ook de brug over het kanaal op de Graafse weg was opgeblazen. Zij kwam dan ook binnen een uur weer terug en is de eerste dagen in de Stella Maris gebleven.

Die dag werd er aan de Waal nog geschoten en wij hoorden van verre het geweer- vuur. Het was vrijdag vóór Pinksteren. Op die middag zou de gemeentelijke bioscoop- commissie haar werk in de vijf bioscopen moeten verrichten, maar wij vernamen, dat de invallers die commissie toen al hadden opgeheven : zo goed was de inval voorbe- reid. Op Pinksterdag moesten alle jonge mannen van de stad zich in de kazerne aan de Groesbeekseweg bij de bezetters komen melden. Wij vroegen ons in spanning af, wat er met hen zou gebeuren, maar het liep met een sisser af : na registratie werden zij allen weer losgelaten. Daarenboven werden reeds die eerste dagen man- nen gerequireerd om aan de schuilkelders te komen werken, die niet naar de zin van de Duitsers waren. Zo zijn voor ons te Nijmegen de zware jaren van de Duitse bezetting begonnen.

De eindexamens zouden dat jaar gewoon doorgaan. Ik was aangewezen voor enkele scholen in het Noorden van het land, o.a. te Leeuwarden en te Sneek, maar de vraag was, hoe die plaatsen bereikt konden worden, aangezien de meeste spoorbruggen in het land vernield waren. Van Nijmegen ging eerst de reis met de pont, die gelukkig nog bewaard gebleven was, over de Waal naar Lent; vandaar te voet naar de voorma- lige halte Lent, waar een stoomtrein achteruit rijdende uit Elst arriveerde (te Lent was geen plaats om te rangeren). Die trein ging dan via Vork naar Geldermalsen en vandaar naar Utrecht. Het was mogelijk van Utrecht per trein Enkhuizen te berei- ken en vandaar voerde de boot ons naar Stavoren en vervolgens de trein naar Leeu- warden. Te Sneek vernamen wij op 29 juni, dat op die dag, verjaardag van Prins Bernhard, in Den Haag manifestaties hadden plaats gehad, waarop burgemeester de Monchy als eerste van de Nederlandse burgemeesters door de bezetter was afgezet en de generaals Winkelman, gebroeders van Voorst tot Voorst en van Lawick naar Duitsland waren weggevoerd. Het was nog maar het eerste begin van de talloze

dwangmaatregelen van de bezetter.

Ik kreeg in Leeuwarden een telegram van mijn zuster om te vragen, hoe ik het maakte. Eerst bij thuiskomst begreep ik wat dat betekende ; ik vernam toen n.l. dat de collega's Brom, Dagens, Doyle Davidson, Hoogveld, Mulders en Regout waren gevangen genomen en in verschillende gevangenissen waren opgesloten. Brom, Mulders en de Fransman Dagens zijn na ongeveer 6 weken losgelaten. Hoogveld is tot vlak vóór Kerstmis 1940 opgesloten gebleven in de gevangenis te Emmerik, de Engelman Doyle Davidson is pas na de bevrijding in goede welstand in ons midden teruggekeerd, maar Regout is na een marteltocht door verschillende gevangenissen en concentratiekampen omgekomen.

Bij het begin van het nieuwe academisch jaar werden de universitaire werkzaamheden gewoon hervat. De colleges van Hoogveld werden door Brandsma en mij overgenomen. Het aantal studenten was normaal toegenomen. Het scheen, alsof de universiteit verder geen last zou ondervinden. Intussen werden herhaaldelijk huiszoekingen bij verschillende professoren gedaan, gewoonlijk met het oogmerk van ordinaire diefstal. Zo werden bij Hoogveld tijdens zijn afwezigheid een aantal bronzen en zilveren gedenkpenningen en het dodenmasker van Schaepman meegenomen alsmede een aantal van de mooist ingebonden boeken. Ook uit de universiteitsbibliotheek werden op die manier boeken gestolen en voor de zekerheid werd de bibliothecaris, dr. K. Smits, ook maar gevangen gezet. Ook namen de bandieten uit de bibliotheek de grammofoonplaten mee, waarop de stemmen van de hoogleraren waren vastgelegd. Van dag tot dag nam de spanning toe en wij vroegen ons voortdurend af, wat de Duitse bezetters met de katholieke universiteit zouden doen. In 1942 werd het hoofdgebouw aan het Keizer Karelplein in beslag genomen en ontruimd, kort daarvoor ook het aula-gebouw aan de Wilhelminasingel. In het eerste werden kantoren van de bezetters gevestigd, in het tweede werd de Hoge Raad ondergebracht, die van Den Haag naar Nijmegen was verbannen; de griffie van de Hoge Raad werd gevestigd in het huis van mevrouw Terwindt, hoek Keizer Karelplein-Nassausingel. De inbeslagname en ontruiming van de Nijmeegse kloosters waren begonnen met die van het Albertinum; daarna volgde die van de Nebo en verschillende andere.

In het voorjaar van 1942 werd het Canisiuscollege in beslag genomen. Ik vernam dit eerst, doordat onze neef Maarten van Son, toen interne leerling van de vijfde Gym, op een morgen met twee koffers bij mij aankwam om te vragen of hij bij mij onderdak kon krijgen. De paters hadden de jongens aangespoord om zoveel mogelijk zelf een tehuis te vinden; voor degenen, die dat niet klaar kregen, zouden zij zorgen; deze laatsten werden ondergebracht in een parochiehuis van de St.Josephkerk in

de Burchhard v.d. Bergstraat. Voor de school werd een onderdak gevonden in het internaat van de Protestantse kweekschool De Klokkenberg aan de Ubbergse Veldweg. Na overleg met de overste van Stella Maris bleek het inderdaad mogelijk, Maarten van Son bij ons in huis onder te brengen, en van die dag af tot zijn eindexamen in 1943 is hij bij ons gebleven. Aan dat verblijf heb ik geen andere dan aangename herinneringen, het bleek een welopgevoede, opgewekte, plichtsgetrouwe, ijverige en godsdienstige jongen te zijn. Ik heb hem natuurlijk de nodige vrijheid gelaten en hij heeft daar altijd een goed gebruik van gemaakt. Het speet mij zeer, toen hij in 1943 na een uitstekend eindexamen, waarbij ikzelf met mijn collega en vriend H.R. Kruyt († 1959) als gecommiteerde fungeerde, ons voorgoed verliet. Van studeren was voor hem voorlopig geen sprake. De eis van ondertekening van de loyaliteitsverklaring had het studeren voor iedere weldenkende Nederlander onmogelijk gemaakt. Hij heeft zich een jaar onledig moeten houden met enige privé-studie in natuur- en scheikunde en is in 1944 aan de Tijdelijke Academie te Eindhoven met zijn medische studie kunnen beginnen, die hij na het afleggen van het eerste deel candidaatsexamen in 1945 te Amsterdam is gaan voortzetten.

De situatie te Nijmegen was intussen in vele opzichten moeilijk geworden. De distributie van levensmiddelen en andere noodzakelijke behoeften werd met de dag karriger. De verduistering belemmerde vooral in maanloze dagen het contact met collega's en vrienden in de avonduren. De club "Alcuin", bestaande uit een aantal hoogleraren met historische belangstelling, kwam voortaan alleen op dagen van volle maan bijeen. De stoffelijke beperkingen zonken echter in het niet bij de geestelijke onderdrukking en de gesystematiseerde leugen, waaraan de bezetters ons blootstelden. De vergiftiging van de publieke opinie door pers en propaganda heeft gelukkig ons volk niet zodanig aangetast, dat het voor de verleiding van het nazidom bezwaken is, maar de ergernis over de voortgezette geestelijke dwang van de zijde van de overweldigers heeft ons het leven in die dagen uiterst moeilijk gemaakt.

Reeds in september 1940 waren een groot aantal vooraanstaande Nederlanders als gijzelaars weggevoerd naar Buchenwald. Toen daar enkele van hen overleden waren, onder wie de oud-ministers Goseling en Verschuur en de opperstalmeester van de Koningin, Jhr. Verheyen, werden deze gijzelaars overgebracht naar het groot seminarie te Haaren, dat tot dat doel ontruimd werd en dat verder tot gevangenis voor een groot aantal anderen gediend heeft. Van daar uit is ook een aantal gevangenen weggevoerd en gefusilleerd. Op 4 mei 1942 ging ik naar de begrafenis van onze nicht Adèle van Mierlo-Sassen te Breda en ik vernam reeds onderweg in de trein, dat die morgen een groot aantal gijzelaars was opge-

pikt, o.a. onze neef Emmanuel Sassen, die zich eveneens gereed maakte naar dezelfde begrafenis te gaan, en Teun Struycken. Ik ging die middag na de begrafenis te Breda Thea Struycken opzoeken, die natuurlijk in grote zorg zat over hetgeen met haar man zou gebeuren. Thuiskomende vernam ik, dat er 's morgens na mijn vertrek ook een agent van de Gestapo gekomen was om mij op te halen. Hij zou de volgende dag terugkomen. Ik durfde niet meer onder te duiken, omdat ik voor het huis waar ik woonde en de inwoners het risico van de gevolgen daarvan niet op mij wilde nemen, en wachtte dus af. De volgende morgen verscheen hetzelfde individu, doorzocht alle laden en kasten van mijn kamer, nam alleen enige brieven mee, die ik onlangs ontvangen had van professor de Sopper te Leiden, wiens opvolger ik vier jaar later zou worden, en beval mij met het nodige voor nachtverblijf mee te gaan. Eerst werd ik door hem in een auto gebracht naar het politiebureau te Nijmegen, toen nog gevestigd aan het Kelfkensbos, maar nog vóór de middag ging ik onder geleide van een politie-agent per trein naar Arnhem, waar ik werd opgesloten in het huis van bewaring. Vandaar ging het in de namiddag naar het bureau van de Gestapo te Arnhem, aan de weg naar Oosterbeek. Daar ontmoette ik mr. Bakhuis Roozeboom, hoofdambtenaar van de gemeente Amsterdam, die eerst twee dagen tevoren uit het concentratiekamp te Amersfoort was losgelaten, waar hij de vreselijke winter '41-'42 had doorgemaakt, en die nu opnieuw was opgepakt. Wij werden in een vrachtauto met vijf gewapende lieden geplaatst en de angst van mijn metgezel, dat wij weer naar Amersfoort zouden gaan, verdween, toen wij in Arnhem de Rijn overgingen en in Nijmegen de Waal. Op de markt in Den Bosch vroeg de chauffeur de weg naar St.Michielsgestel waardoor wij te weten kwamen, wat onze bestemming was.

Bij aankomst in het klein seminarie Beekvliet vonden wij daar de ongeveer 300 gijzelaars, die de vorige dag waren opgepakt, en onder hen zeer vele bekenden, hoogleraren, burgemeesters, ambtenaren, geestelijken van allerlei confessie, meest intellectuelen, met een enkele uitzondering, bv. een postbode in uniform. De legering was gedeeltelijk in de chambrettes van de leerlingen, gedeeltelijk in klassen. Op de slaapzalen van de kleinere leerlingen waren twee chambretten tot één gemaakt en daarin twee bedden boven elkaar geplaatst; in de klassen stonden acht tot twaalf bedden, ook telkens met twee boven elkaar. De wasgelegenheid was aan de lavoirs van de leerlingen en in enkele badkamers. Gegeten werd in de eetzaal van de leerlingen van het klein-seminarie. Het eten werd aangedragen door twee gijzelaars, beiden burgemeesters. Reeds in de eerste dagen werd een program van lezingen, cursussen, sport en spel georganiseerd om de gijzelaars bezig te houden. De voornaamste organisator van dit program, mr. R. Baelde, was een van dege-

nen, die op 15 augustus 1942 in de bossen bij Goirle zijn gefusilleerd. Het program werd geopend met een rede van Anton van Duinkerken over "Brabantse humor". s Morgens voor het ontbijt werden er gymnastiekoefeningen op de speelplaats gehouden, onder leiding van prof. Schermerhorn, de latere minister-president. 's Avonds werden in de aula achtereenvolgens een katholieke en een protestantse godsdienst-oefening gehouden. De kapel van het seminarie was gesloten.

Enkele dagen na onze aankomst werd het bericht verspreid, dat binnenkort ook de z.g. Indische gijzelaars, die in het groot-seminarie te Haaren gevangen zaten, naar Beekvliet zouden worden overgebracht, en inderdaad verschenen op een middag een aantal vrachtauto's, waarop deze gijzelaars waren samengepakt met hun bagage, die zij in de loop van hun gevangenschap (sinds 1940) hadden verzameld : koffers, stoelen, vogelkooien, grammofoons, zelfs een harmonium en een piano. Het was een weerzien van vele bekenden en de nieuw aangekomenen waren al zo lang met het gijzelaars-leven vertrouwd, dat zij ons ook ten aanzien van onze verhouding tot de bewakers van alles konden leren. De stemming, die in de eerste dagen uiteraard gedrukt was, werd door de opgewektheid van de nieuw-aangekomenen aanmerkelijk beter. Intussen werd elke dag een aantal gijzelaars vrijgelaten. Op 12 mei 1942 was ik, geheel onverwacht, aan de beurt. Waarschijnlijk heb ik deze vrijlating te danken aan de energieke tussenkomst van prof. R.H. Woltjer († 1955), voorzitter van de Onderwijsraad, bij de secretaris-generaal van het departement van onderwijs, van Dam. Ik kreeg aanzegging binnen een half uur te vertrekken, pakte mijn bagage bijeen en werd met de heer Rustige, wethouder van Amsterdam, in een bestelautootje van de P.T.T. geladen, dat ons aan het station 's Hertogenbosch afzette, vanwaar ik per trein naar huis kon reizen. De meeste van mijn lotgenoten, verminderd met de gefusilleerden en de vrijgelatenen, maar vermeerderd door herhaalde nieuwe arrestaties, zijn tot december 1943 gevangen gebleven.

Zo spoedig mogelijk na thuiskomst heb ik mijn colleges hervat. Mijn collega Titus Brandsma was in januari 1942 gevangen genomen en is, na de winter in de gevangenis te Scheveningen en het concentratiekamp te Amersfoort te hebben doorgebracht, in juli 1942 onder de folteringen van de Duitse beulen in het concentratiekamp van Dachau bezweken. Collega Hoogveld is op 23 juli 1942 in zijn huis te Nijmegen onverwacht overleden. De faculteit besloot maatregelen te nemen om in de afwezigheid van de twee collega's te voorzien, en in haar opdracht ging ik nog op de dag van de begrafenis van Hoogveld naar professor P. Hoenen S.J. (1880-1961), hoogleraar aan de Gregoriana te Rome, die al sinds het begin van de oorlog in Nijmegen verbleef, met zijn confraters uit het Berchmanianum was gezet en was ondergebracht bij notaris van Schuylenburch. Hij was bereid, eventueel een aantal

colleges wijsbegeerte op zich te nemen, maar in feite is daar niets van gekomen. Intussen moest de faculteit zich beraden op de vacatures van Hoogveld en Brandsma. De St. Radboudstichting wilde tijdens de bezetting geen benoemingen doen, ten einde mogelijke inmenging van de bezettende macht te voorkomen, maar alles moest gereed zijn om de benoemingen na de oorlog zo spoedig mogelijk tot stand te kunnen doen komen. Zo stelde de faculteit als opvolgers van Hoogveld en Brandsma voor, maar met enigszins gewijzigde leeropdrachten : pater Angelinus O.Cap. en dr. A.G.M. van Melsen. Deze aanbeveling werd door curatoren overgenomen en door het bestuur aanvaard. Beiden kregen aanzegging, zich voor een benoeming terstond na de bevrijding gereed te houden. Pater Angelinus is echter kort na de bevrijding, in het najaar van 1944 door een landmijn in de tuin van zijn klooster te Udenhout om het leven gekomen. Van Melsen is na de oorlog benoemd en naast hem kwam dr. J. Peters C.S.S.R. (1909-1961).

Na de zomervacantie van 1942 was ik dus van de hoogleraren in de wijsbegeerte als enige overgebleven. Mijn toekomstige leeropdracht zou luiden : inleiding tot de wijsbegeerte en geschiedenis der wijsbegeerte. De inleiding was bij de regeling van de examens psychologie in 1941 verplicht vak geworden voor de candidandi in de psychologie. Lang heeft deze situatie niet meer geduurd. In januari 1943 begonnen razzia's onder de studenten van verschillende universiteiten, hetgeen tot gevolg had, dat de anderen niet meer naar de colleges kwamen en zich zoveel mogelijk schuil hielden. In maart 1943 werd de loyaliteitsverklaring van de studenten geëist. Wij stonden voor de vraag, of wij gelegenheid zouden geven om deze verklaring te tekenen. Weigering zou de sluiting van de universiteit noodzakelijk tot gevolg hebben. Nochtans werd in de senaatsvergadering van 13 maart 1943, de eerste die sinds lange tijd werd gehouden, met alleen de stemmen van Baader en de Waele tegen, besloten de verklaring niet te laten tekenen. Diezelfde dag was vernomen, dat de president-curator van de hogeschool te Tilburg, mr. A. Baron van Wijnbergen, de formulieren van de verklaring aan de studenten had doen toekomen en dat de aartsbisschop, mgr. J. de Jong, tegen diezelfde middag alle bisschoppen en de vertegenwoordigers van Nijmegen en Tilburg te Utrecht bijeenriep om over deze zaak te beraadslagen. Op verzoek van de secretaris van de senaar, collega Cornelissen (1893-1947), die de middag nog wilde besteden aan het afnemen van examens en tentamens, ging ik met de rector-magnificus, collega Hermesdorf, naar Utrecht. Het werd een zeer bewogen vergadering. De aartsbisschop noemde het tekenen van de verklaring "manifest landverraad" en sloeg met de vuist op tafel toen van Wijnbergen zijn handelwijze nog trachtte te rechtvaardigen en het zelfs voor Seyss Inquart opnam. Ook de president-curator van Nijmegen, dr. A. Boekelman, ging in heftige be-

woordingen tegen van Wijnbergen te keer. De bisschop van Haarlem, mgr. J.P. Huijbers, deed hetzelfde nog eens op de hem eigen rustige wijze. Besluit van de vergadering was, dat de beslissing van de Nijmeegse senaat werd goedgekeurd en dat aan curatoren van Tilburg werd opgedragen, aan de studenten te berichten, dat het toezenden van de verklaringsformulieren geen enkele aanbeveling inhield om die te tekenen. Wij hadden nog een of twee dagen tijd om examens en tentamens af te nemen en daarna werd de universiteit gesloten. Wij moesten ons afvragen of het voor goed zou zijn. De oorlog was echter al zover gevorderd, dat wij goede hoop konden hebben, dat de bevrijding niet al te ver meer verwijderd was. Maar wat zou er intussen met de leden van universitaire gemeenschap en met de universitaire gebouwen gebeuren? Het hoofdgebouw werd al spoedig in beslag genomen voor administratieve diensten van de bezetters. Het aula-gebouw werd in beslag genomen om te dienen voor de zittingen van de Hoge Raad, die uit Den Haag naar Nijmegen was verbannen. Er bleef ons niets anders over dan het complex van de universiteitsbibliotheek, de instituten en het psychologisch laboratorium.

De sluiting van de universiteit maakte het ons onmogelijk, officiële functies, zoals het afnemen van examens te verrichten, op straffe van ongeldigheid. Wel besloten wij de studenten zoveel mogelijk verder te helpen door het afnemen van tentamens. Sommige van die tentamens konden normaal bij ieder van ons thuis plaats hebben, andere namen wij af op onderduikadressen van studenten. Zo herinner ik mij dat ik tentamen ben gaan afnemen o.a. in Utrecht, Zevenaar en Oss. De colleges waren uiteraard geheel gestaakt, hetgeen mij gelegenheid gegeven heeft tot zeer intens werk. Dit werd echter herhaaldelijk gestoord door de bedreiging van de bezetters, dat de Stella Maris binnenkort ontruimd zou worden. Wij waren bedacht op maatregelen om in zulk geval op korte termijn een nieuw onderdak te vinden en zoveel mogelijk van ons meubilair in veiligheid te brengen. De familie van Campen op de Oude Stadsgracht bood mij in haar huis twee kamers aan en stelde mij voor, daar reeds het een en ander op te bergen, hetgeen ik deed. Van dat alles is door de Duitse brandstichting van september 1944 niets overgebleven.

In de laatste oorlogsjaren had ik geregeld contact met mijn Amsterdamse collega Ph. Kohnstamm (1875-1951), in zijn huis "De Schapendrift" te Ermelo. Als Jood was hij gedwongen een ster te dragen, en hij verliet zijn huis niet anders dan om zondags de kerkdienst in het dorp bij te wonen. Als Christen heeft hij in zijn geloof de kracht gevonden om de slagen, die hem en zijn familie door de bezetters werden toegebracht, met gelatenheid en berusting te dragen. Zijn geestkracht en enthousiasme voor alle zaken des geestes hebben hem nooit verlaten. Hij was vol

plannen voor hetgeen na de bevrijding zou moeten gebeuren en organiseerde in zijn huis besprekingen van personen van verschillende richting, Christenen van verschillende confessie en humanisten, ten einde de samenwerking van later voor te bereiden. Uit deze besprekingen is voortgekomen de "Cultuurgeschiedenis van het Christendom", die door een redactie van Katholieken en Protestanten werd opgezet en waarvoor een groot aantal medewerkers van velerlei richting werd gezocht en gevonden. Het werk is uiteraard eerst na de oorlog kunnen verschijnen. Andere plannen van Kohnstamm, zoals het schrijven van een bundel opstellen, getiteld "Perspectieven", over de politieke vormgeving na de oorlog, zijn niet verwerkelijk. Wel heb ik meegewerkt aan andere verzamelwerken, zoals : "Nederland tussen de naties", onder redactie van J.S. Bartstra en W. Banning, "Geestelijk Nederland 1920-1940", onder redactie van K.F. Proost en J. Romein, en "Geschiedenis, een bundel studies over den zin der geschiedenis", bedoeld als een feestbundel voor W.J. Aalders (1870-1945), maar die als zodanig niet mocht verschijnen.

Op 27 juni 1944 heb ik te Helmond het huwelijk van Hilda Aukes ingezegend. De huwelijksreis ging niet verder dan Lochem en het jonge paar vestigde zich te Utrecht. Heel kort daarna zouden alle verbindingen tussen Noord- en Zuid-Nederland worden verbroken. Reeds in de maand juli 1944 werden herhaaldelijk geallieerde bombardementen op de spoorlijnen uitgevoerd, waardoor het spoorwegverkeer ernstig gestagneerd werd en op de stations opstoppingen ontstonden van reizigers, die onverwacht niet verder konden. Eind augustus 1944 ging ik nog naar de retraite op Rolduc. Tijdens die retraite werd besloten, de jongens voorlopig niet te laten terugkeren (geheel de oorlog had het onderwijs op Rolduc ongestoord voortgang gevonden). Een aantal van de priesterleraren bleef achter, andere gingen naar huis; bij de laatste was dr. Paul Geurts, die enkele dagen later met zijn gehele familie door een bombardement te Horst zou omkomen. In de eerste dagen van september ging ik nog naar Tilburg voor de begrafenis van mijn aangetrouwde neef Laurent Janssens. Het spoorwegverkeer was toen al zo gestoord, dat verschillende van zijn naasten familieleden de begrafenis niet konden bijwonen, maar ik kon die avond Nijmegen per trein nog bereiken. Het zou een jaar duren, eer ik weer in een trein zou zitten.

Wij begrepen, dat de grote beslissingen in de oorlog gingen vallen en dat het einde naderde. Op "Dolle Dinsdag" hadden wij reeds grote aantallen Duitsers met vrouwen, kinderen en bagage uit België via Nederland zien vluchten. De bevrijding was in zicht, maar er gingen nog tal van onjuiste berichten daaromtrent rond. Zo ging reeds een van de eerste dagen van september het gerucht, dat Zuid-Limburg tot en met Sittard bevrijd zou zijn. Op zekere avond verschenen bij mij M. Coenders, afgezet burgemeester van Sittard, en C. Kortmann, afgezet burgemeester van Nee-

ritter en Ittervoort. Zij hadden beiden opdrachten van de regering, de eerste om het bestuur van zijn gemeente weer op zich te nemen, de tweede om in de gemeente Heer de plaats van een N.S.B.-burgemeester te gaan innemen. Telefonisch contact met de gemeente Sittard gaf geen nauwkeurig uitsluitsel over de situatie, maar wel werd afgesproken, dat de Sittardse brandweer de twee die avond bij mij zou komen afhalen. Dit is geschied. De twee burgemeesters vertrokken in brandweeruniformen, maar vonden bij aankomst Sittard nog niet bevrijd, zodat zij terstond weer moesten onderduiken. Voor hen was de bevrijding echter nabij en na enkele dagen konden zij hun opdracht gaan uitvoeren. Coenders heeft tot zijn door het burgemeesterschap van Sittard bekleed; Kortmann, die in juli 1941 bij mij te Nijmegen gepromoveerd was, is na de bevrijding van Midden-Limburg belast met het bestuur van de gemeente Weert, eerst voorlopig, later definitief, werd later burgemeester van Breda en in 1959 commissaris van de Koningin in Noord-Brabant.

Vrijdag 15 september 1944.

De Duitse bezetting van de Stella Maris kondigt aan dat zij gaat vertrekken. Het wordt het personeel van de naast ons gevestigde Konmandantur in de nabijheid van het station te benauwd. Zij gaan zich verplaatsen naar het gebouw van het Stedelijk Gymnasium, Schevichavenstraat, hoek Oranjesingel. Een sergeant drukte zich als volgt uit : "Wenn die Tourmies kommen, gibt es hier Krach.". In de nacht van vrijdag op zaterdag is de hele Kommandantur en zijn de kamers, die in de Stella Maris bezet waren, ontruimd. Rommel hebben de bezetters niet achtergelaten. De vloeren zijn aangeveegd, alles is schoongemaakt.

Zaterdag 16 september. Tegen 10 uur komt Ferd vertellen dat hem een zoon geboren is, 2½ maand te vroeg. De dokter heeft geweigerd te komen, wegens het uitgangsverbod. De vader heeft de bevalling zelf moeten verrichten. In de morgen is de dokter komen zeggen, dat het kind in een kamer met hoge temperatuur moet worden gehouden en dat het niet naar de kerk mag worden gebracht om gedoopt te worden. In de namiddag ga ik te voet naar Beek, onder welke parochie de Beekmansdalseweg toen nog viel, om de deken verlof te vragen het kind met alle ceremoniën in huis te dopen. Hij geeft mij het nodige daarvoor mee. Twee dagen later was zijn pastorie in puin geschoten. Teruggekomen ga ik allereerst een peter en meter engageren. Notaris van Schaik en zijn vrouw werden daartoe bereid gevonden. Daarna heb ik het kind in de kamer van de moeder gedoopt.

Zondag 17 september. Omstreeks half elf wordt in de stad luchtalarm gegeven en niet meer opgeheven. De mensen in de kerken krijgen gelegenheid om nog naar huis te gaan. In de vroege namiddag wijzen zware slagen en dikke rookwolken in de richting van de Groesbeekseweg op een bombardement. Vrijwel onmiddellijk daarna komt onze

overbuurman Jaap Bartels vertellen, dat van Dekkerswald telefonisch bericht is aangekomen, dat de Amerikanen daar zijn. Er valt een onwezenlijke stilte over de stad. Een enkele Duitse patrouille passeert nog. In de volgende nacht ben ik gekleed op bed gaan liggen. Tegen één uur weerklonk mitraillevuur in de onmiddellijke nabijheid. Op het Keizer Karelplein werd gevochten. Na enige tijd tikten gewerkgogels tegen de muren van Stella Maris. De bewoners werden gewekt.

Maandag 18 september. Het blijft voorlopig doodstil. Duitse scherpschutters graven zich in voor ons huis. Alle bewoners zijn gealarmeerd en gereed om zo nodig het huis te verlaten. In de volgende nacht gaan wij niet naar bed, maar blijven in stoelen proberen te slapen.

In de namiddag van maandag 18 september 1944 is het hoofdgebouw van de Universiteit aan het Keizer Karelplein in vlammen opgegaan..

Dinsdag 19 september. Op straat blijft het stil. Nu en dan passeren kleine patrouilles S.S.-ers. In de verte klinkt herhaaldelijk geweevuur. Nu en dan wordt op het Keizer Karelplein gevochten. In de vroege namiddag komt onze achterbuurman, de neus-, keel- en oorarts Plantenga, over de tuinmuur geklommen om te zeggen, dat enkele huizen van hem vandaan, in de Spoorstraat een jongen (Leesberg) op het dak doodgeschoten was, en te vragen, of een zuster het lijk wilde komen afleggen. Inderdaad is een zuster van Stella Maris, klimmende over de tuilmuren, dat werk gaan verrichten.

Korte tijd daarna kwam de familie Broekman van het Keizer Karelplein naar ons tegelopen, zeggende : "Ze steken ons huis in brand.". Het was maar al te waar. De grote huizen van het Keizer Karelplein, aan weerszijden van de kerk, stonden al in lichtervlaai. Onmiddellijk daarna begonnen S.S.-ers, geholpen door jongens van de Hitlerjugend de huizen tegenover ons aan de van Schaeck Mathonsingel stuk voor stuk in brand te steken. Zij sloegen met de kolven van de geweren de ruiten in, wierpen iets naar binnen en in enkele ogenblikken stonden die huizen in vlammen. De bewoners werden gedwongen over de achtermuren van hun tuinen te vluchten. De wind was oost, zodat voor de huizen aan onze zijde van de Mathonsingel voorlopig geen gevaar dreigde. Spoedig echter bleek dat ook de huizen van de Spoorstraat, aan de andere zijde van de Mathonsingel in brand werden gestoken. Deze huizen waren, in onderscheid met die van de Mathonsingel, aaneengebouwd. Binnen één uur tijd was de gehele straat een laaiende vuurzee. Het lijk van de doodgeschoten jongen is mee verbrand. Een regen van vonken daalde over de huizen aan de Mathonsingel neer. De gloed was zo hevig, dat men aan de achterzijde van Stella Maris de hand niet meer tegen de ruiten kon houden. Wij verwachtten

elk ogenblik dat de ruiten zouden springen en dat ook de Stella Maris vlam zou vatten. Tegen het vallen van de avond werd de toestand zo dreigend, dat wij besloten met alle bewoners het huis te verlaten. Wij hadden al lang, volgens voorschrift, koffers gepakt staan met het allernoodzakelijkste om in geval van nood mee te nemen. Mijn zuster en ik vertrokken het laatst uit het huis. Ik sloot de voordeur met de sleutel af. Wij hadden onze fietsen, ieder twee handkoffers en ieder een deken. Waarheen ? Op het Keizer Karelplein lagen enkele lijken. Ook ontplofte zo nu en dan een kleine granaat. Wij wisten toen nog niet, hoe gevaarlijk die waren. De eerste gedachte was : naar Ferd; in zijn huis aan de Beekmansdalseweg is voor ons tweeën nog wel plaats. Het werd ons echter al gauw duidelijk, dat wij met onze bagage nooit zover zouden kunnen komen. Zo kwamen wij terecht bij mejuffrouw C. Gervers, Oranjesingel 8. Toen wij aan haar huis arriveerden, stond zij met haar dienstbode gereed om te vluchten wegens de branden, die overal in de stad uitbraken en die de lucht in een helle gloed zetten. Wij bewogen haar, met vluchten te wachten tot de brand haar huis genaderd zou zijn, en zij nam ons vriendelijk in huis op, d.w.z. in de kelder, waar reeds tevoren enige versterkingen in de vorm van houten balken met stutten waren aangebracht en waar ruimschoots gelegenheid was om op matrassen op de grond te slapen. Van slapen kwam intussen voorlopig niet veel. Onophoudelijk ontploften granaten dichtbij of verderaf; wij zagen er een inslaan in het huis aan de overkant, Oranjesingel 15, waar mijn collega Mulders vroeger gewoond had (het huis was door de Duitse bezetters in beslag genomen). Wij zijn in de kelder van mejuffrouw Gervers gebleven tot donderdagmiddag 21 september. Intussen lag de stad onophoudelijk onder vuur. De granaten volgden elkaar zo snel op, dat wij nauwelijks tijd hadden om even naar de keuken te gaan om daar iets te eten of levensmiddelen te halen. In de loop van donderdagmiddag werd het vuren minder om ten slotte geheel op te houden. Er verschenen groepjes van de binnenlandse strijdkrachten op straat. Zij namen de mitrailleur mee, die de Duitsers in de voortuin van mejuffrouw Gervers hadden achtergelaten en raadden ons aan voorlopig nog binnen te blijven. Tegen de avond waagden wij ons toch tot het Keizer Karelplein en zagen van verre, tot onze verwondering en vreugde, dat de Stella Maris nog was blijven staan. Het huis daarnaast, waar de Kommandantur gevestigd was geweest, was geheel afgebrand. Wij bleven die nacht nog op Oranjesingel 8 en gingen de volgende morgen, toen steeds meer mensen op straat verschenen, naar huis terug. De andere bewoners, die zich bij onze vlucht door de stad verspreid hadden, kwamen geleidelijk ook terug. In huis was slechts geringe schade aangericht door het springen van enkele kleine ruiten. Bij ons allen overheerste de vreugde wegens het vertrek van de gehate bezetters. Wij konden toen nog niet vermoeden

den, wat ons verder nog te wachten stond.

Zo gauw ik die morgen kon, ging ik per fiets naar de Beekmansdalseweg om te zien, hoe het verder met het kind gegaan was. De verwoestingen in de straten, waar ik doorkwam, waren verschrikkelijk. Overal nog brandende *of* uitgebrande huizen, gebroken ruiten, huisraad op straat. In de omgeving van de brug, waar in de afgelopen dagen zo hevig gevochten was, lag alles in puin.

Des te groter was de vreugde, toen bleek dat de jonge Jan Hendrik nog leefde. Hij moest in een kamer met hoge temperatuur worden gehouden en afgewacht moest worden, of hij in leven zou blijven.

De vreugde over de bevrijding werd spoedig verstoord door de ervaring, dat de stad nog steeds onder vuur lag. Later werd bekend, dat er door de Duitse artillerie van twee kanten naar de stad geschoten werd, n.l. uit Elst en uit het Reichswald bij Kleef. Elke dag en elke nacht vielen de granaten, gewoonlijk in series van zes achtereen. Meestal waren er slachtoffers te betreuren, zodat er elke dag enkele doden vielen. Dit schieten heeft geduurd tot tegen Pasen 1945.

Het was voor de bewoners van de Stella Maris al spoedig duidelijk, dat er geen sprake kon zijn van voortzetting van het normale leven. Gelukkig was er in het sousterrain voldoende ruimte voor alle bewoners om te slapen. Mijn zuster en ik kwamen met twee van de vluchtelingen, met wie de inwoners intussen vermeerderd waren, te liggen in de z.g. kofferkelder, tussen koffers en ander materiaal. De eerste weken lagen wij, geheel gekleed, op matrassen op de grond, maar, zodra bleek dat er voorlopig geen einde aan de beschieting zou komen, liet ik de bedden van de logeerkamer opstellen en daarin zijn wij de eerste maanden, nog steeds geheel gekleed, blijven slapen.

Overdag bleven wij gewoonlijk in onze kamers, maar dikwijls moesten wij overhaast naar de kelder vluchten, wanneer het schieten weer begon. In de eerste weken vielen de granaten nog op vrij grote afstand van ons huis, maar in de loop van oktober, juist toen het koud begon te worden, vielen er enkele in de nabijheid, waardoor geleidelijk vrijwel alle ruiten van het huis sneuvelden. De gaten van de vensters werden zoveel mogelijk met planken en karton dichtgemaakt. Er drong een ijzige kou in het huis door. In één kamer, n.l. in de voorkamer rechts van de voordeur, vroeger bewoond door mevrouw Indemans, die reeds eerder gevlucht was, waren de ruiten wonderlijk genoeg gespaard gebleven en dit was juist de enige kamer, waar nog een kachel gestookt kon worden. Stoken van de verwarming was niet meer mogelijk, omdat de daarvoor nodige brandstof ontbrak en omdat enkele radiatoren door granaatinslag kapotgeslagen waren.

De eerste dagen na de bevrijding werd weer in de kapel Mis gelezen, maar toen professor Post (1894-1968) eens de Mis wegens nabije granaatinslag *moest* onderbreken, werd besloten beneden in de hal een altaar op te slaan en daar Mis te lezen. Dit hebben wij volgehouden tot tegen Kerstmis. Maar, aangezien ook de ruiten van de hal gesprongen waren, werd de temperatuur in die koude winter in de hal ondraaglijk. Daarna lazen wij Mis in de éne zitkamer die verwarmd bleef en waar verder alle bewoners van het huis de dag doorbrachten. Ook vandaar moesten wij verschillende malen naar de kelder vluchten. Eens op een morgen sloeg een granaat in de zijtuin; wij vluchtten onmiddellijk naar beneden en hadden juist het parterre verlaten, toen de volgende granaat in de achterkamer rechts van de hal insloeg. Het meubilair van die kamer was grondig vernield; zware stukken ijzer waren door de deur in de hal terecht gekomen.

Pas veel later hebben wij vernomen, welk een ellende in die "hongerwinter" in het niet bevrijde gebied werd geleden. Te Nijmegen was de toestand op het gebied van de levensmiddelenvoorziening wel moeilijk, maar niet verontrustend. Er werden uit de geallieerde landen levensmiddelen aangevoerd. Eigenlijke honger hebben wij dus niet geleden, maar de rantsoenen waren en bleven beperkt. Middageten kregen wij gewoonlijk van de gaarkeuken in de stad; het werd door een van de vluchtelingen, die wij in huis hadden, in grote emmers gehaald. Voor de academische gemeenschap gaven de Engelsen, die de studentensociëteit aan de Oranjesingel als officersmess in gebruik hadden, elke middag een soep met veel vlees uit. Ik ging daar geregeld naar toe, niet alleen om wat "bijvoeding" te krijgen, maar ook om het contact met collega's en studenten te hervatten. De academische werkzaamheden werden al spoedig in zover hervat, dat wij weer begonnen tentamens en examens af te nemen. Van colleges was nog geen sprake, omdat alle daarvoor bestemde lokalen ons waren ontvallen : het hoofdgebouw en de instituten aan de Mathonsingel en de Muchterstraat waren afgebrand, het aulagebouw was nog in gebruik bij de Hoge Raad, die naar Nijmegen was verbannen. Examens werden afgenomen ten huize van coll. H. Janssen aan de Vossenlaan 13.

Van enige studie of enig werk was in de kamer, waar alle bewoners van het huis bijeen waren, natuurlijk geen sprake. De studiezaal van de Universiteitsbibliotheek en de Openbare Leeszaal tegenover ons waren aan de Duitse brandstichting ten offer gevallen. Er zat dus niets anders op dan de dag in ledigheid door te brengen. Nu en dan waagden wij ons toch op straat, maar herhaaldelijk moesten wij dan een huis binnenvluchten, omdat er weer geschoten werd.

Intussen waren de geallieerde troepen, Engelsen, Canadezen en Amerikanen, in de stad aangekomen. Wij keken onze ogen uit naar de ontzagwekkende tanks, de voor

ons nog geheel onbekende jeeps en de vele andere voertuigen, die zij meebrachten. In de eerste dagen na de bevrijding verwachtten wij een spoedig doorstoten van de gealliëerde troepen naar het Noorden, maar, toen vernomen werd, dat het offensief bij Arnhem mislukt was, werd het duidelijk, dat er voorlopig van een verdere bevrijding van het land niets zou komen. Met de grootste spanning zagen wij dag aan dag de eindeloze colonnes militaire voertuigen de Betuwe intrekken, maar de volgende dag kwamen zij gewoonlijk weer terug, waardoor onze spanning nog slechts vergroot werd. Rond Kerstmis bracht het offensief van Rundstedt nieuwe verontrusting. Wij begonnen met de mogelijkheid rekening te houden, dat de Duitsers zouden terugkeren. Gelukkig werd dat gevaar afgewend.

Omstreeks Nieuwjaar 1945 werd mij door dr. P.C. Boeren, die tot Zuid-Limburg had weten door te dringen, een brief gebracht van directeur van der Malen van Rolduc, die mij verzocht naar Rolduc te komen om daar filosofie te geven in plaats van de verdwenen docent J. Damen, die, zoals veel later gebleken is, met de bevolking van Roermond naar Groningen en Friesland geëvacueerd was. Daar er in het bevrijde gebied nog geen spoor-, tram- of busverbindingen hersteld waren en de post niet functioneerde, moest ik een middel vinden om de directeur te antwoorden. Gelukkig was er een pater Jesuïet, wiens naam mij thans ontschoten is, die een koeriersdienst met het bevrijde Zuid-Limburg via België georganiseerd had. Ik antwoordde de directeur, dat ik gaarne bereid was te komen, maar dat niemand de stad Nijmegen zonder verlof van het Militair Gezag mocht verlaten, en verzocht hem dus zich voor te doen als mijn overheid en mij te bevelen naar Rolduc over te komen. Kort daarna bereikte mij inderdaad zulks een bevel van de directeur van Rolduc, maar nu niet om naar Rolduc te komen, doch mij naar Weert te begeven en te proberen daar een filosofie cursus te organiseren voor de studenten uit Noord-Limburg, die, zolang Roermond en omgeving nog niet bevrijd waren, Rolduc niet konden bereiken. Deze brief bezorgde mij een pas van het Militair Gezag en ik vond de heer Mr. J. Kamerbeek, die geregeld met zijn auto naar het Zuiden ging, bereid mij naar Weert te brengen. Het Bisschoppelijk College was door de Engelsen bezet; daarenboven was er een Rode Kruishospitaal voor kraamvrouwen ingericht. Er werd sinds de bevrijding uitsluitend voor externen met afwisseling aan verschillende klassen les gegeven. Directeur Moors beloofde, dat hij de studenten bijeen zou roepen en hen voor de nacht bij particulieren in Weert zou onderbrengen. Er was nog een lokaal beschikbaar voor de lessen en een ander lokaal in de kelder, waar zij konden eten. Hij verzocht mij de volgende week terug te komen. Toen ik de volgende week, weer met Mr. Kamerbeek, terugkwam, bleek inderdaad alles geregeld te zijn. Het was toen eind januari geworden en ik moest de studenten duidelijk maken, dat

zij zeer hard zouden moeten werken om dit jaar nog voor hun studie meegeteld te krijgen. Zelf was ik uitermate blij, de sombere sfeer van Nijmegen te kunnen verlaten en weer aan het werk te kunnen gaan en in een gewoon bed te kunnen slapen. Op 9 februari 1945 werd met de lessen begonnen. Het onderwijs in de psychologie en de geschiedenis van de psychologie had ik voor mijn rekening genomen, na Pasen ook dat in de natuurlijke godsleer en de kerkgeschiedenis. Pater A. Rijnen C.S.Sp. doceerde de logica, later de cosmologie, pater Falco Wagemans O.F.M. de ethica. Na Pasen werd door directeur P. Moors les gegeven in de economie, door dr. W. van Lammeren, arts te Weert, in de biologie. Mhr. P. Vullingsh werd belast met de geestelijke leiding. Er is van het begin af door docenten en studenten hard gewerkt om de verloren tijd voor zover mogelijk in te halen. Was aanvankelijk de ruimte door de bezetting der gebouwen beperkt, na Pasen konden de studenten beschikken over een recreatiezaal en twee klassen, tevens studiezaal. Na Pinksteren gebruikten zij de maaltijden met de inmiddels teruggekeerde internen in de grote eetzaal.

Voor mij behoort het verblijf in het Bisschoppelijk College te Weert tot de beste herinneringen van mijn leven. Ik werd er aanstonds opgenomen in de gemeenschap van de priesterleraren, van wie de meesten mijn oud-leerlingen van Rolduc waren, en was getuige van de voortreffelijke geest, die onder leiding van directeur Moors in het College heerste. Wij maakten de opeenvolgende fasen van de verdere bevrijding van ons land met spanning mee. De materiële omstandigheden in het College waren in elk opzicht bevredigend. De Engelsen, die het College bezet hielden, zorgden voor een overvloedige proviandering aan eet- en rookwaren voor de bewoners. In de aula werd drie maal per week een revue-programma voor de militairen opgevoerd, waar wij dikwijls naar gingen kijken. Op een dag in het vroege voorjaar verscheen maarschalk Montgomery, die in de aula zijn soldaten kwam toespreken.

Voor de studenten werden de tradities van de Rolducse filosofie zoveel mogelijk gehandhaafd. Als president werd aangesteld J. Lenders. De Academie vergaderde geregeld onder leiding van mhr. G. Houben. Een koor van filosofen onder leiding van mhr. H. Litjens verzorgde de kerkelijke diensten. 's Zaterdagavond werden de complete tenoren gezongen. Elke dag vóór het diner was er een kwartier adoratie, elke avond lof. Er werd gevoetbald en hockey gespeeld; Panta Rhei hield zijn oude roem hoog. Elke middag was er gelegenheid voor een korte wandeling. Verschillende lezingen en voordrachtavonden in de aula van het College konden worden bijgewoond. In het wintertrimester werden door de zorg van mhr. J. Maes ontwikkelingsavonden georganiseerd, waar ook enkele studenten uit de stad aan deelnamen.

Het Feest van St. Thomas op 7 maart werd gevierd met een plechtige H.Mis en een academische zitting. Op zaterdag 24 maart waren wij getuige van de overtocht van de ontzagelijke geallieerde luchtvloot, die de overgang over de Rijn ging forceren; op dinsdag 4 mei 's avonds omstreeks kwart voor negen beleefden wij het onvergetelijke moment van de algehele bevrijding van ons vaderland, waarvan het bericht ons door de radio bereikte. Nog vóór de klokken van de St. Martinuskerk begonnen te luiden, weerklonk op de speelplaats van het College het eerste Wilhelmus, gevolgd door een Te Deum in de kapel. Wij gingen terstond onder leiding van directeur Moors de stad in, waar de mensen op straat kwamen en de verduistering van de huizen ophieven. Op de markt werd gedanst. Tegen 10 uur liet deken Souren de deuren van de grote kerk openen en alle lichten ontsteken. De menigte kwam de kerk binnen, de burgemeester, Mr. Kortmann, nam plaats op het priesterkoor en het orgel zette het Wilhelmus in, dat door de volle kerk werd meegezongen. De volgende morgen, 5 mei, toen de bevrijding van het tot dan toe bezette westen van het land een feit was geworden, had er een defilé van de Weertse verenigingen plaats vóór het stadhuis, waar burgemeester Kortmann, deken Souren, directeur Moors en ik op het bordes hadden plaats genomen. Dezelfde dag werd in het college opgeleusterd door een revue, die door de filosofen in elkaar gezet was en met veel animo werd gespeeld. Het naamfeest van directeur Moors op 29 juni gaf aan de tijdelijke bewoners van het College een welkome gelegenheid om hun dankbaarheid jegens hun gastheer onder woorden te brengen. 's Avonds gaven de filosofen een opvoering van "De hoed van Italiaans stro". Het stuk werd zondags daarna nog eens gespeeld voor de "pleegouders" van de ingekwartierde studenten en voor de familie van de externen van het College.

Intussen waren na Pasen de universitaire werkzaamheden te Nijmegen in zover hervat, dat wij ieder twee uren college per week gingen geven. De collisie van plichten, die daardoor voor mij ontstond, werd opgelost door de goede zorgen van de provisor J. Nabben, die de Weertse J. van de Venne wist te bewegen, mij elke maandag door zijn chauffeur heen en weer naar Nijmegen te laten brengen. Het vervoermiddel was een roodkleurig open tweepersoons-sportwagentje, dat zelfs de beschutting van een vóórruit miste. Het sikipak van directeur Moors bood uitkomst en met genoegen heb ik de wekelijkse tochten naar Nijmegen met de jonge chauffeur ondernomen. De toestand van de wegen was abominabel. Grote stukken waren weggebombardeerd. De rijksweg tussen Den Bosch en Nijmegen was door het dag en nacht voortdurende vervoer van tanks in een dikke brei veranderd, waar het sportwagentje, zij aan zij met de ontzagwekkende kolossen, zich een weg door moest trachten te banen. Alleen de weg langs de Zuid-Willemsvaart was in enigszins be-

hoorlijke toestand, behoudens de plaatsen bij Nederweert, waar kort tevoren nog zo hevig gevochten was. Het was voor mij elke maandagavond weer een genoegen uit het verwoeste Nijmegen naar Weert te kunnen terugkeren.

Van Weert uit werd ik betrokken bij het bestuurswerk van de Tijdelijke Academie, die in het najaar van 1944, kort na de bevrijding, in Eindhoven opgericht was. In de kringen van Philips en anderen had men zich er rekenschap van gegeven, dat er in het bevrijde Zuiden een groot aantal jongens en meisjes rondliep, dat reeds in 1943 en 1944 eindexamen gedaan had, maar geen academische studie had kunnen beginnen, deels omdat een aantal universiteiten gesloten was, deels omdat zij zich niet wilden onderwerpen aan de eis van het afleggen van een loyaliteitsverklaring tegenover de bezetter. Te Eindhoven waren docenten en lokalen beschikbaar om althans voor de eerste jaren van een academische studie de nodige opleiding te geven. Men besloot zich niet bezig te houden met de studierichtingen, die te Nijmegen en Tilburg waren vertegenwoordigd, maar zich vooral op exacte en de technische wetenschappen te richten. Bij een van de bestuursvergaderingen uitte minister Bolkestein, die uit Londen naar het bevrijde Zuiden was overgekomen, de wens, dat collega J. Cobbenhagen (1893-1954) en ik, zijnde de enige leden van de Eerste Afdeling van de Onderwijsraad in het bevrijde gebied, bij de bestuursregelingen van de Tijdelijke Academie werden betrokken. Wij vergaderden te Eindhoven met het bestuur (van Weert liep eens per dag een trein naar Eindhoven) en wij hebben ons uiterste best gedaan om de statuten van de Stichting Tijdelijke Academie, die waren opgesteld door juristen, die met de onderwijswetgeving weinig vertrouwd waren, aan de hoger-onderwijs-wet aangepast te krijgen. Wij stelden ons daarbij op het standpunt dat het hier een bijzondere instelling van hoger onderwijs betrof, die als zodanig zoveel mogelijk als bijzondere instelling in de geest der wet behandeld moest worden. Niet zonder tegenstand sloot het bestuur zich bij deze opvatting aan en na lang heen en weer praten en schrijven werden de statuten in deze geest geredigeerd.

De Tijdelijke Academie te Eindhoven is het eerste voorbeeld geweest van een bijzondere instelling van hoger onderwijs, die uit 's Rijks kas gesubsidieerd werd : de Londense regering was inderdaad bereid, de kosten voor haar rekening te nemen

Op 8 juni 1945 kwam eindelijk het Koninklijk Besluit tot stand, waarbij de Stichting Tijdelijke Academie te Eindhoven bevoegd verklaard werd een bijzondere school voor hoger technisch, universitair en hoger landbouwonderwijs te hebben, en waarbij de minister gemachtigd werd om aan examens, afgelegd aan de Tijdelijke Academie en aan de door haar afgegeven getuigschriften en diploma's dezelfde rechtsgevolgen te verlenen als aan de gelijknamige examens, getuigschriften en diploma-

s, afgelegd aan, afgegeven of verleend door de technische hogeschool en de rijks-universiteiten. Tengevolge daarvan zijn aan de Tijdelijke Academie te Eindhoven afgelegd : 1) het eerste gedeelte van het candidaatsexamen geneeskunde, 2) het eerste gedeelte van de propaedeutische examens werktuigkundig, electrotechnisch, scheikundig en natuurkundig ingenieur. Op grond van deze regelingen hebben enige honderden studenten het eerstejaar van hun studie met een examen te Eindhoven kunnen besluiten en daarna hun studie aan de universiteiten of te Delft kunnen voortzetten. Ook voor de theologie werd een cursus gegeven door enige predikanten ter voorbereiding van het propaedeutisch examen.

Het grootste deel van de Eindhovense studenten was uiteraard katholiek, maar het bestuur van de Tijdelijke Academie was even uiteraard vrijwel geheel in niet-katholieke handen. Voor de filosofie was een docent aangesteld, die mij daartoe weinig gequalificeerd leek. Ik richtte mij daarom tot de bisschoppen van Den Bosch en Breda, zijnde de enige leden van het Bestuur der toenmalige St. Radboudstichting in het bevrijde gebied, en suggereerde hun, primo iemand aan te wijzen om voor de katholieke studenten filosofie te doceren -- daarvoor beval ik hun pater Wilderbeek O.S.A. te Eindhoven aan --; secundo iemand aan te wijzen voor de geestelijke verzorging. Bij schrijven van de bisschop van Breda d.d. 18 mei 1945 werd ik gemachtigd om voor de eerste taak pater Wilderbeek en voor de tweede kapeiaan Verhoeven te Eindhoven aan te zoeken. Zij hebben deze taak met vrucht volbracht. De Tijdelijke Academie is in 1946 door minister van der Leeuw officieel gesloten. Verschillende van haar docenten hebben later een taak in het hoger onderwijs gekregen.

In de zomer van 1945 droeg minister Bolkestein aan dr. M.A. Schwartz, rector van het Stedelijk Gymnasium te Nijmegen, en mij op, de gymnasiale eindexamens in Nijmegen en omgeving te organiseren. Wij slaagden erin, gecommitteerden voor deze eindexamens te vinden, maar toen wij daarmee klaar waren, besloot de Londense Regering, het eindexamen "cadeau" te geven aan allen, die in 1944 tot de zesde klas waren toegelaten. De examens gingen dus niet door. In 1946 heb ik mijn carrière als gecommitteerde hervat.

In de loop van het zomertrimester 1945 kwam Mgr. Lemmens, die inmiddels uit de evacuatie naar Friesland was teruggekomen, zich te Weert rekenschap geven van de situatie in het College, dat inmiddels door de Engelsen ontruimd was. Begin juli gingen directeur Moors, provisor Nabben en ik per auto naar Rolduc om verslag uit te brengen over de uitslagen van de examens der Weertse filosofen. Wij vonden Rolduc bezet door de Amerikanen, die er een restcenter hadden gevestigd. Er werd aan externen les gegeven en vervolgens aan aantal studenten in de

theologie van het groot-seminarie te Roermond, die in Zuid-Limburg woonachtig waren. De Amerikanen zorgden ook hier voor een ruime bevoorrading met eet- en rookwaren.

Op 11 juli werd het uitzonderlijke studiejaar te Weert gesloten met een plechtig Lof met Te Deum, gevolgd door een bescheiden prijsuitdeling, waarbij studenten en docenten van elkaar afscheid namen. Ik ging het College verlaten, dat mij 5 maanden zo gastvrij had geherbergd en bereidde mij voor om naar Nijmegen terug te keren. Sinds enkele weken wist ik echter, dat het pension Stella Maris opgeheven zou worden. Dit betekende, dat mijn zuster en ik gedwongen waren op korte termijn een ander onderkomen te zoeken. Dit zoeken leek in Nijmegen en omgeving vrijwel hopeeloos : duizenden hadden door de bombardementen en door de Duitse brandstichting hun woning verloren en waren bij anderen ondergebracht. Op de meest onverwachte wijze kwam hier, althans voor mij, uitkomst.

Op 12 juli, daags na de prijsuitdeling bereikte mij 's morgens te Weert een telegram van de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, mijn vriend G. van der Leeuw († 1950), die mij uitnodigde de volgende dag naar Den Haag te komen. Dit was gemakkelijker gevraagd dan gedaan : er was nog geen enkele trein- of busverbinding. Ook hier kwam onverwzcht uitkomst. Het bleek, dat die dag iemand uit Leiden, bevriend met een van de priesterleraren van het College, met zijn auto in Weert was en nog dezelfde dag van plan was naar het Westen terug te keren. Hij was bereid mij via Nijmegen (om mijn bagage weg te brengen) naar Den Haag mee te nemen. Provisor Nabben wist op vertoon van het ministerieel telegram een extra rantsoen benzine los te krijgen. Zo reden wij die zelfde dag nog naar Nijmegen en verder door naar Den Haag, waar ik bij mijn broer en schoonzuster Lo en Dora logeerde en mij de volgende morgen bij Minister van der Leeuw presenteerde. Het bleek, dat hij de heer A. Oosterlee, directeur van de Klokkenberg te Nijmegen, op hetzelfde uur had ontboden en hij verzocht ons, functies aan zijn departement op ons te nemen, Oosterlee als directeur-generaal van de vorming buiten schoolverband, mij als directeur-generaal van het onderwijs. Het was een aanbod om over na te denken. Ik ging eten bij de familie Rouppe van der Voort, die geëvacueerd was op het kantoor van de firma op de Amsterdamse Veerkade, vond mijn vriend Poortman nog in leven en bezocht professor Beysens in het Mariagesticht, Toussaintkade 43. In de late middag trof ik Oosterlee weer in het hoofdkwartier van de padvinderij aan de Zeestraat en wij gingen met een auto, die door een padvinder in uniform bestuurd werd, naar Nijmegen terug.

Het was voor mij een moeilijk besluit, naar een andere "staat des levens" over te

gaan. De uitnodiging van van der Leeuw leek mij echter een aanwijzing van de voorzienigheid. Het had er de schijn van, dat de vernielde universiteit in het verwoeste Nijmegen geen mogelijkheden meer had. Daarbij kwam voor mij de noodzakelijkheid om op korte termijn van woning te veranderen. Alles bijeen besloot ik op het aanbod in te gaan, vroeg en verkreeg verlof van mijn bisschop en vroeg mijn ontslag als hoogleraar te Nijmegen aan het bestuur van de St. Radboudstichting. Dit ontslag, hetwelk mij met ingang van 1 september 1945 verleend werd, hield tevens in de intrekking van mijn benoeming tot rector magnificus voor het studiejaar 1945-46.

Met dat al waren enkele dagen heengegaan, waarin van der Leeuw schriftelijk en telefonisch herhaaldelijk op aannemen had aangedrongen. Ik ging nog enkele malen met een auto van het ministerie, die hij mij stuurde, naar Den Haag voor verdere besprekingen en om te proberen, daar een huisvesting te vinden. In het Mariagesticht, Toussaintkade 43, was in het geheel geen plaats, maar de overste was bereid mij een slaapkamertje in te ruimen en Prof. Beysens bood mij aan alle maaltijden in zijn kamer te gebruiken. Daarmee zou dus voor de eerste tijd in de huisvesting voorzien zijn.

Te Nijmegen gingen de academische werkzaamheden in dat wonderlijke jaar tot de 31ste juli door. Op die dag had ik daar mijn laatste werk te verrichten, n.l. de promotie van de heer J.H. Dubbink (Bijzonder hoogleraar Leiden, vanwege de stichting "Proklos"; 1966), die aanvankelijk op een datum in maart 1943 was vastgesteld, maar toen wegens de sluiting van de universiteit geen doorgang had kunnen vinden. De promotie had weer plaats in het aulagebouw, dat echter nog steeds bij de Hoge Raad in gebruik was. De aula zelf diende tot zittingzaal van de Hoge Raad, die daar ook zijn eigen meubilair in ge plaatst had.

De maand augustus ging voorbij met voorbereidselen voor het vertrek uit Nijmegen. De moeilijkheid om een huisvesting te vinden voor mijn zuster, was nog groter dan die voor mij. Toen tegen eind augustus nog niets gevonden was, was de familie van Son te Oudenbosch zo vriendelijk, haar voorlopig bij zich in huis op te nemen. Voor de opberging van haar meubilair werd in Oudenbosch een ruimte gevonden. Voor mijn boeken en meubels kreeg ik door bemiddeling van de familie Remmen te Nijmegen, bij wie ik in 1944 enige tijd ondergedoken was geweest, de beschikking over een zolder van de Broeders van Maastricht aan het Westeinde in Den Haag. Daar is alles opgeborgen gebleven tot januari 1946, toen ik mij na de dood van Prof. Beysens (overleden november 1945) in zijn kamers kon vestigen. Mijn zuster had reeds eerder kamers gevonden in het St. Elisabethsgesticht te Oudenbosch.

Op 1 september 1945 begon mijn werk aan het Ministerie van Onderwijs, Kunsten

en Wetenschappen. De organisatie van het Ministerie was nog geheel in wanorde. De Minister zetelde in het pand Prinsessegracht 21, dat zojuist door een van de door de Duitsers ingestelde departementen ontruimd was. De meeste ambtenaren zaten met het gehele archief nog in Apeldoorn. Ik kreeg een kantoorruimte in het pand Alexanderstraat 16, waar ook de chefs van de afdelingen v.h.m.o. en l.o. ondergebracht waren. Mijn vroegere typiste uit Nijmegen, mejuffrouw J.M. Arts, die sinds kort bij Philips te Eindhoven werkte, had ik bereid gevonden, mij als secretaresse naar Den Haag te volgen.

Van der Leeuw was ondanks zijn geniale ideeën niet de man om aan de organisatie van het departement voldoende leiding te geven. Hem stonden grote plannen voor ogen, die later ten dele tot uitvoering zijn gekomen, maar hij miste de kennis van de organisatie en de wetgeving van het onderwijs, die nodig zou geweest zijn om met zijn ambtenaren een zakelijk gesprek te kunnen voeren. De besprekingen in de kamer van de minister waren dan ook altijd gezellig, de gesprekken onderhoudend en dikwijls amusant, maar de zaken, waar het over ging, kwamen gewoonlijk niet ter sprake. Aan de persoonlijke relaties met Minister van der Leeuw denk ik met veel genoegen terug, maar zakelijk heeft de samenwerking met hem niet veel opgeleverd.

Eind oktober 1945 besloot van der Leeuw naar Londen te gaan, waar een organisatie zou worden opgericht voor de internationale samenwerking op het gebied van onderwijs, wetenschap en cultuur. Wij vertrokken met een militair vliegtuig van het vliegveld Valkenburg (Schiphol was volkomen verwoest) in gezelschap van dr. G. Bolkestein, minister van onderwijs in het Londense oorlogskabinet, prof. H.R. Kruyt (Utrecht) en de heer L. Welling, hoofdinspecteur van het lager onderwijs. Ik had te voren eenmaal gevlogen, niet verder dan van Brussel naar Amsterdam en het was een ware sensatie, drie kwartier na het vertrek van Valkenburg de Engelse kust reeds te zien en een half uur later op London Airport te landen. De oprichtingsvergadering van wat later UNESCO zou worden, en waar wij een week voor hadden uitgetrokken, bleek een maand te duren. Wij kwamen voor het eerst sinds 5 jaren weer in contact met een internationaal gezelschap, dat grotendeels even onvoorbereid ter vergadering kwam als wij. Er werd veel gepraat en veel gelobbied. In Londen werden wij ontvangen en rondgeleid door de heer Reyneke van Stuwe, een Nederlander die daar al vele jaren woonde als journalist en kunsthandelaar en die tijdens de oorlog door minister Bolkestein was aangetrokken als chef van zijn kabinet.

Het overblijfsel van het Nederlandse ministerie van onderwijs, dat onder leiding van de heer R.V.S. stond, was gevestigd in een groot flatgebouw, in het centrum, niet ver van Piccadilly, genaamd Arlington House. Het heeft zich daar

tot september 1946 weten te handhaven. De heer R.v.S. introduceerde ons ook in de National Liberal Club, waar wij met het traditionele Engelse clubleven konden kennismaken. Ook waren wij getuigen van de verschrikkelijke verwoestingen, die de Duitse bombardementen in Londen hadden veroorzaakt. Het trof ons echter, dat de puinhopen vrijwel overal reeds waren opgeruimd. De vergaderingen van de conferentie werden gehouden in het Royal Institute of Civil Engineers, vlak bij Westminster Abbey. Wij logeerden in een uiterst primitief pension, dat de heer R.v.S. voor ons gereserveerd had en aten in verschillende restaurants. Na jarenlang de uiterste soberheid in eten en drinken te hebben betracht vonden wij de Engelse maaltijden overvloedig. Het meest aangenaam was ons nog, dat wij zonder bon rookwaren in de winkels konden kopen. Voor andere lekkernijen kregen wij als vreemdelingen bonnen. De heer Bolkestein wist ons daarenboven via de zwarte markt bonnen te verschaffen voor schoenen. Een en ander was ons zeer welkom. De Engelse regering bood een aantal recepties aan en er werd een excursie gemaakt naar Oxford, waar de gedelegeerden over de verschillende colleges verdeeld werden voor de lunch. De dag eindigde met een tea in Corpus Christi College, waar ik mijn oude vriend Etienne Gilson van de Sorbonne terugzag. Het was 25 jaar geleden sinds ik Oxford gezien had en ik kwam opnieuw onder de indruk van de beata pacis visio, waarvan Jörgensen in de eerste oorlog gesproken had. Enkele dagen later ging ik nog eens geheel alleen naar Oxford terug om die indrukken nog eens te ondergaan en vooral om in het voetspoor van Newman Oriel College en St.Mary's Church te bezoeken.

De reis naar Londen met van der Leeuw was voor mij als het stappen in een schuitje, waar ik niet meer uit zou komen. In de loop van die winter ben ik nog verschillende malen in opdracht van de minister naar Londen gereisd. Soms kwam ik 's morgens tegen 11 uur het bureau van R.v.S. binnen, na diezelfde morgen uit Den Haag vertrokken te zijn.

Met dat al heeft het werk aan het ministerie mij weinig bevredigd. De tredmolen van het ambtelijk bureauwerk ging mij steeds meer benauwen. Toen in het voorjaar van 1946 bij de minister de voordracht van de curatoren van de Rijksuniversiteit te Leiden binnenkwam ter vervulling van de vacature, die door het emeritaat van A.J. de Sopper (1875-1960) ontstaan was, en ik zag, welke weinig gequalificeerde personen daarop voorkwamen, wist ik van der Leeuw te bewegen, mij ter benoeming te Leiden aan de Kroon voor te dragen. Ik was bijzonder blij, weer tot het onderwijs en de wetenschapsbeoefening te kunnen terugkeren. Op vrijdag 17 mei 1946 hield ik te Leiden mijn oratie, over "Katholicisme en wijsgerig denken". Bij

deze tweede inaugurale rede had ik geen familieleden uitgenodigd. Enkele Nijmeegse collega's, o.w. Gerard Brom en B. Hermesdorf, waren aanwezig.

Op 10 september 1946 is de zeventigste verjaardag van mijn broer Ru in kleine kring te Ulft gevierd. Na de verwoesting van zijn huis te Terborg in het voorjaar van 1945 was hij met zijn vrouw ondergebracht in de "villa", vroeger bewoond door de familie Deurvorst, naast de fabriek van Diepenbrock & Reigers te Ulft. De fabriek, waarvan hij de oudste directeur was, was na de bevrijding weer langzaam op gang gekomen. De stemming was er niet naar de zeventigste verjaardag uitbundig te vieren. Te meer, omdat de leeftijd van zeventig jaren voor Ru het einde betekende van zijn directeurschap van DRU. Hij was van plan in de eerstvolgende vergadering van commissarissen zijn ontslag als directeur aan te bieden en verwachtte dan tot commissaris benoemd te worden.

Kort na zijn verjaardag moest Ru te Doetinchem een prostaat-operatie ondergaan. Hij heeft die goed doorstaan en was na een tweetal weken zover genezen, dat hij zijn werk kon hervatten. Enkele dagen later echter overviel hem een longontsteking, die waarschijnlijk niet snel genoeg als zodanig herkend is en waaraan hij 6 november 1946 te Ulft is overleden. Hij leeft in mijn herinnering voort met zijn altijd egaal opgewekt humeur, zijn plichtsbetrachting en onbeperkte toewijding aan zijn werk, waardoor hij mij altijd tot voorbeeld geweest is. Bij zijn begrafenis te Terborg op 11 november 1946 heb ik daarvan openlijk mogen getuigen, toen ik namens de familie de zeer talrijke aanwezigen op het kerkhof mocht bedanken.

In het voorjaar van 1947 bereikte mij het verzoek om in zijn plaats tot het college van commissarissen van DRU toe te treden en na enige aarzeling heb ik daarin toegestemd. Voorzitter was Prof.mr. P.W. Kamphuisen, leden M.W.M. Deurvorst, Ir. W.J.M. Deurvorst en ir. E.L.C. Schiff. Meestal werd vergaderd ten kantore van de AKU te Velp (waar Prof. Kamphuisen als gedelegeerd commissaris fungeerde), soms ook ten kantore van DRU te Ulft. De jaarlijkse aandeelhoudersvergaderingen hadden plaats in Restaurant Royal, Willemsplein te Arnhem. Moeilijkheden bleven niet uit. Het bedrijf van DRU kon slechts zeer langzaam op gang komen. De directeur, ir. A.J. Ingen-Housz miste de nodige bekwaamheid en toewijding om aan het bedrijf de gewenste leiding te geven. Op 1 mei 1947 werd, zeer tegen de zin van Ingen-Housz een tweede directeur benoemd in de persoon van W. de Nivelle, maar Ingen-Housz maakte hem het leven zo moeilijk, dat hij in 1952 gedwongen werd ontslag te nemen. In hetzelfde jaar nam M. Deurvorst ontslag als commissaris; hij werd opgevolgd door mijn neef Mr. F.K.R.C. Sassen. In 1953 werd als zesde commissaris benoemd ir. J.B. ridder de van der Schueren. Wij vierden in 1954 met grote luster het 200-jarig bestaan van DRU, maar in 1958 noopte de oppositie van de aan-

deelhouders het gehele college van commissarissen zijn ontslag te nemen. Het eerste besluit van de nieuwe commissarissen was : Ingen-Housz te ontslaan.

In de loop van 1946 is het eerste na-oorlogskabinet Schermerhorn-Drees afgetreden en vertrok van der Leeuw uit het ministerie van onderwijs, kunsten en wetenschappen om zijn professoraat in de theologische faculteit te Groningen te hervatten; hij is in 1950 overleden.

Te Londen was in 1945 besloten, dat de eerste algemene conferentie van UNESCO in november 1946 te Parijs zou worden gehouden. Ik werd door minister Jos.J. Gielen benoemd in de delegatie, die eerst onder zijn voorzitterschap, later onder dat van mijn collega en vriend H.R. Kruyt († 1959), de conferentie zou bijwonen. Met minister Gielen reisde ik per auto naar Parijs, waar ik sedert 1938 niet meer geweest was. Wij logeerden in het Nederlands Paviljoen van de Cité universitaire, bij de Porte d'Orléans. De levensomstandigheden te Parijs waren nog moeilijk. Tweemaal per dag, 's morgens en 's avonds, werd gedurende twee uren de electriciteitsvoorziening afgesloten. Ik vond het heerlijk weer in Parijs terug te zijn en van al de schoonheden van de stad en omgeving, waar ik tijdens de oorlog met weemoed aan had teruggedacht, opnieuw te mogen genieten. Op 19 november 1946 tekenden minister Gielen, dr. F. Bender en ik op het Ministerie van Buitenlandse Zaken aan de Quai d'Orsay in de werkkamer van de minister, toen tevens chef du gouvernement provisoire, George Bidault, het Nederlands-Frans cultureel accoord. In de werkkamer van de minister herkende ik enkele van de gobelins, die in opdracht van Hendrik IV door Rubens zijn ontworpen en waarvan de ontwerpen in het museum van het Louvre hangen. UNESCO begon op gang te komen. Wij zagen een aantal gedelegeerden terug, die wij het vorig jaar te Londen hadden leren kennen en van wie wij verschillenden ook later nog herhaaldelijk in dit of ander verband zouden terugzien. De Franse regering zette luister bijaan de conferentie door de plechtige opening in het grote amfitheater van de Sorbonne, door grandiose recepties en door theater- en operavoorstellingen. Daarenboven werden aan de delegaties auto's met chauffeur ter beschikking gesteld. Voor het eerst maakte ik een grote internationale conferentie in grote stijl mee. Ik wist toen nog niet, wat mij op dit gebied nog te wachten stond.

In het voorjaar van 1946 stelde minister-president W. Schermerhorn een eeraad in om een onderzoek in te stellen naar de beschuldigingen en aanklachten tegen de Nederlandsche Unie en haar leiding (mr. L. Einthoven, mr. Linthorst Homan, prof.dr. J. de Quay), zoals die in 1945 in verschillende publicaties, o.a. in Het Parool en ook in een vertoog van de Groote Adviescommissie der Illegaliteit tot uitdrukking waren gekomen, en daarover een rapport uit te brengen.

De ereraad bestond uit dr. J.P. Fockema Andreae, Jhr. mr. W.M. de Braauw, H.M.J. Dassen, mr. W.A. Offerhaus, ir. A. Plate, dr. L.W.G. Scholten, mr. J. in 't Veld en mijn persoon. Secretaris was mr. J. de Visser. Wij hebben een groot aantal malen vergaderd, talrijke getuigen gehoord en alle publicaties van de Nederlandsche Unie in haar kortstondig bestaan van de eerste oorlogsjaren (aug. 1940 - dec. 1941) herlezen en met elkaar besproken. Het resultaat is geweest een rapport, dat wij op 29 augustus 1946 hebben getekend, in volkomen eenstemmigheid. "De publicatie, schreef Schermerhorn in het Woord Vooraf d.d. 1 september 1946, is een eerste poging tot beschrijving, gepaard aan een waardering der feiten, zulks met zoveel objectiviteit als 1946 ons veroorlooft." Als slotconclusie sprak de commissie als haar overtuiging uit "dat het optreden van het Driemanschap -- ondanks de in het eerste moeilijke oorlogsjaar begane fouten -- over het geheel genomen in het belang van Nederland is geweest en dat het werk van de Nederlandsche Unie -- dank zij het initiatief van het Driemanschap tot stand gebracht -- als zodanig voor Nederland een wezenlijke positieve waarde heeft gehad." Later zou blijken, dat door het werk van de Nederlandsche Unie de geest van verzet in ons volk is gewekt, en dat de verschillende verzetsbewegingen hun inspiratie voor een groot deel daaruit hebben geput. Zonder het voorbereidend werk van de Nederlandsche Unie zou de verzetsbeweging niet zulk een omvangrijke steun in het Nederlandse volk hebben kunnen vinden.

De conclusies van het rapport hebben geleid tot volledige rehabilitatie van het Driemanschap der Nederlandsche Unie. Mr. Einthoven, vóór de oorlog hoofdcommissaris van politie te Rotterdam, werd hoofd van de binnenlandse veiligheidsdienst, mr. Linthorst Homan vertegenwoordiger van Nederland bij de Europese gemeenschappen te Brussel, Prof. de Quay commissaris der Koningin in Noord-Brabant en in 1959 minister-president (tot 1963).

In februari 1946 riep minister van der Leeuw, verontrust over de kwakzalverij op het gebied van de psychologie, een aantal hoogleraren in de psychologie, psychiaters en practiserende psychologen bijeen om te beraadslagen over maatregelen, die daartegen zouden kunnen worden genomen. Tijdens de vergadering kondigde hij de instelling van een commissie aan (ingesteld bij beschikking van 14 maart 1946), genaamd "Commissie Opleiding en Titel Psychologen", waarvan hij mij tot voorzitter benoemde.

De commissie bestond verder uit de leden : dr. C. van den Berg, prof.dr. H.J.F.W. Brugmans, prof.dr. F.J.J. Buytendijk, prof.dr. Ph Kohnstamm, prof. dr. M.J. Langeveld, Jhr.dr. D.J. van Lennep, prof.dr. H.C. Rümke, prof.dr.

F.J.Th.Rutten, prof.dr. J. Waterink en dr. W.J.P. Willems. Aan de commissie werd als secretaris toegevoegd : C. Sanders. De commissie heeft 23 malen vergaderd.

De commissie bracht in 1949 verslag uit (in druk verschenen bij de Staatsuitgeverij, 1950), dat als voornaamste voorstellen inhield : de instelling van een psychologisch-practijkexamen, analoog aan het artsexamen, af te leggen na het doctoraal examen psychologie, en de wettelijke bescherming van de hoedanigheid van praktiserend psycholoog, die door het afleggen van dit examen zou worden verkregen.

Hoewel de universiteiten en de Onderwijsraad zich in beginsel met de voorstellen van de commissie eens verklaarden, is er door de tegenwerking van het Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid van de hoedanigheid van praktiserend psycholoog nooit iets gekomen. Het psychologische practijkexamen is volgens het voorstel van de commissie in het academisch statuut 1963 opgenomen, maar de desbetreffende bepalingen zijn in 1970 nog niet in werking getreden. Voorstellen van de commissie tot wijziging van de eisen voor de examens in de psychologie zijn geleidelijk in het academisch statuut opgenomen.

Minister J.Th. de Visser (1857-1932) had in 1920 een Rijksbeurzencommissie ingesteld, onder voorzitterschap van een lid van de Raad van State, om hem van advies te dienen bij de toekenning van de toen nog maar in zeer gering aantal beschikbare studiebeurzen uit 's Rijks Kas. De commissie was gewoon de aanvragers, gering in aantal, voor zich te roepen en te ondervragen. De werkzaamheden werden regelmatig voortgezet tot in de bezettingsjaren, maar toen ontstonden moeilijkheden met de bezettende macht. Op 18 augustus 1943 werd de laatste vergadering gehouden. Enkele leden, die gevangen waren gezet, werden door de bezetter ontslagen, de andere leden namen alle ontslag. De commissie werd in 1946 onder minister Jos.J. Gielen geheel nieuw samengesteld. Voorzitter was prof. Grutterink (Delft) en ik werd tot ondervoorzitter aangewezen. Na het plotselinge overlijden van prof. Grutterink heb ik enige tijd het voorzitterschap waargenomen, daarna werd prof. M. Woerdeman (Amsterdam GU) voorzitter. In 1951 is de commissie aangevuld en gereorganiseerd tot "Commissie Rijksstudietoelagen". Het aantal aanvragen en beschikbare gelden namen geleidelijk toe. Ook het bureau rijksstudietoelagen, dat aanvankelijk uit slechts één ambtenaar bestond, kreeg een aanmerkelijke uitbreiding en werd beter voor zijn taak geoutilleerd. In het begin lieten wij de twijfelachtige gevallen nog voor ons komen, maar al spoedig werd besloten deze ambtelijk te laten afdoen. Het hoofd van de afdeling Rijksstudietoelagen, de Heer van der Zandt, riep daartoe geregeld een sub-commissie bijeen, bestaande uit de oud-inspecteurs J. van IJzeren, J. van Andel en mij. Wij behandelden dan de twijfelachtige gevallen aan de hand van de stukken. Tenslotte was echter het aantal aanvragers zo toegenomen,

dat de commissie als zodanig geen taak meer overbleef. Het was in het geheel niet meer mogelijk, de vele duizenden aanvragen te beoordelen en nog veel minder, op de studie van de bursalen enig toezicht uit te oefenen, hetgeen aan de commissie van 1920 nog was opgedragen. Omstreeks 1960 besloten de voorzitter, prof. Woerdeman en ik, in overleg met de toenmalige chef van de afdeling, mr. A. Kreykamp, de minister te verzoeken, de commissie te ontbinden en het werk voortaan geheel door het bureau te laten verrichten. Dit is geschied. Mijn bemoeienis met de rijksstudietoelagen was daarmee voorlopig geëindigd.

In juli 1946 heb ik mij ingevolgd een opdracht van minister Gielen in verbinding gesteld met de Heren mr. H.W. de Jong, secretaris van het bestuur der St. Radboudstichting, en mr. J. Terpstra, secretaris van het Directorium der Vrije Universiteit, ten einde op de hoogte te worden gebracht van de mening van bedoelde besturen in zake de subsidiëring van het bijzonder hoger onderwijs. Ik heb daartoe met deze heren, ieder afzonderlijk, de volgende punten besproken : 1) het beginsel der subsidiëring (eventuele bezwaren van principiële aard), 2) de wettelijke grondslag der subsidiëring, 3) mogelijke stelsels van subsidiëring : vaste jaarlijkse bijdrage voor elk der bijzondere instellingen, dan wel : bedrag per student, overeenkomend met het bedrag, dat aan de openbare universiteiten en hogescholen door de overheid per student ten koste wordt gelegd, dit bedrag al dan niet te variëren naar de verschillende faculteiten, 4) mogelijke voorwaarden voor subsidiëring : a) financiële controle, hetzij op begroting, hetzij op de rekening en verantwoording, b) bekrachtiging door de Kroon van benoemingen en ontslagen, c) rolverdeling, met dien verstande, dat aan de bijzondere instellingen in elke faculteit het minimum van studierichtingen wordt gewaarborgd, dat voor een universiteit of hogeschool als wezenlijk kan worden beschouwd, terwijl het aan de bijzondere instelling blijft vrijstaan, daarnaast uit eigen bronnen andere studierichtingen te bekostigen, Zoals te verwachten was, verklaarden de beide heren niet gemachtigd te zijn, het standpunt van hun resp. besturen ter zake weer te geven. Ik heb hen daarom verzocht, mij na ruggespraak met de besturen een schriftelijk exposé te geven (op zeer korte termijn) van hetgeen de mening van de besturen omtrent bedoelde punten geacht kon worden te zijn. Na ontvangst van deze exposés zou dan een nadere informatieve bespreking met vertegenwoordigers van de besturen van de bijzondere instellingen kunnen leiden tot het opstellen van een gemeenschappelijke uiteenzetting van de in die kringen heersende denkbeelden omtrent subsidiëring.

Na een nadere mondelinge toelichting ontving ik uitvoerige schriftelijke antwoorden van het Directorium van de Vrije Universiteit (d.d. 26 sept. 1946), van het Bestuur der St. Radboudstichting (d.d. 9 oct. 1946) en van het Curatorium van de

Katholieke Economische Hogeschool (d.d. 9 oct. 1946). Daardoor was ik in staat op 23 oct. 1946 aan minister Gielen schriftelijk verslag uit te brengen, vergezeld van een ontwerp voor nieuwe artikelen 197 t/m 197 quinquies der Hoger-
onderwijswet. Een en ander werd nog besproken in een bijeenkomst ten Departemente d.d. 6 nov. 1946 onder mijn voorzitterschap, waaraan werd deelgenomen : namens Directeuren der Vereniging voor Hooger Onderwijs op Gereformeerden grondslag : door dr. J.J.C. van Dijk en mr. J. Terpstra; namens Curatoren der Vrije Universiteit : door mr. J. Donner en mr. J. Verdam; namens het Bestuur der St. Radboudstichting : door mr. P.H.W. Truyen en mr. H.W.J.W. de Jong († 1970); namens Curatoren der R.K. Universiteit : door dr. W.A. Boekelman en mr. J.R.H. van Schaik; namens het Curatorium der Katholieke Economische Hogeschool : door Mgr.dr. Th. Verhoeven en Mgr. dr. Th. Goossens.

Een tweede bijeenkomst met dezelfde had plaats op 13 april 1947. De besprekingen hadden een aangenaam verloop en over de voorstellen werd eenstemmigheid bereikt. Uit deze voorstellen is de eerste subsidiëring van de bijzondere universiteiten en hogescholen voortgekomen, welke is vastgelegd in de Wet van 3 juni 1948, Stb. I 231, die met terugwerkende kracht van 1 jan. 1947 af gegolden heeft. Spoedig zou blijken, dat deze subsidiëring ten enenmale onvoldoende was om de bijzondere instellingen in stand te kunnen houden, vooral toen deze ook met faculteiten van geneeskunde en wis- en natuurkunde werden uitgebreid. De eerste wijziging is tot stand gekomen bij de Wet van 26 juni 1952, Stb. 377; de Wet op het wetenschappelijk onderwijs van 22 dec. 1960, Stb. 559 bracht in de artikelen 110 en 111 een verdere wijziging; de theologische faculteiten van de bijzondere universiteiten werden in de subsidiëring betrokken bij de Wet van 27 juni 1963, Stb. 288, met terugwerkende kracht tot 1 jan. 1961.

Bij beschikking van 18 december 1946 werd door de ministers van Binnenlandse Zaken (Beel) en van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (Gielen) een commissie ingesteld tot herziening van de Bioscoopwet van 1928 en werd ik tot voorzitter benoemd. Leden waren : mr. J. Algera, dr. K.F. Proost, mr. J. le Poole, dr. J.C.M. Sweens, G.H.L. Schouten en J. Tuin. De commissie is niet tot een eenstemmig oordeel over verschillende belangrijke kwesties kunnen komen. Met name met betrekking tot de bevoegdheid van de gemeenten om na de keuring door de Centrale Rijkskeuring nog een zelfstandige keuring uit te oefenen stond een rechtse meerderheid van vier leden tegenover een linkse minderheid van drie leden. De kwestie ging niet zo zeer over de autonome bevoegdheid van de gemeenten, dan wel over de regeling, die een aantal gemeenten, met name in het Zuiden, met de Bioscoopbond getroffen hadden om de bioscopen ter plaatse aan de normen van de katholieke film-

keuring te onderwerpen. De ministers hebben conform het voorstel van de meerderheid een nieuwe bioscoopwet ingediend, maar het voorlopig verslag van de tweede kamer was zo ongunstig, dat het wetsontwerp na enkele jaren zelfs zonder memorie van antwoord is ingetrokken. Van een enigszins ingrijpende herziening van de bioscoopwet is nooit iets gekomen. Enkele gemeenten, waaronder Nijmegen, zijn nog lang zelfstandig blijven nakeuren. Andere bleven bij de katholieke filmkeuring aangesloten. De commissie is 7 oktober 1949 ontbonden.

Mijn relaties met minister Gielen zijn in de twee jaren van zijn ministerschap (1946-1948) bijzonder prettig geweest. Hij raadpleegde mij over alle zaken van enig belang en hij wist, dat hij op mijn steun kon rekenen bij zijn pogingen om de chaos op te ruimen, die zijn voorganger in het Departement had achtergelaten. Vrijwel elke week kwamen wij met dr. Bolkestein een avond samen om de nieuwe wettelijke regelingen voor het voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs voor te bereiden. In 1947 bevorderde Gielen mijn benoeming tot voorzitter van de Eerste Afdeling van de Onderwijsraad in de vacature van J.W. Aalders (1870-1945), die nog steeds niet was aangevuld.

In het najaar van 1946 kreeg ik een uitnodiging om in Zwitserland enige lezingen te komen geven. De uitnodiging was mij bijzonder welkom, omdat zij mij gelegenheid gaf Zwitserland terug te zien en enige noodzakelijke aankopen te doen. Een opdracht om de internationale school Montana te Zugerberg te inspecteren maakte het gemakkelijk een voldoende voorraad deviezen op te doen; de lezingen brachten trouwens ook Zwitserse franken op. Ik hield die lezingen in Jan. 1947 te Basel, Luzern, Zricht en Fribourg en reisde door geheel Zwitserland. Het land leek ons, uit Nederland komende, een waar paradijs. De winkels waren van alles voorzien; alle steden en dorpen waren even goed onderhouden als vóór de oorlog. Kortom : er was geen spoor van de oorlog te bekennen en wij kregen de indruk, dat de Zwitsers weinig idee hadden van wat de oorlog betekend had voor wie hem hadden meegeemaakt : dulce bellum inexpertis. Ik werd echter overal met de grootste hartelijkheid ontvangen en keerde, beladen met hetgeen ik had ingekocht, zonder moeilijkheden bij de douane, dank zij mijn diplomatieke pas, naar Nederland terug.

In het voorjaar van 1947 kreeg ik een uitnodiging om in die zomer enkele colleges te geven aan een zomeruniversiteit te Santander in Noord Spanje. Toen ik mijn visum voor Spanje ging halen, verzocht de ambassadeur, toen geheten hertog de San Lucar, later hertog de Baëna, mij te spreken en beloofde mij, mijn reis te zullen regelen. Dit bleek maar al te zeer nodig te zijn, daar het corrupte Franco-regime het spoorverkeer ten bate van de partijleden laat exploiteren. Bij aankomst op het vliegveld van Madrid was er een ambtenaar van het Ministerie van Buitenlandse Za-

ken aanwezig, die mij eerst meenam naar het Ministerie, vervolgens met mij in de stad ging eten en mij daarna een spoorkaartje in de hand gaf voor de nachttrein naar Santander. Kaartjes voor zulke grote treinen waren toen niet vrij te krijgen, maar konden alleen op de zwarte markt van leden van de Falange gekocht worden.

Te Santander waren de deelnemers aan de zomeruniversiteit ondergebracht in het groot-seminarie, een voormalig klooster, modern en comfortabel ingericht, met grote ruimten en zeer goede kamers. Er waren verschillende professoren uit het buitenland, onder wie ook Bochenski (Fribourg) en Leclercq (Leuven). De belangstelling voor de colleges was gering, omdat de meeste studenten, Spanjaarden en Zuid Amerikanen, geen andere taal verstonden dan Spaans en de colleges in het Frans werden gegeven. Elke avond werd er op de grote binnenplaats van het seminarie een toneel- of muziekuitvoering gegeven, die volgens het program om 11 uur moest beginnen, maar feitelijk nooit vóór half twaalf begon. Op zekere dag ontmoette ik in de stad mijn Nijmeegse collega Frans Duynstee, met vrouw en baby-in-een-mand. Door de strenge deviezenbepalingen was hij in geldelijke moeilijkheden geraakt, maar daar de colleges aan de zomeruniversiteit zeer goed betaald werden, kon ik hem een voldoende aantal peseta's voorschieten. Van Santander reisde ik weer met de nachttrein naar Madrid, waar ik door verschillende Spaanse collega's enkele dagen bezig gehouden werd. Zo gingen wij met een auto van het Ministerie van Onderwijs naar Avila, Segovia en La Granja, het vroegere buitenverblijf van de Bourbonse vorsten. Een andere dag bezochten wij het Escorial, met de kamers, die door Philips II bewoond zijn geweest, en het mausoleum van de Spaanse koningen in de crypte van de kerk. Met de trein ging ik, zonder gezelschap, een dag naar Toledo, waar ik tot ons beider verrassing, het Eerste Kamerlid mr. Kropman (1887-) ontmoette. Verschillende dagen bracht ik door in het museum van het Prado, waar ik vooral geboeid werd door Jeroen Bosch, Goya en El Greco. Van Madrid reisde ik wederom per nachttrein naar San Sebastian aan de Noordkust, om de Conversaciones internacionales catolicas bij te wonen. Hier was een internationaal gezelschap bijeen, maar van vrije gedachtenwisseling was geen sprake, daar bij het begin van de bijeenkomst op bevelende toon werd medegedeeld, dat er geen woord over politiek mocht worden gesproken. Wij bezochten ook de grotten van Altamira met de voorhistorische schilderijen.

Ik had in Spanje zoveel van de Spaanse taal opgestoken, op basis van hetgeen ik vroeger te Fribourg van de Spaanse grammatica geleerd had, dat ik met enig vertrouwen de reis naar Mexico tegemoet zag, die mij tegen het zelfde najaar van 1947 te wachten stond. Begin november werd de algemene conferentie van UNESCO te Mexico geopend. De Nederlandse delegatie stond onder leiding van mijn vriend H.R. Kruyt, die vergezeld was van zijn vrouw, en werd in Mexico versterkt door de Ne-

derlandse gezant prof. Kielstra en door dr. G.W. Locher, die aanwezig was namens de internationale organisatie van de musea, door dr. Sevensma, oud-bibliothecaris van de universiteitsbibliotheek te Leiden, die de internationale organisatie van de bibliotheken vertegenwoordigde, en door enkele Indonesiërs, die onder leiding van dr. Kreiken († 1964) aan ons gezelschap toegevoegd waren. De reis ging per vliegtuig van Schiphol naar New York en vandaar met een andere maatschappij via Houston naar Mexico, waar ik om 1 uur 's nachts aankwam en werd opgewacht door de secretaris van het Nederlandse gezantschap, de heer J. van der Gaag. Wij logeerden in Hotel Prince, in de onmiddellijke nabijheid van het centrum van de stad, de Alameda. De bijeenkomsten van UNESCO werden gehouden in een splinternieuw gebouw, dat bestemd was om als kweekschool voor onderwijzers te dienen. Er was een regelmatig vervoer georganiseerd van de hotels naar het vergaderingsgebouw, waar wij dag aan dag vele uren doorbrachten. Naast de conferentie was een bijeenkomst georganiseerd van twaalf beoefenaars der wijsbegeerte, waar ik met Jacques Maritain, Sarvepalli Radhakrishnan (later president van India), Mc Keon e.a. mocht deelnemen. De Mexicaanse regering gaf ons de meest luisterrijke ontvangsten, waarvan ik mij in het bijzonder de grote receptie in het Ministerie van Buitenlandse Zaken herinner. De Nederlandse kolonie, ongeveer 90 personen sterk, deed haar uiterste best om ons het verblijf in Mexico aangenaam te maken.

Wij werden bij verschillende Nederlandse families, die tot de zeer welgestelden bleken te behoren, op lunches, diners en avondpartijen uitgenodigd. De Nederlandse kolonie had zelfs te onzer ere een comédie ingestudeerd, getiteld "Tante Jutta in Calcutta", waar ook de Belgische delegatie, o.w. minister Kamiel Huysmans (1871-1968) en Marnix Gysen (1899-), en de Zuid-Afrikaanse delegatie naar kwamen kijken. Vooral de heer van der Gaag heeft zich de uiterste moeite gegeven om ons van dienst te zijn. Hij was altijd met zijn auto gereed om ons te vervoeren, liet ons prachtige tochten in de omgeving maken, organiseerde excursies, ging met ons naar het stierengevecht, waar hij de nodige explicaties verschafte, leidde ons naar het Mexicaanse nationale in-door-game Fronton en liet ons echt-Mexicaanse eet- en nachtgelegenheden bezoeken. De prachtige stad Mexico met haar vele kerken en andere monumenten uit de Spaanse koloniale periode, de heerlijke omgeving en de aangename lente-temperatuur hebben het verblijf van een maand in dit fantastische land onvergetelijk gemaakt. Daarbij ben ik diep onder de indruk gekomen van de godsdienstzin van het Mexicaanse volk. In 1947 was de godsdienstvervolgning onder president Calles nog maar kort geleden geëindigd. De situatie van de Kerk in Mexico was nog in menig opzicht moeilijk. Geestelijke kleren mochten niet worden gedragen ; het bijzonder onderwijs werd in zijn vrij-

heid beknot. Ik heb echter geen land ter wereld gezien, waar zo veel en zo eerbiedig gebeden werd als hier. In de oude stad Mexico zijn in elke straat ten minste twee kerken, zoals in Rome, en op alle uren van de dag wordt in die kerken door een talrijke schare mensen, geknield op de grond, gebeden : mannen en vrouwen, arbeiders, deftige dames, officieren zijn hier gelijkkelijk tegenwoordig. Een diepe indruk maakte ook de bedevaartsplaats Nuestra Senora de Guadalupe, per bus een half uur van de Alameda. Dag in, dag uit wordt dit heiligdom door duizenden bezocht, die op de knieën tot voor het altaar gaan om daar te bidden. Buiten de kerk : tientallen kraampjes met levensmiddelen van allerlei soort en devotionalia, en een permanente kermis !

Behalve het Cultureel Accoord met Frankrijk werden in 1946 en 1947 ook Culturele Accoorden gesloten met België en Luxemburg. Van de gemengde commissies ter uitvoering van die accoorden ben ik van het begin af lid geweest, van die met Frankrijk en Luxemburg voorzitter. Met de Luxemburgers werd slechts eens per jaar vergaderd, om de beurt in Nederland en in het Groothertogdom. Meestal werd er gelegenheid gevonden om buiten Den Haag resp. buiten de stad Luxemburg te vergaderen. Zij kwamen wij met onze Luxemburgse vrienden o.a. bijeen te Maastricht, Delft, Franeker, Roermond, 's Hertogenbosch en Arnhem; zij lieten ons gewoonlijk een autotocht door het liefelijke land van het Groothertogdom maken. Met de Belgische commissie waren de bijeenkomsten frequenter, zodat in 1962 reeds de 40ste vergadering bereikt werd, op 11-12 oktober 1967 de vijftigste vergadering. In deze Commissie is van het begin af aan uitsluitend Nederlands gesproken. De niet-Nederlands-taligen onder de Belgische leden kenden genoeg van onze taal om zich daarin in de vergadering te kunnen uitdrukken. Ook deze Commissie heeft op tal van plaatsen in de beide landen haar bijeenkomsten gehouden. Zo vergaderden wij te Antwerpen, Gent, Namen, Doornik, in het kasteel van Gaasbeek en in het kasteel van Mariemont, te Maastricht, Breda, Delft, Gouda, Utrecht, op de Hoge Veluwe enz..Met de Fransen werd aanvankelijk om de acht maanden vergaderd, maar nadat Louis Joxe – tijdens de oorlog Secrétaire général du Gouvernement Provisoire de la République á Alger --, die later als voorzitter van de onderhandelingen tussen Frankrijk en de Algerijnen een grote rol heeft gespeeld, het voorzitterschap van de Commissie had neergelegd, was er van Franse zijde minder animo om ons te ontmoeten, zodat de afstanden tussen de vergaderingen steeds langer werden.

De vergaderingen van de gemengde commissies gingen steeds gepaard met lunches, diners, ontvangsten, toneel- en muziekvoorstellingen. Ook werden al spoedig van weerszijden decoraties uitgereikt In 1947 werd ik Officier van het Legioen van Eer, daarna Commandeur in de Orde van Leopold II van België en in

de Orde van de Eikenkroon van Luxemburg, in 1958 werd ik bevorderd tot Commandeur in het Legioen van Eer. In 1947 had ik in Mexico het bericht gekregen van mijn benoeming tot Geheim Kamerheer van Z.H. de Paus, in 1960 werd ik bevorderd tot Huisprelaat.

In september 1948 heb ik het voorrecht gehad, de inhuldiging van koningin Juliana in de Nieuwe Kerk te Amsterdam bij te wonen. Met dr. G. Bolkestein, de oud-minister van O.K. & W. , ging ik per auto naar Amsterdam en het verkeer was daar zo goed geregeld, dat wij zonder enig oponthoud bij de Nieuwe Kerk aankwamen en daar natuurlijk veel te vroeg waren. Dit leverde ons het voordeel op, dat wij vrijwel alle genodigden konden zien binnenkomen : de ministers van het juist opgetreden kabinet, de leden van de Kamers en van de Raad van State, de vreemde gezanten, de vorstelijke personen, de bisschoppen en tal van andere autoriteiten. De tijd van wachten was snel om. De plechtigheid zelve was in hoge mate indrukwekkend en de wijze, waarop de koningin sprak, heeft haar van die dag af een grote mate van goodwill bij het gehele Nederlandse volk verzekerd.

Op 20 mei 1948 heb ik het voorrecht gehad, de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, dr. Jos.J. Gielen, te vertegenwoordigen bij de viering van het 300-jarig bestaan van het Bisschoppelijk College te Weert, waar ik in 1945 zulke aangename maanden had mogen doorbrengen. Ik voerde namens de minister het woord en mocht mededelen, dat het H.K.H. de Prinses-Regentes (tijdens de ziekte van Koningin Wilhelmina) behaagd had, de directeur van het College, P. Moors (sinds 1959 bisschop van Roermond) te benoemen tot Officier in de Orde van Oranje-Nassau.

Uit het Jaarboek 1949 van het Bisschoppelijk College te Weert :

Er zijn vele redevoeringen gehouden, voortreffelijk. Door bisschop en gouverneur, door burgemeester en raadslid, door stadsbestuurderen en burgers, door oud-leraren en oud-leerlingen, door de leerling en door de directeur. Met en zonder geschenken. In levende en dode talen.

Maar er was een woordvoerder, die door niemand overtroffen werd. Noch in woorden, noch in geschenken.

Of Mgr.Prof.Dr. Ferdinand Sassen ooit in een auto zat, bestuurd door de directeur van het College weten wij niet. Maar dat hij hem als bestuurder van het College leerde kennen en nog wel in de allermoeilijkste tijdsomstandigheden, dat staat in de geschiedenis. Hij is er vriend des huizes geworden. Niet als zodanig sprak hij. Maar de vertegenwoordiger der regering bleef toch de oud-leraar in geschiedenis, professor in de wijsbegeerte, kenner der emancipatie, de vriend des huizes.

Een lange smalle aristocratische hand, ietwat stijfjes scharnierend in de elleboog onderlijnt de woorden.

Met dezelfde onpartijdigheid waarmee hij Pascal liet strijden tegen de Jesuïeten, met dezelfde helderheid waarmee hij ons wijsgerig plafond stucadoorde,

met dezelfde warmte waarmee hij ons sprak over de grote mannen onzer emancipatie, gaf hij zijn inzicht in de betekenis van dit jubileum, sprak hij de overtuiging uit der regering, dat dit jubileum gewaardeerd moest worden in de persoon van de Directeur : "...een man van betekenis ... en daarom waardig het officierschap in de Orde van Oranje-Nassau ...".

Tijdens de oorlog was door mr. H. Reinink, die te voren chef van de afdeling hoger onderwijs van het ministerie van O.,K. en W. geweest was, maar als zodanig door de Duitsers was afgezet, een commissie bijeengeroepen om een reorganisatie van het hoger onderwijs na de bevrijding voor te bereiden. In die commissie was elke van de universiteiten en hogescholen door een hoogleraar vertegenwoordigd. Van 1942 af heb ik aan de beraadslagingen deelgenomen. Gewoonlijk vergaderden wij in het anatomisch laboratorium van de universiteit van Amsterdam, waar collega M. Woerdenman ons ontving. In 1944 zijn de werkzaamheden uiteraard gestaakt. Wij hadden toen een aantal plannen gereed, die later nog dienst gedaan hebben. In 1946 stelde minister van der Leeuw, die zelf deel genomen had aan de commissie-Reinink, de Staatscommissie ter Reorganisatie van het Hoger Onderwijs in, onder voorzitterschap van mr. H. Reinink, terwijl mevrouw mr. M.J. Koch-Kijlstra als secretaresse werd benoemd. In deze commissie fungeerde ik als voorzitter van de sectie H (filosofie, psychologie, paedagogiek) en van de sectie FV (voorzitters van faculteitensecties). Daardoor had ik ook zitting in de centrale sectie, bestaande uit de voorzitters van de secties. De staatscommissie, die door minister van der Leeuw was aangekondigd als voortzetting van de vroegere commissie-Reinink, groeide geleidelijk aan tot ongeveer 100 leden, omdat een aantal personen zich gepasseerd voelde, toen zij niet bij de eerstbenoemden waren en op benoeming bleven aandringen. In haar geheel heeft de commissie slechts tweemaal vergaderd : bij de installatie in 1946 en bij de ontbinding in 1949. Het werk werd gedaan in de commissies en deze hebben zeer dikwijls vergaderd. Het rapport van de staatscommissie is uitgebracht in 1949.

Intussen was minister Gielen, die van der Leeuw in 1946 had opgevolgd, in 1948 afgetreden en op zijn beurt opgevolgd door mijn vroegere Nijmeegse collega Th. Rutten. De vriendschap uit de Nijmeegse jaren heeft zich in de jaren van Ruttens ministerschap (1948-1952) onverminderd voortgezet. Reeds daags na zijn benoeming kwam Rutten bij mij en dat bezoek werd vrijwel wekelijks herhaald, zodat ik van alle belangrijke zaken van het Departement uit de eerste hand op de hoogte werd gehouden.

Het rapport van de Staatscommissie Reorganisatie Hoger Onderwijs verscheen dus tijdens de ambtsperiode van Rutten. Na kennisneming van de voorstellen benoemde hij nog in hetzelfde jaar 1949 de Commissie Hoger-Onderwijswetgeving, bestaande uit prof.mr. C. van der Pot (1880-1960), prof.mr. A. Donner en mij. Als secretaresse

werd ons toegevoegd mevrouw Koch-Kijlstra, die de Staatscommissie op voortreffelijke wijze gediend had en die het rapport grotendeels zelf had geschreven. Adjunct-secretaris werd mr. N.F. Hofstee. Toen de commissie werd ingesteld was van der Pot nog hoogleraar te Groningen. Om hem tegemoet te komen, vergaderden wij in het begin in de Provinciale Griffie te Zwolle, waar de Commissaris der Koningin, ir. J.B. ridder de van der Schueren, mij nog bekend van het Canisius-college te Nijmegen, ons ontving. Toen echter bleek, dat het werk in een dag vergaderen niet vlug genoeg vorderde, besloten wij verder in het Huis St. Hubertus op de Hoge Veluwe te vergaderen. Elf maal hebben wij daar telkens drie dagen vergaderd, tien á twaalf uren per dag. De voorzitter, van der Pot, eiste van ons de hoogste inspanning en gaf daarin zonder ophouden zelf het voorbeeld, ondanks zijn toen reeds gevorderde leeftijd. Tussen de vergaderingen kregen wij geregeld huiswerk mee. De Commissie "Hoger-onderwijswetgeving" vroeg zoveel tijd, dat er in deze jaren van enig wetenschappelijk werk niets meer gekomen is. Het werk van de Commissie is echter het meest boeiende van mijn leven geweest. De gedurige gedachtenwisseling tussen de drie leden, personen van verschillende leeftijd, wereldbeschouwing en ontwikkeling, eiste voortdurende oplettendheid en bracht ieder van ons er toe, steeds het beste van zijn kennis en ervaring tot het gemeenschappelijke werk bij te dragen.

In de loop van de werkzaamheden kwamen wij tot de bevinding, dat wij ook de verhouding van de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam tot de Rijksoverheid en tot de andere universiteiten en hogescholen in onze beschouwing moesten betrekken. De Staatscommissie had daaromtrent geen besluiten genomen en wij hadden de vrijheid, deze aangelegenheid geheel zelfstandig te behandelen.

Na een toevallige ontmoeting met de Amsterdamse wethouder van onderwijs, mr. H. de Roos, waarover ik in de commissie verslag had uitgebracht, hadden wij een informele bespreking met burgemeester A. d'Ailly, mr. de Roos en mevrouw Abbas, secretaresse van curatoren. De burgemeester bleek echter prijs te stellen op een meer officiële overleg over deze belangrijke aangelegenheid. Daarop droeg Minister Rutten mij bij beschikking van 30 oct. 1951 op, te zamen met mr. H.J. Woltjer, hoofd van de afdeling hoger onderwijs van zijn ministerie, in overleg te treden met vertegenwoordigers van het gemeentebestuur van Amsterdam over de toekomstige positie van de Gemeentelijke Universiteit in het Nederlandse hoger-onderwijsbestel. Aan het overleg namen voor de Gemeente Amsterdam deel : mr. W.M. Morren, directeur van onderwijs, en prof.dr. Vegting, secretaris van de senaat. Mevr. mr. M.J. Koch-Kijlstra trad op als secretaresse. Wij kwamen tweemaal onder mijn voorzitterschap bijeen, waarna wij verslag uitbrachten aan de minister. Inmiddels was echter het eerste advies van de Commissie-van der Pot aan

de minister uitgebracht, waren de adviezen van senaten en curatoren over dit rapport ingewonnen en had de Eerste Afdeling van de Onderwijsraad een uitvoerig advies over de gehele materie uitgebracht. Tegen de voorstellen betreffende wat de Commissie-van der Pot de "Hoge Academische Raad" genoemd had, bleken tal van bezwaren te bestaan. Ook het overleg met de vertegenwoordigers van Amsterdam had hoofdzakelijk betrekking op de bevoegdheden van de "Hoge Academische Raad" en daarnaast op de mogelijkheden van taakverdeling tussen (openbare en bijzondere) universiteiten en hogescholen, waarbij Amsterdam zijn eigen zelfstandigheid wenste te handhaven.

De adviezen van curatoren en senaten en van de Onderwijsraad, die door de minister ter kennis van de Commissie-van der Pot werden gebracht, gaven ons aanleiding tot het aanbrengen van enkele wijzigingen in ons oorspronkelijk ontwerp. In 1952 kwamen wij echter met het ontwerp voor een nieuwe hoger-onder-wijswet definitief gereed. Volgens onze opdracht hadden wij ons doorlopend georiënteerd aan het verslag van de Staatscommissie 1946, maar waar deze niet tot eenstemmigheid gekomen was, of bepaalde punten niet had behandeld, moesten wij zelf een beslissing nemen. Ook een ontwerp voor een nieuw academisch statuut kwam in 1952 gereed. Bij het einde van onze werkzaamheden kwam minister Rutten enkele dagen met ons op de Hoge Veluwe doorbrengen, ten einde zijn standpunt t.a.v. de nieuwe wet te bepalen. Het ontwerp-hogeronderwijswet, dat hij in 1952, kort voor zijn aftreden, heeft ingediend, kwam vrijwel geheel met ons ontwerp overeen.

Terstond na het optreden van minister Cals in 1952 bleek, dat hij in dit ontwerp weinig belang stelde. De Tweede Kamer maakte daarom ook geen haast met de behandeling en bracht eerst in 1956 een Voorlopig Verslag uit, dat ook wederom bleef liggen. Op 11 dec. 1956 stelde minister Cals een tweede Commissie-van der Pot in, die behalve uit de leden van de eerste commissie bestond uit prof.mr. C.H. Polak, jhr.mr. van Holthe tot Echten, mr. H.J. Woltjer en mevrouw Koch. Als secretarissen traden op mr. N.F. Hofstee en drs. Veldman. De opdracht was, het ontwerp van 1952 aan de hand van de intussen ontstane literatuur nog eens te herzien. De voorzitter, van der Pot, was intussen na zijn emeritaat als hoogleraar naar Den Haag verhuisd en daar de gezondheidstoestand van zijn vrouw hem niet toestond 's nachts uit te blijven, vergaderden wij steeds in Den Haag. In de loop van de zomer 1958 kwamen wij met ons rapport en een herzien wetsontwerp gereed. Omstreeks augustus 1958 vernamen wij plotseling dat minister Cals het wetsontwerp in de prullemand gedeponereerd had en door een van zijn ambtenaren in enkele weken tijd een geheel nieuw ontwerp in elkaar had laten zetten. De politieke bedoeling was duidelijk : door nu reeds een beslissing van de Kamer te krijgen over de regeling

van openbaar en bijzonder onderwijs in dezelfde artikelen hoopte minister Cals een precedent te kunnen scheppen met het oog op de z.g.n. mammoetwet, waarvoor een ontwerp in voorbereiding was. Nog enkele weken te voren had hij de Commissie-van der Pot opdracht gegeven in haar ontwerp géén artikel op te nemen, dat de studievrijheid aan universiteiten en hogescholen zou kunnen beperken. Niettemin kwam in het door hem ingediende ontwerp, dat de misleidende titel droeg van "Herzien ontwerp 2597", maar dat in werkelijkheid een geheel nieuw ontwerp was, wèl zulks een artikel voor. De minister verwachtte terecht, dat tegen zulk een artikel in studentenkringen een heftig verzet zou ontstaan. Dit was dan ook feitelijk het geval en er werd in geheel het land zulk een rumoer over gemaakt, dat de aandacht van de Tweede Kamer zich vrijwel geheel op dit punt geconcentreerd heeft. De Kamer verwierp bij amendement het desbetreffende artikel en liet de zeer ingrijpende wijzigingen in het universitair bestel vrijwel zonder opmerkingen passeren. De minister had zijn doel bereikt.

Bij een gesprek, dat de Tweede commissie-van der Pot tegen eind augustus 1958 met de minister had, gaf van der Pot onomwonden te kennen, dat hij uitermate gegriefd en uitermate teleurgesteld was door de wijze, waarop de commissie door de minister was behandeld. Ik voegde daaraan toe, dat ik de indruk had, tien jaren voor niets gewerkt te hebben. Inderdaad had ik al die tijd vrijwel al mijn aandacht aan dit werk besteed en mijn wetenschappelijk werk geheel terzijde gelaten.

Het z.g. herziene ontwerp 2597 heeft geleid tot de wet op het wetenschappelijk onderwijs van 22 december 1960, waar niet alleen openbaar en bijzonder onderwijs, maar ook universiteiten en hogescholen op dezelfde noemer waren gebracht. Later is gebleken dat deze wet tal van lacunes en incongruenties vertoonde, zodat men zelfs genoodzaakt is geweest, in het voorjaar van 1961 nog enkele artikelen uit de oude hoger onderwijswet 1876 te laten herleven. Ook het ontbreken van uitvoeringsmaatregelen, met name van het academisch statuut, waaraan de nieuwe wet meer opdroeg dan de oude wet aan het statuut van 1921 gedaan had, en het ontbreken van voldoende voorbereid overgangsrecht heeft tot grote moeilijkheden aanleiding gegeven. Mijn verhouding tot minister Cals is sindsdien stroef gebleven : aan weerszijden ontbrak het vertrouwen, dat voor een vruchtbare samenwerking nodig zou geweest zijn. De contacten waren weinig frequent en betroffen meestal zaken van de Onderwijsraad, waar ik als voorzitter voor moest optreden.

In de zomer van 1949 kwam in Den Haag de Ronde-Tafel-Conferentie bijeen, die over de modaliteiten van het onafhankelijk borden van Indonesië zou beraadslagen. Ik werd benoemd tot lid van de culturele commissie van de Conferentie. Deze commissie bestond uit drie delegaties : de Nederlandse, waarvan mr. P.J.

Idenburg voorzitter en ik ondervoorzitter werd; die van de Republiek, onder voorzitterschap van mr. Ali Sastroamidjojo; die van de Deelstaten, onder voorzitterschap van Abdul Malik, Wali-Negara van Zuid-Sumatra, die in 1947 deel had uitgemaakt van onze delegatie naar de Algemene Conferentie van Unesco te Mexico. Tot de Indonesische delegaties behoorden ook verschillende Indische vorsten. Het presidium bestond uit de voorzitters van de drie delegaties, die om de beurt de commissie presideerden. Wanneer mr. Idenburg aan de beurt was, trad ik op als voorzitter en woordvoerder van de Nederlandse delegatie en ook aan de vergaderingen van het presidium heb ik geregeld deelgenomen. De vergaderingen werden gehouden in de Statenzaal, de voormalige vergaderzaal van de Staten-Generaal aan het Binnenhof. Uit de werkzaamheden van de commissie is voortgekomen een ontwerp-cultureel verdrag, waarvan de tekst grotendeels ontleend was aan de culturele verdragen, die wij toen al o.a. met België en met Frankrijk hadden gesloten. De Indonesiërs stonden erop, dat ook in deze tekst telkens er van gesproken werd, dat het verdrag tussen twee vrije en onafhankelijke volken zou worden gesloten. Verder leverde de inhoud weinig moeilijkheden op. Het verdrag voorzag ook in de oprichting van een bilaterale commissie en ik was bestemd, daarvan deel uit te maken. Het culturele verdrag is als onderdeel van het eindverdrag Nederland-Indonesië tot stand gekomen, maar is nooit uitgevoerd. Ook de commissie is nooit bijeen geweest. In de winter van 1949, na de soevereiniteits-overdracht, deelde minister Rutten mij mede, dat de ministerraad besloten had, mij naar Indonesië te zenden om te trachten de commissie tot uitvoering van het cultureel verdrag op gang te brengen, maar kort daarna werd deze opdracht weer ingetrokken, zodat ik de reis naar Indonesië tot mijn spijt niet heb hoeven te maken. Alle deelnemers aan de Ronde-TafelConferentie kregen na afloop van de regering een fraai Delfts wandbord ter herinnering. Het opschrift luidde : "Door saâm te overleggen en 't juiste woord te zeggen, vaart men immer wel."

De UNESCO-conferentie van 1947 te Mexico had na langdurige discussies en nadat eenmaal de stemmen gestaakt hadden, de uitnodiging van de regering van de Libanon aangenomen om in 1948 de volgende algemene conferentie te Beirut te houden. Zo vertrokken wij begin november 1948 naar het Middenoosten, mijn Utrechtse collega H.R. Kruyt, vergezeld van zijn echtgenote, dr. F. Bender en ik. Wij hadden het voorwendsel van enige besprekingen te Rome ter voorbereiding van het cultureel verdrag met Italië gebruikt om vier dagen te Rome te blijven. De besprekingen op het ministerie van buitenlandse zaken in het beroemde Palazzo Chigi waren op een voormiddag afgelopen en de verdere dagen hebben wij besteed om op zo korte termijn nog zoveel mogelijk van Rome te zien. De directeur van het Nederlands Historisch

Genootschap, dr. Hoogewerff, bood ons een receptie aan. Wij bleven van de morgen tot de avond op de been om ons toch maar niets te laten ontgaan en wij werden begunstigd door het prachtigste zomerweer, estate di San Martino, zoals dr. Hoogewerff het ons verklaarde. 's Avonds van de vierde dag vlogen wij weg van Rome naar Damascus, waar wij op een zondagmorgen heel vroeg arriveerden. Wij reisden niet met de KLM, omdat deze ons niet tot Cairo in de lijnvliegtuigen naar Djakarta wilde meenemen, maar met de SAS. Deze had te Damascus een auto gereed staan, die ons naar Beiruth zou brengen : een afstand van 100 km, maar tweemaal over het gebergte, de Anti-Libanon en de Libanon. Toen wij eenmaal op weg waren, braken verschrikkelijke stortregens los, die de chauffeur zo nu en dan noodzaakten stil te houden, vaak vlak aan de rand van de diepe af-gronden, waar de weg langs ging. Ook de hairpinroads leverden grote moeilijkheden op. Tengevolge van dat alles kwamen wij eerst na verschillende uren te Beiruth aan. De chauffeur wist echter niet, waar hij ons moest brengen. Ook op het hoofdbureau van politie bleek men niet ingelicht te zijn over de internationale conferentie, die de volgende dag in de stad zou worden geopend. Men verwees ons daar naar een gebouw, dat een Grieks-Katholieke kerk bleek te zijn. Daar wees een geestelijke ons de weg naar het Ministerie van Buitenlandse Zaken, dat geopend was en waar de chef van het protocol ons op de vriendelijkste wijze ontving. Het was toen half een geworden; ik zag er maar van af, die zondag Mis te lezen. De libanese regering had voor elke delegatie per vier personen een auto met chauffeur ter beschikking gesteld. Deze auto stond inderdaad voor ons gereed en wij werden daarmee vervoerd, nog altijd in de stortregen, naar ons hotel te Broemana, een vakantieplaats op 1000 meter hoogte boven Beiruth met prachtig uitzicht over de Middellandse Zee. Vandaar werden wij elke dag door onze chauffeur naar de stad gebracht en hij vervoerde ons ook bij de talrijke excursies, die door de regering van de Libanon ter ere van de vreemde gasten waren georganiseerd. Zo reden wij o.a. naar de indrukwekkende ruïnes van Baalbeck, het Heliopolis van de Romeinen, over een fraaie autoweg, waarlangs de kamelen hun vrachten vervoerden, verder langs de kust van de Middellandse Zee en via de prachtige baai van Dzjounié naar Biblos, waar wij de opgravingen uit de Phoenicische tijd bezichtigden, en naar Saïda, het Sidon van de Bijbel, waar wij het grote kasteel van de Kruisvaarders bezochten, dat daar voor de kust is gelegen. Langs de weg bewonderden wij de prachtige aanplantingen van sinaasappels, mandarijnen en bananen, maar wij constateerden ook met ontzetting, op hoe menonwaardige wijze de Arabische vluchtelingen uit Israël in kampen waren gehuisvest.

Op 8 december woonden de Katholieke en de Franse deelnemers aan de conferentie een plechtige mis met concelebratie bij in een Grieks-Katholiek klooster in de omgeving van Saïda, gevolgd door een luisterrijke maaltijd, waarbij o.a. een

speenvarken werd binnengebracht om vooraf door de abt te worden gezegend. Wij bezochten ook de twee te Beiruth gevestigde universiteiten, de Protestant-Amerikaanse en de Katholieke St.Joseph-universiteit, die geleid wordt door Franse Jesuiten en gelijke rechten heeft met de Franse staatsuniversiteiten. De Nederlandse delegatie werd op zekere dag uitgenodigd op een diner, dat George Bidault ons in de Franse ambassade aanbood. Wij waren daar alleen met hem en zijn vrouw, de ambassadeur en twee leden van de Franse delegatie. Na afloop van het zeer geanimeerde diner vroegen wij ons af, waarom juist wij in de drie of vier dagen van het verblijf van Bidault in de Libanon door hem waren uitgenodigd. Op initiatief van de Nederlandse consul, een katholieke Maltees, gehuwd met een Egyptische, brachten wij ook op de laatste zondag van ons verblijf een bezoek bij de Patriarch van de Maronieten in diens buitenverblijf, enkele tientallen kilometers buiten de stad. Aan de ingang van het imposante paleis werden wij opgewacht door geuniformeerde lakeien, die ons naar een zaal brachten, waar de Patriarch audiëntie verleende aan een groot aantal pastoors, die daartoe met vrouw en kinderen uit de bergdorpen naar hem toe waren gekomen. Als vreemdelingen kregen wij plaats op de eerste rij. De Patriarch, gekleed in een lange met bont gevoerde tabbard en vergezeld door de aartsbisscop van Damscus, beide met lange baarden, nam plaats op een verhoog tegenover ons. Een van de pastoors sprak hem toe in het Arabisch, waarop ik meende niet beter te doen dan hem namens de vreemde bezoekers in het Frans toe te spreken. Daarop ontspoon zich een aangename conversatie in het Frans. Na de audiëntie gingen wij op initiatief van onze consul nog een bezoek brengen bij een van de suffragaan-bisschoppen, die in hetzelfde paleis woonde. Mijn niet-katholieke delegatiegenoten waren zeer onder de indruk van deze bezoeken. Zelf werd ik nog eens uitgenodigd op een lunch in een college van de Maronieten, waarvan wij de rector op een van de vele recepties hadden leren kennen. In de namiddag nam de rector mij in zijn auto mee naar een dorp, hoog in de bergen, waar nog dik sneeuw lag en waar wij eerst een klein kloostertje van Grieks-Katholieke monniken gingen bezoeken en daarna een bezoek brachten bij de ouders van twee van de leerlingen van het college, die de rector voor deze gelegenheid ook had meegenomen. Ik kon daardoor kennis maken met een interieur van welgestelde boeren. De conversatie vlotte echter niet, doordat onze gastheren uitsluitend Arabisch spraken.

Het meest interessant van het verblijf in de Libanon is voor mij geweest de merkwaardige samenleving van een minderheid Mohammedanen met een kleine meerderheid van Christenen, weer verdeeld in orthodoxen en geünieerden en deze laatsen weer in verschillende kerken. Zo waren er te Beiruth twee kardinalen en acht met Rome verbonden aartsbisschoppen, ieder met verschillende suffraganen. Kerken

van de Latijnse ritus waren er in de stad en omgeving niet. Zolang wij de Broemana logeerden, las ik mis in een klooster van Franse Zusters, waar men althans over een Latijns missaal beschikte. Later zijn wij verhuisd naar een hotel in de stad, omdat het vervoer te veel moeilijkheden opleverde door de omstandigheid, dat dr. Bender tot voorzitter van de begrotingscommissie benoemd was en dientengevolge dikwijls op andere uren aanwezig moest zijn dan wij. Ik vond toen gelegenheid Mis te lezen in een ziekenhuis, dat door Duitse zusters geleid werd en waar eveneens een Latijns missaal voorhanden was. Op de nationale feestdag van Libanon, 22 november 1948, werden Kruyt en ik als voorzitter en onder-voorzitter van de Nederlandse delegatie uitgenodigd op de receptie van de president van de republiek, Sheik Bechara El-Khoury. Toen wij voor het paleis voorreden, verzocht een officier ons een compagnie van de garde te inspecteren, hetgeen aan de min of meer anti-militairistische socialist Kruyt enige spottende opmerkingen ontlokte.

Na afloop van de conferentie bracht onze chauffeur ons weer naar Damascus, nu met gunstiger weer, en wij waren daar al zo vroeg, dat wij de gelegenheid hadden de stad te bezichtigen, o.a. de grote Moskee met het graf van Johannes de Doper, de karavaan-serails, de "straat, die de rechte genoemd wordt", en verschillende werkplaatsen van goud- en zilversmeden. Wij vertrokken daar in de vroege namiddag en de SAS bracht ons tegen de avond naar Rome. Het was prachtig weer. Wij zagen uit de lucht tegen de punten van de Peloponnesus de witte randen schuim afsteken tegen de blauwe zee. Verder ging de tocht langs de kust van Zuid-Italië, maar het was al donker, toen wij in Rome aankwamen. Ik at die avond bij Jan Dijkgraaf en zijn vrouw Sytske Galema. De volgende dag gingen wij met de SAS verder naar Schiphol, maar omdat de mist een tussenlanding in Genève onmogelijk maakte, landden wij in Lyon, hetgeen tot enige vertraging aanleiding gaf.

In 1949 had de Algemene Conferentie van UNESCO wederom te Parijs plaats. Ditmaal was minister Rutten voorzitter van de delegatie, maar hij bleef slechts enkele dagen, terwijl wij de hele maand uitbleven., en werkten onder leiding van collega Kruyt. Wij logeerden toen en volgende jaren in het hotel Stella, bij de Etoile, niet ver van het gebouw in de Avenue Kléber, waar UNESCO toen tijdelijk gevestigd was. De Conferentie werd als gewoonlijk afgewisseld door talrijke recepties, lunches, diners, gala-voorstellingen in de Opera of in een theater en excursies. In 1950 heb ik aan de Algemene Conferentie van UNESCO, die toen te Florence werd gehouden, niet deelgenomen, omdat die juist samenviel met de eindexamens van de gymnasia, die ik niet wilde missen. Ik heb toen mijn latere Leidse collega C.A. van Peursen in mijn plaats laten gaan. In 1951 waren wij weer een hele maand te Parijs voor de Conferentie. Besloten werd, voortaan niet meer elk jaar, maar om de twee

jaar te vergaderen, maar, om dit te effectueren, moest in 1952 weer vergaderd worden om een begroting voor twee jaren te kunnen aannemen. Zo geschiedde en in 1952 was ik voor de vierde maal een maand in Parijs. De volgende Conferentie had volgens besluit van 1951 in 1954 plaats te Montevideo in Uruguay. Collega Kruyt met zijn vrouw en ik vertrokken 's morgens vroeg van Schiphol en bereikten, na tussenlandingen te Frankfurt en te Lissabon, de volgende morgen vroeg Dakar op de Westkust van Afrika. Het was daar zeer warm. Na een uur oponthoud vertrokken wij om na een vlucht van zeven uren over de Oceaan te Recife in het noorden van Brazilië aan te komen. Ook daar bevonden wij ons weer in een tropisch gebied, waar de bananen en de sinaasappelen aan de bomen hingen en de broodbomen beladen waren met vruchten. Het vliegtuig volgde verder de kust van Brazilië naar het zuiden en bracht ons, na een tussenlanding te Rio de Janeiro, tegen de avond te Montevideo, waar wij werden opgewacht door onze ambassadeur, baron van Haersolte met echtgenote en door de heer de Hoog en mejuffrouw Kremer, een stewardess van de KLM, die ons voor de conferentie als secretaresse werd toegevoegd. De Conferentie te Montevideo heeft weinig aantrekkelijks voor mij opgeleverd. In deze stad zonder verleden en zonder cultuur is niets bijzonders te zien. Recepties en voorstellingen in de Opera ontbraken niet. De zondagen bracht ik gewoonlijk door in een badplaats in de omgeving, om enigszins te bekomen van de hitte, die in de loop van de maand november bijna ondraaglijk werd. De contacten met de vele gedelegeerden waren als altijd interessant. Toch was ik blij, dat wij weer langs dezelfde route met de KLM naar huis konden gaan. In 1956 heb ik niet deelgenomen aan de Conferentie, die toen te New Delhi werd gehouden. Er was aangekondigd, dat de hitte daar nog heviger zou zijn dan te Montevideo en de moed ontbrak mij om mij daaraan nog een maand lang bloot te stellen. Ook ditmaal is collega van Peursen in mijn plaats gegaan.

In 1958 heb ik voor het laatst deelgenomen aan de conferentie van UNESCO, die toen wederom te Parijs werd gehouden. Voor mij was de aardigheid er enigszins af, toen mijn collega en vriend Kruyt wegens gevorderde leeftijd ontslag genomen had als lid en voorzitter van de nationale UNESCO-Commissie en geen deel meer uitmaakte van de delegatie. Reeds tijdens de conferentie van 1958 besloot ik, er een punt achter te zetten en kort daarna heb ik ontslag genomen als lid en onder-voorzitter van de nationale UNESCO-Commissie, hetgeen vanzelf meebracht, dat ik niet meer deel zou uitmaken van de delegatie naar de Algemene Conferenties. Met grote voldoening zie ik terug op de conferenties, waaraan ik heb mogen deelnemen. Ik heb er vele mensen ontmoet, van wie ik van alles geleerd heb. Daarbij was er gelegenheid, voortdurend de levende talen, met name Frans en Engels, te oefenen en ook van het

Spaans iets meer op te steken dan ik tot dan toe geleerd had. De herinneringen aan de reizen naar Mexico en naar de Libanon en aan het herhaalde langdurige verblijf te Parijs zal mij steeds bijblijven. Toch heb ik zonder leedwezen aan mijn UNESCO-werkzaamheden een eind gemaakt : het was genoeg geweest.

Mijn broer Lo (geboren 10 juni 1879) is 17 februari 1954 in Den Haag overleden. Sinds 1944 was hij gepensioneerd als behandelend geneeskundige bij de Gemeentelijke Geneeskundige Dienst, waaraan hij sinds 1915 verbonden was geweest. Hij had echter reeds eerder wegens ziekte zijn werk moeten beëindigen : zelf lijdende aan een longontsteking had hij te lang zijn patientenbezoek voortgezet. Hij kwam onder behandeling in het Canisius-ziekenhuis te Nijmegen en dit bracht enige verbetering. De druk van de laatste oorlogswinter veroorzaakte echter een ernstige depressie, waarvan hij eigenlijk nooit geheel is genezen. De laatste jaren was hij meestal bedlegerig, in zijn eigen huis. Hij was door werk en zorgen in de oorlogsjaren geheel opgeteerd. Ook hij was een voorbeeld geweest van plichtsbetrachting en immense toewijding aan de dagelijkse arbeid, en daarbij van een hartelijke belangstelling in wel en wee van de evenmens, in de eerste plaats van naaste en verdere familieleden. Die belangstelling was de laatste jaren geheel uitgedoofd. Het was een droevige aanblik, hem zó te zien. Het einde is nog vrij onverwacht gekomen. Mijn zuster Tine is uitvaart en begrafenis komen bijwonen.

Op 11 januari 1957 heb ik te Parijs de opening bijgewoond van het prachtige Institut Néerlandais aan de rue de Lille, dat op initiatief en grotendeels op kosten van Frits Lugt tot stand is gekomen. De opening geschiedde door Prins Bernhard, in tegenwoordigheid van de President van de Republiek, René Coty (1882-1962), van minister Cals en van een talrijk publiek. Als lid van het Comité de Patronage van het Institut mocht ik de Prins en de President met een klein gezelschap mee ontvangen.

Enkele jaren te voren, in 1954, was ik voor het eerst aan President Coty voorgesteld bij zijn officieel bezoek aan Nederland. Hij ontving toen Koningin en Prins in het Institut Français d'Amsterdam (Maison Descartes), waarbij de Commissie ter Uitvoering van het Cultureel Accoord met Frankrijk, de besturen van de Nederlands-Franse verenigingen en de rectoren van de Nederlanse universiteiten en hogescholen uitgenodigd waren. In die dagen had ook een gala-voorstelling plaats in het Kurhaus te Scheveningen, waarbij het Residentie-orkest musiceerde en waarbij Koningin, Prins en President tegenwoordig waren. Ambtsgewaden en decoraties groot model gaven aan het geheel een luisterrijke aanblik.

Herhaalde malen heb ik vergaderingen van het Nederlands-Franse Comité de Patronage van het Institut Néerlandais te Parijs, gevolgd of voorafgegaan

door een lunch bij de Nederlandse ambassadeur, bijgewoond. Aan de ontvangsten bij de ambassadeurs Tjarda van Starkenborg, van Boetzelaer van Oosterhout, Beyen en Bentinck van Schoonheten denk ik met veel genoegen terug.

In 1948 belegde UNESCO te Utrecht een vergadering, waarop de oprichting van een internationale organisatie van universiteiten zou worden voorbereid. Tot deze vergaderingen waren delegaties van de regeringen, leden van UNESCO, opgeroepen en ik maakte met mijn vriend H.R. Kruyt, mevrouw Koch en Mr. H.J. Woltjer deel uit van de Nederlandse delegatie. Kruyt werd als voorzitter van de nationale UNESCO-commissie tot voorzitter van de vergadering uitgeroepen. De zakelijke bijeenkomsten in de aula van de universiteit van Utrecht werden afgewisseld door ontvangsten en excursies, die ten dele door mevrouw Kruyt waren georganiseerd. In dezelfde dagen had te Amsterdam het internationaal filosofencongres plaats, waarvan ik als ondervoorzitter fungeerde. Tengevolge daarvan moest ik herhaaldelijk tussen Utrecht en Amsterdam op en neer reizen. In de Utrechtse vergadering werd besloten, een groot aantal universiteiten uit de gehele wereld uit te nodigen tot de eerste algemene conferentie van de nieuwe Association internationale des universités, die in december 1950 te Nice zou worden gehouden. Min of meer bij verrassing werd ik in 1950 door de Leidse senaat naar die conferentie afgevaardigd. Alle Nederlandse universiteiten waren daar vertegenwoordigd.

Wij brachten een zeer aangename week te Nice door, afwisselend met vergaderingen en excursies. De rector van de Sorbonne, Sarrailh, werd tot eerste voorzitter van de Association gekozen. De meeste leden van de Nederlandse delegatie gingen per vliegtuig op en neer naar Nice. In 1955 werd de Tweede algemene conferentie gehouden te Istanboul. Het sprak toen ongeveer vanzelf, dat ik wederom als afgevaardigde van Leiden de conferentie zou bezoeken, maar met het oog op de hoge kosten werd ik door verschillende andere universiteiten mede afgevaardigd. Alleen Utrecht en Amsterdam G.U. hadden een eigen vertegenwoordiger gezonden, resp. Hijmans van den Berg en Vegting. Wij kwamen diep onder de indruk van de grootse, maar vervallen omgeving, waarin de conferentie zich afspeelde en genoten in hoge mate van de schoonheid van kunst en natuur, die Istanboul en omgeving ons baden. De Turkse gastheren hadden in de ruimste mate voor excursies en ontvangsten gezorgd, zodat de acht dagen van ons verblijf aan de "Gouden Hoorn" de herinnering van een doorlopend feest hebben nagelaten. In deze conferentie werd ik tot lid van het bestuur van de Association gekozen. Voorzitter werd Bagniet van Brussel. Wij kwamen nog vóór het uiteengaan van de conferentie voor het eerst te Istanboul bijeen en besloten in 1956 te Parijs te vergaderen.

In 1958 werden wij uitgenodigd, de conferentie van de Association of the Uni-

versities of the British Commonwealth te Montréal bij de te wonen en onze vergadering in Canada te houden. 30 Augustus 1958 vertrok ik van Brussel-Melsbroek met de Trans Canada Airlines naar Montréal, waar ik zondagmorgen 31 augustus arriveerde. De ontvangst op het vliegveld was geregeld; daarop volgde inschrijving voor het congres in McGill University en regeling van het logies in Royal Victoria College. H. Mis in de kathedraal van Marie Reine du monde, imitatie van St. Pieter te Rome, zoals in Oudenbosch, maar beter onderhouden en rijker gestoffeerd. Het Congres werd op 1 september geopend door de gouverneur generaal van Canada, Vincent Massey. Vergaderingen, uitreiking van eredoctoraten, lunches, diners volgden elkaar op. Aan het diner in het Reine Elisabeth Hotel, dat door de regering van Canada werd aangeboden, was ook de Aartsbisschop, kardinaal Léger aanwezig. Van de vergaderingen heb ik maar weinig bijgewoond, omdat de zaken van de organisatie van de British Commonwealth mij weinig aangingen en ik van de unieke gelegenheid gebruik wilde maken om Montréal te bezichtigen. Opvallend in deze grote stad was het volkomen ontbreken van motoren, scooters, fietsen en brommers; het aantal auto's was des te groter. Het oudste gedeelte van de stad heeft zijn volkomen Franse karakter behouden. Donderdag 4 september had ik gelegenheid om met abbé J. Garneau, secretaris van de Université Laval, F. Vito (Milaan) en Dr. J. Jobin per auto in 3½ uur van Montréal naar Québec te rijden. Daar de overige leden van de conferentie eerst de volgende dag te Québec zouden arriveren, logeerden wij in het Groot Seminarie. Hier kreeg ik bezoek van de Nederlandse consul-generaal, jhr. B.J. Elias.

Voor de volgende dagen werd ik met de andere deelnemers aan het Congres ondergebracht in de Cité Universitaire, in het geheel nieuwe paviljoen-Biermans. Zaterdag 6 september werden wij door de gouverneur-generaal ontvangen in zijn zomerresidentie, de citadel van Québec. Zondag 7 september gingen wij per bus naar de nationale Canadese bedevaartplaats St. Anne de Beaupré, een indrukwekkend geheel. Wij passeerden de beroemde watervallen van Montmorency en lunchten in het zomerhuis van de Université Laval. 's Middags bezochten wij op de terugweg Kent-House, zomerverblijf van de Duke of Kent, de vader van koningin Victoria, nu conferentieoord onder leiding van Dominicanen. In de late namiddag had de plechtigheid plaats, waarbij met vier anderen een ere-doctoraat van de Université Laval werd verleend.

Wij vertrokken diezelfde avond nog naar Montréal, en gingen vandaar de volgende dag met het bestuur van de Association per bus naar Ste.Marguerite, ongeveer 85 km ver, waar wij de bestuursvergadering zouden houden. Wij logeerden in het hotel Alpine Inn, gelegen in een prachtige bergstreek, die aan de mooiste Zwitserse omgeving deed denken. Er is ook in deze dagen gelegenheid geweest heel wat van

de omgeving te zien. Vrijdag 12 september gingen wij weer per bus naar Montréal terug en vertrokken daar dezelfde avond per trein van de Canadian National, waar ieder van ons een zeer comfortabele slaapkamer met eigen wasgelegenheid en w.c. werd toegewezen. Wij arriveerden 's morgens tegen half acht te Toronto, waar voor ons in het station een ontbijt klaar stond en vertrokken om half negen per trein naar Hamilton, waar wij ongeveer een uur later arriveerden om een bezoek te brengen aan Mc Master University. Het was prachtig zomerweer.

In de late namiddag gingen wij per trein weer terug naar Toronto, waar ik volgens afspraak aan het station werd opgewacht door mijn vroegere secretaresse Cocks Lipman-de Groot, met haar man en oudste dochtertje. Wij gingen per taxi naar haar ouders, die al eerder met het gehele gezin naar Canada geëmigreerd waren. 's Avonds werd de reis voortgezet en wij brachten die nacht, de volgende dag, zijnde zondag 14 september, en de daarop volgende nacht in de trein door. De trein was van alle gemakken voorzien : slaapkamers, salonwagen met canapé's, fauteuils, schrijftafel, bibliotheek, tijdschriften. De maaltijden werden opgediend in de restauratiewagen of aan de bar. Die hele zondag reden wij voortdurend door bossen en langs meren, dikwijls urenlang zonder een menselijke bewoning te zien.

Maandag 15 september 7.20 aankomst te Saskatoon, ontvangst aan het station. Het regende en het was hier veel kouder dan in het oosten. Ontbijt in Saskatchewan Hall, daarna naar Union Memorial Hall, bezoek aan hospitaal en bibliotheek, lunch en lezingen, in de namiddag per auto door de stad, het centrum en de Residential Quarters, vervolgens bezoek aan de boerderij van Charley Agar : 1700 acres, d.i. 900 hect., bewerkt door drie mannen met behulp van een uitgebreid machinepark. Diner in Union Memorial Hall, vertrek naar Vancouver 21.40, wederom twee nachten en een dag in de trein.

Dinsdag 16 september bereikten wij tegen de middag de Rocky Mountains, een prachtig landschap, even groots als dat van Zwitserland. Woensdag 17 september aankomst te Vancouver 8 uur, per bus naar hotel Vancouver, kamer op 13e verdieping, uitzicht over baai en stad. Ontbijt in cafetaria. Journalisten, persfotografen en films. Tegen 10 uur werden wij afgehaald door een dames-comité, dat ons in particuliere auto's een rit aanbood door de stad, langs de kust, naar West-Vancouver, de oceaan, de eilanden en langs de prachtige buitenhuizen. Na de lunch bezoek aan de universiteit, hoog gelegen met campus van 500 hect. en schitterend uitzicht over de baai. Hier is ook een katholiek college, bestuurd door paters Basileanen. In het hotel volgens afspraak ontmoeting met Theo Samson. Diner in het hotel.

Donderdag 18 september regen. Om half elf afgehaald door de Nederlandse waarnemend consul, de heer Kragt, gehuwd met Milleke Coops, koffie in zijn huis. Lunch in University Club. Per vliegtuig naar Seattle, ongeveer drie kwartier. Aankomst in de USA. Passencontrôle, geen douanecontrôle. Per politieauto van de universiteit naar Hotel Olympic, kamer 449.

Vrijdag 19 september weer afgehaald door politieauto voor bezoek aan universiteit. Bibliotheek in pseudo-Gothische kerk. Centrale catalog. Het publiek wordt in het boekenmagazijn toegelaten. Kleine leeszaal, uitsluitend voor romanlectuur. Grote leeszaal met rijen apparaten voor het lezen van microfilms en rijen schrijfmachines. Op het terrein van de universiteit parkeerplaatsen voor 6000 auto's. Lunch in Students Union, rit door Arboretum, museum moderne kunst, terug naar hotel en vertrek per vliegtuig naar San Francisco 17.30 : Champagne-Flight. Aankomst San Francisco 21.25. Per bus naar Sheraton Palace Hotel, kamer 8050, radio en televisie in de kamer.

Zaterdag 20 september voormiddag per bus naar Stanford University : 32 mijlen. Ooprijlaan met palmen, ontvangst in Alumni Hall, koffie in de open lucht. Per bus rond de campus, waar camelia's, eucalyptus en cactus bloeiden en de bananen aan de bomen hingen te rijpen. Uitgestapt bij de kerk : italiaanse mozaïeken, gekleurde vensters met voorstellingen uit het oude en nieuw testament. Arcades in z.g. mission style. Exploitatie van het terrein : industrie en residential quarters. Lunch in open lucht, discussies, per bus terug naar het hotel. Op de kamer een schaal vruchten, peer, perzik, aardbeien, pruimen, druiven, bananen. Diner in hotel.

Zondag 21 september. H.Mis in St.Patrick's. Neger-misdienaars. De meeste mensen in de kerk gekleurd. Wandeling door Market Street, zeer warm. Namiddag receptie van het Institute of international Education, in aanwezigheid van het consulaire corps, w.o. de Nederlandse consul W. van Tets, tijdens de oorlog secretaris van prinses Juliana in Canada.

Maandag 22 september, 10.20 vertrek per auto naar Berkeley University aan de overzijde van de baai van San Francisco. Ontvangst in Alumni House, bezoek aan een cyclotron, hoog in de bergen, waar wij rondgeleid werden door twee Nobelprijswinnaars. In de namiddag rondrit per bus langs de bibliotheek, het Virus Laboratory en Grieks theater : repetitie van Aeschylus' Agamemnon. Receptie bij de president van de University of California, Clark Kerr, diner in International House, half negen concert in Hertz Hall : Haydn, Mozart, Handel. Terug in hotel 23.10.

Dinsdag 23 september vertrek per autobus van San Francisco naar Carmel. Tocht

langs de baai en de paradijselijke kust : San Mateo, Los Gattos, boomgaarden, bloemkwekerijen, besproeiing per vliegtuig, Santa Cruz, tuinen met de meest exotische bloemen, citroenen aan de bomen. Watsonville : uitgestrekte velden aardbeien, sla, artisjokken. Lunch te Monte Rey, daarna 17 miles drive, uitzicht van het terras de Monte Lodge. Aankomst te Carmel, hotel La Playa, omstreeks 15.00 uur. Wandeling door het dorp, diner in het hotel en vergadering van het bestuur.

Woensdag 24 september vertrek van Carmel 9.15. Salinas Valley : uien, suikerbieten, aardappelen, eucalyptus. Paso Robles, Atascadero, bergpas. Lunch te San Luis Obispo, hotel Inn. Na de lunch naar de Mission Church (1772) en museum. Verder langs Arroyo Grande, Santa Maria, boomgaarden met sinaasappelen, Santa Barbara : thee in hotel Biltmore, terras, uitzicht over de zee, zwembad met Olympische afmetingen, Hollywood, Beverley Hills. Aankomst te Los Angeles, Ambassador Hotel, kamer 550, omstreeks 20.00. De luxe is extravagant. Op de kamer. geheel in wit en zwart uitgevoerd als voor een filmster, bij aankomst alle lichten ontstoken, radio en televisie, een schaal fruit : perzik, appel, noten, pruimen, banaan, vijgen, druiven.

Donderdag 25 september 9 uur, vertrek naar California Institute of Technology, te Pasadena. Koffie en discussie, met begeleiding van studenten door de campus, open galerijen, binnenhoven in Spaanse stijl, tropische plantengroei, zeer warm. Lunch in de Italiaanse zaal : aan de wanden de wapens van een groot aantal universiteiten, ook van de Nederlandse, en van de Koninklijke Academie. Per bus naar Huntington Library : Arts Galery, Gainsborough e.a., tapisseries de Beauvais, porcelaines de Sèvres, antiek meubilair, bibliotheek met kostbare edities, manuscripten en incunabelen, cactus gardens en park met Oosterse planten. 's Avonds receptie in Beverley Hilton Hotel door Mr en Mrs Edwin W. Pauley ter ere van de president van de University of California and Mrs Clark Kerr.

Vrijdag 26 september. 9.15 vertrek naar Los Angeles campus, University of California. In een der universiteitsgebouwen lagen voor ieder van ons toga's en barretten gereed om ons deel te laten nemen aan de stoet van de professoren, die de inauguratie van Clark Kerr als president van de universiteit van California zouden bijwonen. De plechtigheid had plaats in de open lucht in tegenwoordigheid van 8000 studenten en andere belangstellenden. Het was zeer warm. Lunch in de open lucht in Kerckhoff Hall Patio; de temperatuur was 94 graden. Namiddag bespreking met Chancellor Allan e.a. in Regent's Room, daarna bezoek in zijn huis met overzicht over Beverley Hills.

Zaterdag 27 september voormiddag bezoek aan The Associated Colleges of Clare-

mont, 38 mijlen van Los Angelos, over San Bonaventura Freeway. Ontvangst in de bibliotheek. De bibliothecaris, David Davies, blijkt een specialist te zijn in de Nederlandse geschiedenis van de 17de eeuw en neemt mij mee in zijn werkkamer om zijn collectie Nederlandse boeken te laten zien. Per bus rond de campus : intiem, kleine binnenhoven met motieven van de Italiaanse Renaissance, fontein in het midden, open galerijen; de hitte was bijna ondragelijk. Lunch in Faculty House, namiddag vrij.

Zondag 28 september 10.30 H. Mis in St. Basile, Wilshire Road, ontbijt in de pastorie, verder thuis gebleven, air-conditioned hotelkamer : de hitte is nu ondraaglijk geworden. 17.30 vertrek naar International Airport, vliegtuig naar Albuquerque, New Mexico, met oponthoud te Phoenix en te Tucson, Arizona. Aankomst Albuquerque 0.40, Hilton Hotel, kamer 716.

Maandag 29 september 10.15 naar University of New Mexico; koffie, discussie in Students Union Building, buffetlunch in het huis van president Popejoy, discussie, rondrit over campus. Terug naar Hotel, vertrek 17.00 naar Santa Fé, aankomst 18.15, Hotel La Fonda, kamer 254. Het bezoek aan Santa Fé was opgezet voor een eindbespreking van de gehele reis met twee functionarissen van de Ford Foundation, die de gehele reis gefinancierd had. Dinsdag 30 september H.Mis in de kathedraal (Franciscanen). Voormiddag discussie in het hotel, namiddag wandeling door de stad : Plaza, Regeringsgebouw, Museum of New Mexico, New Mexico Art Museum, Loretto Academy : "Miraculeuze trap", San Miguel Mission Church : Broeders van de Christelijke Scholen. 's Avonds discussie. Woensdag 1 oktober. H.Mis in kathedraal, 9 tot 12 discussie in hotel. Namiddag vertrek per bus naar Taos, door een woestijn, oponthoud te Rio Grande : appelen, persiken, kerk van Ranchos de Taos. Harwood Foundation : bibliotheek en museum. Bezoek aan een Indianenreservaat, Pueblo, 1100 Indianen wonend in lemen hutten, geconcentreerd rond een kerkje toegewijd aan St. Hieronymus, wiens feest daags te voren gevierd was; alle inwoners van het reservaat zijn Katholiek. Na het bezoek aan het Indianenreservaat receptie bij mr. Jack Brandenburg, diner te Taos. donderdag 2 oktober voor- en namiddag discussie in het hotel, daarna afscheidsdiner.

Vrijdag 3 oktober 8.45 vertrek van Santa Fé per autobus naar het vliegveld van Albuquerque, vliegtuig naar Kansas City en daar terstond overgestapt in een ander vliegtuig naar New York. Aankomst 21.42, veranderde tijd : drie uur vroeger dan de tijd van 's morgens. Wellington Hotel, kamer 1046. Twee nachten bleef ik te New York, waarna de KLM mij terugbracht.

Ik heb over deze reis naar Canada en de Verenigde Staten hier een uitvoerig verslag opgenomen, niet alleen omdat ik gedurende de reis van dag tot dag aantekening had gemaakt van hetgeen er gebeurde, maar ook omdat deze reis een hoog-

tepunt vormt in mijn herinneringen. Vijf weken waren wij onderweg geweest, aan de organisatie had niets ontbroken, treinen, vliegtuigen en hotels waren voor ons besproken. Overal werden wij op de meest hartelijke wijze ontvangen en ik behoud een onvergetelijke herinnering aan de gastvrijheid van de Canadese en Amerikaanse collega's, die ons overal ontvingen, alsof wij vanouds hun beste vrienden waren. De stemming in het gezelschap is van de eerste tot de laatste dag uitstekend gebleven en is nooit door een enkele wanklank verstoord.

In 1959 werd het bestuur van de Association Internationale des universités uitgenodigd op het congres, dat de rectoren en vice-chancellors van de West-Europese universiteiten in september belegd hadden te Dijon. Wij vergaderden eerst te Parijs en begaven ons vervolgens naar Dijon, waar wij gedurende een week konden deelnemen aan de vergaderingen en de excursies van het Congres. Daarbij waren wij de gasten van de universiteit van Dijon. Het Congres werd geopend in het stadhuis, Hotel de la Cloche, waar wij in toga in een kleurrijke stoet over straat naar toe gingen. Ook hier was de ontvangst allerhartelijkst en de organisatie liet niets te wensen over. Van Dijon uit reden wij herhaaldelijk door het mooie Bourgondische landschap en bezochten o.a. de basiliek van Vézelay. De rector van de universiteit van Dijon, Marcel Bouchard, die in 1958 tot het reisgezelschap van Canada en de U.S.A. behoord had, liet mij op een middag door zijn zoon naar Cîteaux brengen om de resten van de beroemde abdij te bezichtigen. Van Dijon ging ik direct door naar Zwitserland voor de jaarlijkse vakantie te Lugano.

In 1960 had de derde algemene conferentie van de Association internationale des universités te Mexico plaats. Daardoor kreeg ik gelegenheid, tegen alle verwachting in, Mexico nog eens terug te zien. De KLM bracht mij met een DC 8 op een enkele namiddag van Schiphol naar Mexico, waar enkele Mexicaanse vrienden, die wij reeds bij de voorbereidingen van de conferentie te Parijs hadden leren kennen, ons opwachtten en naar het Hotel Del Prado brachten. In dit uiterst luxueuze hotel was het bestuur van de A.I.U. op de 9de verdieping ondergebracht. Hier waren wij 2½ week de gasten van de Mexicaanse Regering. De eerste dag werden wij als bestuur door de rector van de universiteit, Carillo, in de prachtige Ciudad universitaria ontvangen en kregen wij op de 12de verdieping van het administratiegebouw een lunch aangeboden. De vrije dag voor het begin van de conferentie heb ik gebruikt om de vanouds bekende plaatsen van de stad Mexico weer eens te gaan bezoeken. Ook ging ik naar de basiliek van Guadalupe, waar ik evenzeer als dertien jaar tevoren getroffen werd door de devotie van de pelgrims. De kermis, die destijds bij de basiliek gehouden werd, was opgeruimd en de vele kraampjes met levensmiddelen, die vroeger in de open lucht stonden waren nu in een grote markt-

hal ondergebracht. Daardoor was het voorplein van de basiliek vrijgekomen en dit was met colonnaden omringd en met fonteinen versierd. Het congres had plaats in de gebouwen van de medische faculteit en de vergaderingen werden, zoals gebruikelijk, afgewisseld door excursies en recepties. De Nederlandse deelnemers aan de conferentie werden uitgenodigd op een diner bij de Nederlandse ambassadeur, dr. Flaes. Op de zondag maakte ik met drie collega's, die ik in Canada had leren kennen, een autotocht naar Tasco, de zilverstad. Opnieuw bleek de scherpe tegenstelling tussen armoede en rijkdom in dit wonderlijke land. Wij passeerden dorpen, waar de mensen in lemen hutten, door stro gedekt, woonden en hun eten op open vuren kookten. In de stad zaten nog altijd de Indianen de hele dag op de banken van de Alameda te luieren, liepen jonge kinderen loten van de staatsloterij te verkopen en sliepen mensen in de portieken van de winkels, met geen andere bedekking dan een paar kranten. Daartegenover de onbeschrijflijke luxe in de winkels en de overdadige weelde bij de recepties.

In de dagen van ons verblijf te Mexico werd daar het 150-jarig bestaan van de nationale onafhankelijkheid gevierd. Tal van landen, ook uit Europa, hadden voor die gelegenheid delegaties gezonden om de Mexicaanse regering geluk te wensen. Op een avond werden wij met deze delegaties uitgenodigd op een receptie in het Palacio Nacional bij de president van de Republiek, López Mateos. Het aantal aanwezigen bedroeg twee á drieduizend. Op de buffetten waren volledige diners aangebracht, met vóór- en nagerechten, besproeid met allerlei soorten wijnen en champagne. Later waren wij nog eens de gasten van de president in het Palacio Nacional, n.l. op de vooravond van de herdenkingsdag van de onafhankelijkheid. Op die avond was het aantal genodigden weer even groot en waren de buffetten weer even overvloedig. Tegen 10 uur 's avonds werd door de president van het balkon de "kreet" van onafhankelijkheid uitgeroepen, waarop de menigte op het plein vóór het paleis in gejuich uitbarstte. Volgens de kranten van de volgende dag waren er ongeveer 200.000 mensen samengestroomd.

Tegen 12 uur verliet ik het paleis om te voet naar huis te gaan, dwars door de menigte heen. Opnieuw was ik getuige van de afschuwwekkende armoede, die in zo scherpe tegenstelling stond tegen de weelde en de overdaad in het paleis. De volgende dag waren wij van het dakterras van het Hotel del Prado af getuigen van een grootse parade ter ere van de onafhankelijkheidsfeesten, die meer dan 2½ uur duurde. Niet alleen de verschillende onderdelen van de Mexicaanse landmacht, maar ook geuniformeerde delegaties van de strijdkrachten van een aantal Zuidamerikaanse republieken trokken ons voorbij. Er waren afdelingen te paard, compagnieën van vrouwen, cowboys met hun lasso's en de meest fantasti-

sche uniformen, die soms meer aan een operette dan aan een militaire parade deden denken. Intussen cirkelden grote eskaders vliegtuigen boven de stad, telkens weer toegejuicht door de menigte op straat.

Daags na de onafhankelijkheidsfeesten heeft de K.L.M. mij via Houston en Montréal zonder verder oponthoud naar huis teruggebracht. Tweemaal Mexico : wie had kunnen denken dat dit mij gegund zou worden ? Van geen reis is de herinnering zo levendig gebleven als van die naar dit fantastische land.

De Conferentie van de Union Internationale des universités, gehouden te Nice in 1950 had besloten een lijst te doen opstellen van de gelijkwaardigheid van universitaire getuigschriften, toegestaan in de landen met de meeste buitenlandse studenten.

Ter voorbereiding van deze lijst beriep het Bureau international des universités van 12 tot 14 maart 1953 een vergadering van deskundigen op dit gebied te Saarbrücken, toen nog onder Frans bestuur. Ik heb daaraan deel genomen met J.F. Angelloz, rector van de Université de la Sarre (die tevens als gastheer optrad), Prof. F.T.H. Fletcher (Manchester), R. Halconruy, du Département de l'Education de l'UNESCO, P. Henry, rector van de universiteit van Rennes, M. Lerefait, du Service des Relations Universitaires avec l'Etranger, Prof. M. de Miranda (Bureau), Prof. A. Mercier (Bern) en F. Vito (Kath.Universiteit, Milaan). Vito fungeerde als voorzitter. Wij kwamen tot enkele conclusies en de bovenbedoelde lijst is inderdaad door het Bureau tot stand gebracht. Voor Nederland was deze lijst van weinig betekenis. Langdurige bilaterale besprekingen in de Nederlands-Belgische Commissie voor gelijkwaardigheid getuigschriften en effectus civilis hebben ons geleerd, hoeveel moeilijkheden van verschillende aard er te overwinnen zijn, eer op dit gebied enig resultaat kan worden bereikt. Het verblijf te Saarbrücken was intussen bijzonder prettig. Wij werden ontvangen in de Université de la Sasse en door het bestuur van Saarland.

In 1953 had de regering definitief besloten tot oprichting van een tweede technische hogeschool, en wel te Eindhoven. Ter voorbereiding daarvan werd een commissie ingesteld onder voorzitterschap van mr. H.L. s'Jacob (overl. 1967), waarvan mijn Tilburgse collega J. Cobbenhagen deel uitmaakte. Toen deze op 10 februari 1954 overleden was, werd ik als vertegenwoordiger van de Eerste Afdeling van de Onderwijsraad in die Commissie benoemd. Wij vergaderden altijd ten huize van de voorzitter, huize De Werve te Voorburg en brachten verschillende bezoeken aan Eindhoven om daar onder leiding van de toenmalige burgemeester, mr. H. Kolfschoten, de situatie ter plaatse in ogenschouw te nemen. Aanvankelijk werd nog gedacht aan een voorlopige vestiging van de nieuwe technische hogeschool in

een bestaand gebouw, dat daarvoor een voorlopige inrichting zou moeten krijgen. Maar gelukkig is men van dat idee afgestapt en is men overgegaan tot het bouwen van een althans voor de eerste jaren dienend gebouw op een terrein, dat de Gemeente Eindhoven ter beschikking had gesteld. Op dat terrein zijn in latere jaren de indrukwekkende gebouwen van de T.H.Eindhoven verrezen. Het aantal studenten ging reeds bij de opening in 1956, waarbij ik tegenwoordig was, alle prognoses te boven. Bij de viering van het tweede lustrum in 1966, toen ook het nieuwe auditorium in gebruik werd genomen, bleek opnieuw dat de prognoses ver bij de werkelijkheid achtergebleven waren.

De oprichting van de tweede technische hogeschool maakte ook een herziening van het technische-hogeschoolstatuut (K.B. van 4 juli 1905, Stb. 227) noodzakelijk, al was het alleen maar, omdat in dit statuut van één technische hogeschool werd gesproken.

In oktober 1956 verzocht minister Cals mij, als voorzitter op te treden van een commissie ter voorbereiding van het nieuwe technische-hogeschoolstatuut. Door de senaten van de twee hogescholen werden als leden van de commissie aangewezen : voor Delft Prof.dr.ir. W.T. Koiter en Prof.dr. R. Kronig, voor Eindhoven Prof.dr.ir. Dorgelo en Prof.dr. K. Posthumus. Als secretaris trad op mr. P. van Werkum.

De commissie heeft tussen december 1956 en maart 1957 zes maal vergaderd (zij was bij beschikking van 22 november 1956 ingesteld). In mei mei 1957, nog vóór de opening van de tweede technische hogeschool (19 sept. 1957) bood zij de minister een ontwerp-technisch-hogeschoolstatuut met ontwerp-nota van toelichting aan. Op 27 mei 1957 is de commissie ontbonden.

Op 19 september 1957 heb ik de opening van de Technische Hogeschool Eindhoven (THE) door H.M. de Koningin bijgewoond.

Bij schrijven van 25 februari 1958 heeft het Episcopaat een Commissie ingesteld om een studie te maken van de problemen rond een eventuele spreiding van het hoger onderwijs, in het bijzonder met het oog op de daarbij betrokken belangen van het Katholieke volksdeel, en het Episcopaat terzake voor te lichten en van advies te dienen. Ook het financiële aspect van een eventueel door haar noodzakelijk geachte spreiding van het Katholiek hoger onderwijs zou de Commissie moeten bestuderen. Ik werd in deze Commissie benoemd met Prof.mr. A.L. de Block, Prof.dr. G.W. Groeneveld, dr. C. Kortmann, J.A. Middelhuis, Prof.dr. R.R. Post, ir. J.G.B.M. ridder de van der Schueren, mr. J.J. van Wessel en mr.dr. P.J. Witteman. In de eerste vergadering, op 29 maart 1958 werd ik tot voorzitter aangewezen en mr. J.M. Hageman tot secretaris. De Commissie vergaderde meestal te Utrecht, een enkele maal

te 's Hertogenbosch. Zij bracht een eerste rapport uit op 8 juni 1959, maar liet dit na kennisneming van het rapport van de ministeriële Commissies Pikaar Neher volgen door een tweede rapport, mei 1960. Voorgesteld werd, Tilburg uit te breiden met een aantal faculteiten en te Maastricht een aantal faculteiten te vestigen, in beide plaatsen voorshands te beperken tot de studie voor het kandidaats- en/of baccalaureaatsexamen. Aan het verzoek van de Commissie, op korte termijn tot publicatie van het Rapport over te gaan, is door het Episcopaat, hierin beïnvloed door Prof. Post, geen gevolg gegeven.

In 1955 werd ik door de minister van oorlog en van marine, ir. C. Staf, uitgenodigd zitting te nemen in een commissie van advies inzake de vorming van a.s. officieren van de Koninklijke Marine, de Koninklijke Landmacht en de Koninklijke Luchtmacht. Toen hij mij daarover het eerst sprak, beriep hij zich op de lessen, die ik toen meer dan 20 jaar geleden voor de Katholieke Cadettenvereniging St. Ignatius aan de KMA te Breda had gegeven. De commissie stond onder voorzitterschap van Lt.Gen. M.R.H. Calmeyer; leden waren : Prof.dr. G. Holst, Prof.dr. J.G. de Quay, Prof.dr. J. Waterink en ik; een aantal officieren van de verschillende krijgsmachtdelen stond ons als adviseurs terzijde. Wij vergaderden verschillende malen in het Ministerie van Oorlog en brachten bezoeken aan de KMA te Breda en aan het KIM te Den Helder. Op 1 maart 1956 werd verslag uitgebracht. Dit had enkele jaren later tot gevolg, dat door de toenmalige minister van defensie in 1960 opnieuw een commissie werd ingesteld inzake het onderwijs aan de KMA. Deze commissie stond onder voorzitterschap van Gen.majoor A.V. van den Wall Bake; leden waren kolonel P.A. Cox, commodore G.H. Gijbels, prof.dr. J.P. Kruyt, prof.dr. K. Posthumus, brigade-generaal W.C.H. van Reede, prof.dr. J. Waterink en ik. Op 8 augustus 1960 en 8 november 1960 werden rapporten uitgebracht. Op grond van deze rapporten werd het onderwijs aan de KMA grondig gereorganiseerd en op wetenschappelijke basis gebracht.

Bij de inwerkingtreding van de nieuwe regeling van het onderwijs kregen de leden van de commissie van advies op de diës van de KMA in 1961 de gouden medaille van de KMA toegekend. Tevens werd bij Koninklijk Besluit een curatorium ingesteld, waarvan met een aantal opperofficieren en met de burgemeester van Breda, mr. R. Geuljans, vier burger-hoogleraren deel uitmaakten, n.l. prof.dr. J.P. Kruyt, prof.dr. K. Posthumus, prof.dr. J. Waterink en ik. Curatoren van de KMA hebben sindsdien vele tientallen malen vergaderd, meestal in het hoofdkwartier van de Koninklijke Landmacht, in de Prinses Julianakazerne, Den Haag, soms in de KMA te Breda, enkele malen in het Paleis Soestdijk, waar Prins Bernhard als voorzitter van curatoren ons ontving. De Prins woonde niet alle vergaderingen van het curatorium bij, maar

wanneer hij aanwezig was, leidde hij op voortreffelijke wijze en met grote kennis van zaken de besprekingen. Er zijn in de jaren na 1961 talrijke belangrijke vraagstukken aan de orde gekomen, die met de uitvoering van de reorganisatieplannen in verband stonden. Militairen en burgers moesten aanvankelijk aan elkaars gedachtenwereld wennen, maar op den duur ontstond er een zodanig wederzijds begrip, dat de besluiten steeds met opvallende eenstemmigheid konden worden genomen. Ook woonden wij als curatoren geregeld de viering van de diësen en andere plechtigheden, zoals opening van nieuwe gebouwen, inaugurale redes en eerste openbare lessen aan de KMA bij. De verhoudingen met de hoge militairen waren ook in het particuliere vlak bijzonder aangenaam. Wij konden nog meemaken, dat de resultaten van de reorganisatie bevredigend waren en van de zijde van de militairen stond men zeer open voor de desiderata, die wij vanuit het wetenschappelijk onderwijs ook voor de opleiding van de cadetten koesterden. Zo kregen wij al spoedig gedaan, dat voor de tweede- en oudere-jaars cadetten een afzonderlijk gebouw werd opgetrokken, het Prins Bernhard Paviljoen, waar voor iedere cadet een eigen slaap- en studeerkamer met alle comfort ter beschikking was gesteld. Ook verrezen nieuwe gebouwen met een ultra moderne installatie voor het onderwijs in de technische vakken. In 1966 hadden wij voor het eerst contact met het curatorium van het KIM, waarvoor Prins Bernhard ons tot een vergadering op het Paleis Soestdijk uitnodigde.

Toen in 1947 de bijzondere universiteiten en hogescholen voor het eerst subsidie uit s'Rijks kas ontvingen, waren de theologische faculteiten met opzet buiten de subsidiëring gelaten. Dat was vooral geschied op aandrang van de Vrije Universiteit, waar men de theologische faculteit zó als een aangelegenheid van de kerk beschouwde, dat zelfs subsidiëring daarvoor door de staat afgewezen moest worden. De financiële moeilijkheden, waarin de bijzondere universiteiten door de uitbreiding van het aantal faculteiten ondanks de subsidiëring waren geraakt, noopten echter na enige jaren tot een herziening van dit standpunt.

In 1960 heeft de Tweede Kamer bij de behandeling van het ontwerp van wet op het wetenschappelijk onderwijs een gewijzigde motie van orde aanvaard, luidende : "De Kamer, gehoord de besprekingen over de mogelijkheid van subsidiëring van theologische faculteiten aan bijzondere universiteiten, in principe aanvaardende, dat de subsidiëring van zodanige faculteiten mogelijk behoort te zijn, nodigt de minister uit zo spoedig mogelijk een wettelijke regeling voor te bereiden". Daarop benoemde minister Cals op 7 januari 1961 een commissie, welke tot taak zou hebben voorstellen te doen betreffende subsidiëring van theologische faculteiten aan bijzondere universiteiten. Voorzitter werd : mr. H.K. s'Jacob, leden dr. H.W. Obbink, hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, en ik, beide in persoonlijke kwali-

teit, en verder namens directeuren der Vereniging voor Hoger Onderwijs op Gereformeerde Grondslag : dr. J. Schouten en mr.dr.J. Donner; namens de St. Radboudstichting : prof.dr. R.R. Post en prof. dr. W.K.M. Grossouw. De commissie heeft slechts twee keer vergaderd. In de eerste vergadering werd aan de heer Donner en mij opgedragen een ontwerp te maken voor de desbetreffende wetswijziging en in de tweede vergadering werd dit ontwerp met enige wijzigingen aanvaard. De commissie heeft op 27 mei 1961 aan de minister verslag uitgebracht en een ontwerp van wet aangeboden.

Dit ontwerp is vrijwel ongewijzigd door de Staten-Generaal aanvaard, waardoor de theologische faculteiten tegelijk met de andere faculteiten van de bijzondere universiteiten uit s'Rijks kas werden gesubsidiëerd. Toen deze bepalingen in werking traden, bedroeg het percentage voor de subsidiëring voor investering en exploitatie van de bijzondere universiteiten en hogescholen 95%. Het opbrengen van de resterende 5% bleek echter nog zulke moeilijkheden voor de besturen op te leveren, dat reeds spoedig onderhandelingen met de regering werden geopend tot verdere uitbreiding van financiële steun uit s'Rijks kas. Dit leidde in het voorjaar van 1966 tot een wetswijziging, waarbij de subsidiëring zowel voor investering als voor exploitatie gebracht werd op 98½ %.

De Wet op het wetenschappelijk onderwijs is op 1 januari 1961 in werking getreden. Daarin was onder de overgangsbepalingen een artikel XIII opgenomen, luidend : "De bij de inwerkingtreding van de hogeronderwijswet 1876 bestaande kerkelijke kweekscholen en seminaria tot opleiding van leraren voor enig kerkgenootschap of kwekelingen voor de geestelijke stand blijven, zolang zij bestaan, in het genot der subsidies, beurzen, toelagen en verdere ondersteuning uit s'rijks kas, door hen op dat tijdstip genoten". Tot de hier bedoelde seminaria behoren ook de vijf bisschoppelijke groot seminaria. De bedragen die hier bedoelde instellingen van onderwijs uit s'rijks kas als subsidie of ondersteuning genoten, waren echter sinds 1876 ongewijzigd gebleven. De vijf seminaria ontvingen jaarlijks samen een bedrag van niet meer dan f 13.580,-. Toen nu in 1963 het ontwerp van wet in behandeling kwam, waarbij ook de theologische faculteiten van de twee bijzondere universiteiten voor subsidie uit s'rijks kas in aanmerking werden gebracht, nam de Tweede Kamer zonder hoofdelijke stemming op 11 april 1963 een motie van orde aan, welke de regering uitnodigde, "de toelagen, bedoeld in artikel XIII van de wet op het wetenschappelijk onderwijs op korte termijn aan te passen aan de huidige omstandigheden". Ten gevolge daarvan benoemde de minister van onderwijs op 31 mei 1963 een commissie, bestaande uit mr. H.L. s'Jacob, mr. M. Tellegen en mij, om hem over de wijze van uitvoering van deze motie van advies te dienen. De commissie heeft op 7 december 1964

advies uitgebracht en de regering heeft gemeend, dit advies te moeten volgen, met dien verstande, dat voor het jaar 1964 met een vermenigvuldigingsfactor zeven en voor 1965 en volgende jaren met een vermenigvuldigingsfactor acht rekening diende te worden gehouden. Indien de noodzaak daartoe zich mocht voordoen, zal vooruitlopende op de te treffen definitieve wettelijke voorzieningen een verdere aanpassing aan stijgingen van salaris- en prijspeil plaats vinden.

In de ontwerp-begroting voor 1966 is reeds met de bovengenoemde vermenigvuldigingsfactor acht rekening gehouden. Het lag tevens in het voornemen, voor de jaren 1964 en 1965 deze begrotingspost overeenkomstig het bovenstaande suppletoir te verhogen.

De commissie had, op grond van berekeningen over de geldontwaarding een vermenigvuldigingsfactor van twaalf voorgesteld, maar daar is de regering niet op ingegaan. Een definitieve regeling wordt verwacht van het rapport van de commissie van Walsum.

Met ingang van 1 januari 1939 ben ik als opvolger van mijn overleden collega Jos. Schrijnen benoemd tot lid van de Onderwijsraad, om zitting te nemen in de Afdeling voor het hoger onderwijs. Bij mijn intrede trof ik er mannen als R.H. Woltjer, Ph. Kohnstamm, C.W. van der Pot en H.R. Kruyt, die later tot mijn beste vrienden zijn gaan behoren. Het werk in de Onderwijsraad heeft mij van het begin af aan zeer geboeid, maar helaas werd het maar al te gauw onderbroken door de oorlog. In september 1940 werden Kohnstamm en ik door de afdeling afgevaardigd naar de waarnemend-secretaris-generaal van O.K.W., mr. H. Reinink, om van hem te vernemen, of wij met het werk moesten doorgaan. Hij zat in de kamer van de minister in het gebouw aan de Oostduinlaan, waar destijds O.K.W. gevestigd was. De conclusie van het gesprek was, dat eigenlijk aan ons de beslissing werd overgelaten. De afdeling besloot toen, de waarneming van het werk op te dragen aan een commissie, bestaande uit Woltjer, Kruyt, Kohnstamm en mij. Heel spoedig echter werd Kohnstamm op grond van de Joden-bepalingen door de bezetter als lid van de Onderwijsraad ontslagen, zodat Woltjer, Kruyt en ik overbleven. Wij hebben toen tot de zomer van 1944 vrijwel altijd om de 14 dagen vergaderd, om de beurt bij elkaar in huis. Wij kwamen dan 's morgens bij elkaar, brachten onze eigen boterhammen mee en gingen in de namiddag verder. Natuurlijk is er veel gepraat over de gebeurtenissen van de dag, maar daarbij hebben wij toch ook veel werk verzet, dat voor de werkzaamheden van de afdeling na de bevrijding nuttig gebleken is. Zoals gezegd, ben ik in 1947, onder minister Gielen, voorzitter van de Eerste Afdeling geworden, als opvolger van W.J. Aalders, die in 1945 was overleden. Het werk in de Afdeling is altijd bijzonder aangenaam geweest. Er heerste in de Afdeling zo goed als in de andere een

geest van vriendschap, die het mogelijk maakte in de vergaderingen van mening te verschillen, zonder dat er ooit onaangenaamheden van welke aard ook ontstonden. In 1955, onder minister Cals, ben ik Woltjer opgevolgd als algemeen voorzitter van de Onderwijsraad. In 1958 is er een wijziging in de wet op de Onderwijsraad aangebracht, waardoor de voorzitters van de Afdelingen ook lid werden van de andere Afdelingen van de Raad. Dientengevolge heb ik sindsdien ook meer van nabij kennis kunnen maken met het werk van de Afdelingen en voor zover mogelijk steeds de vergaderingen van alle Afdelingen bijgewoond. Bij de wetwijziging van 1958 is ook de leeftijdsgrens van 70 jaar voor het lidmaatschap van de Raad ingevoerd. Daardoor hebben wij in later jaren verschillende leden min of meer ontijdig verloren.

Mijn zuster Clementine, geboren 20 maart 1878, is op 10 februari 1963 te Oudenbosch overleden. Zij had in 1945, toen wij uit Nijmegen moesten verstrekken, een eerste onderkomen gevonden bij de familie H. van Son-Stams te Oudenbosch, maar na enkele maanden kon zij twee kamers betrekken in het St. Elisabeths-pension aldaar. Zij heeft daar moeilijke jaren gehad. De materiële omstandigheden van behuizing, verwarming, voeding en verzorging waren niet ongunstig, maar belangrijk minder van kwaliteit dan zij te Nijmegen gewoon was geweest. De eenzaamheid en de bijna voortdurende onaangenaamheden met de verzorgende zusters hebben haar zeer gedrukt. Zij heeft echter het een en ander met gelatenheid gedragen. In de eerste jaren was zij nog valide genoeg om geregeld uit te gaan, ook per fiets, zelfs tot Breda, maar later was zij, hoewel nog behoorlijk goed ter been, aan haar naaste omgeving gebonden. Ook de bezoeken aan Den Haag moesten worden gestaakt. In augustus 1962 brak zij door een val in haar kamer haar heupbeen. Zij werd in het ziekenhuis te Oudenbosch opgenomen en is daar geopereerd. Deze operatie is zover gelukt, dat zij na enkele maanden weer kon staan en lopen. Het was echter voor haar lichamelijke en geestelijke krachten teveel geweest. Ten slotte is zij aan verval van krachten gestorven. Haar kamers had zij niet meer teruggezien. Zij is in het graf van onze ouders te Breda begraven. Uitvaart en begrafenis hebben ingevolge haar verlangen in stilte plaats gehad. De beaarding heb ik zelf verricht, slechts in tegenwoordigheid van mijn neef Ferd.

De meer dan 18 jaren van mijn hoogleraarschap te Leiden hebben een bijzonder aangename herinnering bij mij achtergelaten. Over de toeloop tot mijn colleges heb ik nooit te klagen gehad. De relaties met collega's en studenten waren steeds zeer prettig. Met bijzonder veel genoegen denk ik terug aan de soms langdurige faculteitsvergaderingen in een rokerig lokaal van het universiteitsgebouw en aan de maandelijksse faculteitskoffietafels in het Gulden Vlies, later in De Doelen. Van het begin af aan had ik als hoogleraar van de wijsbegeerte q.q. zitting in het curatorium

van het Legatum Stolpianum. In 1953 hebben wij het tweede eeuwfeest van het sterven van J. Stolp met enige plechtigheid gevierd. Dit kon geschieden, omdat, voor het eerst sinds 1915, weer een antwoord op een door curatoren gestelde prijsvraag voor bekroning in aanmerking was gekomen. De bekroonde was mijn oudstudent van Nijmegen, pater S. Galama o.f.m.. De plechtigheid had plaats in het Groot-Auditorium, waarbij ik als voorzitter van curatoren een inleiding gaf en mijn collega L.J. van Holk een feestrede uitsprak. Daarna trokken wij in stoet, de pedellen met hun staven voorop, vervolgens de bekroonde met zijn gevolg en tenslotte een groot aantal hoogleraren in toga, naar de Pieterskerk, waar de rector-magnificus, J.M. van Bemmelen, een krans legde op het graf van Stolp en ik de kerkvoogden bedankte voor de gelegenheid, die zij daartoe hadden gegeven. Galama is in 1954 bij mij gepromoveerd.

Op 10 mei 1946 heeft te Leiden de erepromotie plaats gehad van Winston Churchill. Wij ontvingen hem en zijn vrouw in de senaatskamer, waar hij door de rector-magnificus B.G. Escher (overl. 1967) werd toegesproken. Daarna begaven wij ons in stoet naar de Pieterskerk, onder de toejuichen van een talrijke menigte, die zich langs de weg, voor de ramen van de huizen en tot op de daken had opgesteld. In de Pieterskerk werd het woord gevoerd door de promotor R.P. Cleveringa en door de doctor honoris causa zelf. Mijn zuster woonde de plechtigheid met de dames van de hoogleraren in een van de zijbeuken van de Pieterskerk bij. Na afloop had een receptie plaats in het Groot-Auditorium, dat voor die gelegenheid geheel ontruimd was en waar alle aanwezigen Churchill de hand mochten drukken.

Later heeft in de Pieterskerk nog eens een erepromotie plaats gehad, van generaal J. Smuts, maar ik heb die niet kunnen bijwonen. Wel heb ik later de ontvangst van Smuts in de Koninklijke Academie bijgewoond.

In 1954 hebben wij in de Universiteit een herdenking georganiseerd van mijn voorganger G.J.P.J. Bolland (1854-1922) in het Groot-Auditorium. Het woord werd gevoerd door mij als ordinarius, door G.A. van den Bergh van Eysinga (1874-1957) als leerling van Bolland en door J.C. Bruyn (1887-1963), bijzonder hoogleraar voor de Hegeliaanse wijsbegeerte.

In 1956 verzocht de ambassadeur van Iran mij, een herdenking in de universiteit te organiseren van het duizendste sterfjaar van de Arabische wijsgeer Avicenna. Ook deze herdenking had in het Groot-Auditorium plaats en het lag voor de hand, dat ik als ordinarius daarbij wederom het woord voerde over de betekenis van Avicenna als wijsgeer. Mijn collega G.W.J. Drewes sprak over de plaats van Avicenna in de Arabische letterkunde. De ambassadeur van Iran en de zaakgelastigde van Pa-

kistan waren bij de plechtigheid tegenwoordig. Kort daarna werden wij door de ambassadeur op een luisterrijke receptie in het Kasteel Oud-Wassenaar uitgenodigd.

Van 1946 tot 1960 ben ik als enige ordinarius voor het onderwijs in de wijsbegeerte te Leiden verantwoordelijk geweest. De bijzondere hoogleraren, dr. P.H. van Laer voor de Thomistische wijsbegeerte, dr. J.P. Mekkes voor de Calvinistische en dr. J.C. Bruyn (1887-1963) voor de Hegeliaanse wijsbegeerte, later dr. J.J. Poortman voor de metaphysica in de geest van de theosophie, heb ik zoveel mogelijk bij het onderwijs en de examens ingeschakeld. De tentamens voor de elk jaar toenemende aantallen studenten in de psychologie en de sociologie (resp. sinds 1947 en 1949) kwamen echter alleen voor mijn rekening. In 1956 heb ik daarvoor enige hulp gekregen door de benoeming van dr. J.H. Wenen als docent; in 1958 is hij bevorderd tot lector. In 1960 werd eindelijk een tweede gewone leerstoel voor de wijsbegeerte ingesteld en tot mijn voldoening is dr. mr. C.A. van Peursen, hoogleeraar te Groningen, die in 1948 bij mij te Leiden gepromoveerd was, op deze zetel benoemd. De verhouding met van Peursen is van zijn aankomst te Leiden tot mijn vertrek uit Leiden allerprettigst geweest. Hij wist van curatoren gedaan te krijgen, dat het pand Witte Singel 71 tot Philosophisch Instituut werd bestemd en voor dit doel geheel werd opgeknapt en van boven tot onder met een nieuw meubilair werd voorzien. In januari 1964 konden wij het Instituut betrekken. Ik kreeg er een prachtige werkkamer boven vóór aan de straat, maar ik heb daarvan slechts enkele maanden kunnen profiteren, omdat mijn emeritaat op handen was. Ingevolge het bepaalde in de Wet op het wetenschappelijk onderwijs 1960 werd ik met ingang van het studiejaar 1964-1965, d.i. op 1 september 1964, eervol ontslagen, met dankbetuiging voor de bewezen diensten. Met grote spijt heb ik mijn werk aan de universiteit neergelegd, maar ik heb de bepaling van de wettelijke leeftijdsgrens altijd als een heilzame maatregel beschouwd. Eind mei 1964, vóór het begin van de eindexamens, heb ik mijn laatste college gegeven, maar tot en met 9 juli heb ik een groot aantal tentamens afgenomen : vele studenten wilden nog bij mij klaarkomen en niet de komst van mijn opvolger afwachten. Een publiek afscheidscollege heb ik niet willen geven. Enkele jaren tevoren had ik zulk een afscheidscollege aan de Vrije Universiteit te Amsterdam van collega J. Waterink (1890-1966) bijgewoond, maar de persoonsverheerlijking en de onoprechtheid, die daarbij ten toon werden gespreid, stonden mij zo tegen, dat ik toen al besloten had, bij mijn heengaan uit Leiden daarvan af te zien. Ik ben dus "met de stille trom" vertrokken, maar ik heb met groot leedwezen afscheid genomen van de plaatsen, waar ik zo vele jaren met veel genoegen gewerkt had. In het najaar van 1964 boden curatoren aan de dat jaar wegens leeftijd ontslagen hoogleraren in "De Doelen" een diner aan, dat bijzonder prettig verliep.

Intussen was ook het tijdstip van heengaan uit de Onderwijsraad voor mij aangebroken. Wegens het bereiken van de 70-jarige leeftijd werd mij met ingang van 13 augustus 1964 (mijn verjaardag) eervol ontslag verleend als lid en voorzitter. Mijn opvolger als voorzitter, prof.dr. K. Posthumus (Eindhoven) drong er persoonlijk bij mij op aan, dat ik dit ontslag niet geheel onopgemerkt zou laten voorbijgaan, en ik kon mij aan zijn vriendelijke en vriendschappelijke aandrang niet onttrekken. Hij wist te bewerken, dat de vergaderzaal van de Eerste Kamer beschikbaar werd gesteld voor een plenaire zitting van de Onderwijsraad (die sinds maart 1939 niet meer in zijn geheel bijeen was geweest) en dat die zitting bestemd werd voor mijn afscheid. De Raad was bijna voltallig opgekomen. Aanwezig waren de minister van onderwijs, kunsten en wetenschappen, mr. Th. Bot, de staatssecretaris mr. Grosheide en de secretaris-generaal mr. H.J. Schölvink. Tot mijn voldoening ontbrak ook de oud-secretaris van de Onderwijsraad, dr. H.W. Tilanus (1884-1966) bij dit afscheid niet. Ik had ook een aantal familieleden en vrienden kunnen uitnodigen, deze zitting bij te wonen. De vergadering, gepresideerd door Prof. Posthumus, verliep geheel in de juiste vorm. Gevraagd werd, wie er nog iets op te merken had op de notulen van 1939, en het enig nog zitting hebbende lid, dat de vergadering van 1939 had bijgewoond, de Heer J. Schipper, had inderdaad nog iets op te merken. Daarna werden er door de voorzitter en door de minister vriendelijke woorden tot mij gesproken en hing de minister mij de versierselen om van het commandeurschap van de Orde van Oranje Nassau. Ten slotte kwam ik zelf aan het woord voor een afscheidsrede, die ik had opgevat als een programrede. Na afloop werd in de pas nieuw ingerichte koffiekamer van de Eerste Kamer een receptie gehouden, waar de leden van de Onderwijsraad en vele anderen mij de hand kwamen drukken. Voor de familie en vrienden, die de zitting hadden bijgewoond, Ferd en Wies met Jan Hendrik, Manuel met Pia, Kees en Hilda met de jonge Hilda, en Kooje Kruyt, had ik thuis een lunch aangericht. 's-Avonds wachtte mij een diner in Hotel Kasteel Oud-Wassenaar, dat door minister Bot te mijner ere werd gegeven en waarop de algemeen voorzitter, de afdelingsvoorzitter en de secretaris van de Onderwijsraad waren uitgenodigd. Ook hier werden vele vriendelijke woorden gesproken. Ik was bijzonder dankbaar voor de waardering, die mij bij dit afscheid van allerlei kanten betoond werd. Zij heeft mij het heengaan uit deze kring, waarin ik mij altijd bijzonder goed thuis heb gevoeld, enigermate vergoed. Ook het werk in de Onderwijsraad heb ik met groot leedwezen beëindigd. Meer dan 25 jaren is het een stuk van mijn leven geweest, dat mij zeer na aan het hart lag.

In de jaren van mijn werkzaamheid bij het onderwijs en ook daarna is de uitoe-

fening van mijn priesterschap hoofdzakelijk beperkt gebleven tot het geregeld opdragen van de H. Mis, in mijn Rolducse tijd in kerk of crypte van Rolduc, later in de kapel van Stella Maris te Nijmegen en in die van het Maria-Gesticht te 's Gravenhage. Ik heb dat altijd als het belangrijkste deel van mijn dagtaak beschouwd en ik heb eerlijk getracht, daar steeds zoveel eerbied en aandacht aan te besteden als bij het opdragen van het Offer van het Nieuwe Verbond past. Op Rolduc kwamen daarbij de beurten van Hoogmis, Lof en assisteren bij de plechtige diensten. Later kwam dit nog slechts zelden voor.

De volgende huwelijken heb ik ingezegend :

1935, Teun Struycken en Thea Feldbrugge,
1937, Fons Chrus en Herma Borgers,
1937, Pon Sassen en Nel van Eekelen,
19 , Bab Thuring en Bep
1939, Ben Vermeulen Windsant en Cily van Schaik,
1941, Walter Duif en Gré Geurts,
1943, Ferd Sassen en Wies Deurvorst,
1944, Kees Samson en Hilda Aukes,
194 , Henri Stams en Cily van Boom,
1948, Peter Nefkens en Erna Wennubst,
194 , Frans Mutsaerts en Sophie Rouppe van der Voort,
1953, John van de Geer en Hans Rademaker,
1959, Bertie von Pfetten Arnbach en Gerie Wilmar,
196 , Claud Chorus en Ria Menken,
1962, Alexander van Vessem en Anny Hohewald.

Later heb ik geen uitnodigingen tot het inzegenen van huwelijken meer aangenomen, omdat de nieuwe liturgie mij te ingewikkeld was geworden en te veel beroep deed op de vocale qualiteiten van de celebrant (waaraan ik niet kon beantwoorden).

Mijn ontslag als hoogleraar en als lid en voorzitter van de Onderwijsraad viel ongeveer samen met het einde van de werkzaamheden van de Commissie Geesteswetenschappen, waarvan ik sinds de instelling op 18 mei 1961 deel heb uitmaakt. Voorzitter was Prof.dr. H. Wagenvoort, leden : mr. J. Donner, Prof.dr. S. Dresden, Prof.dr. E.W. Hofstee, Prof.dr. L.J. Rogier, Prof.dr. A. Teeuw, Prof. H.W. Lambers, Prof.dr. C.W. Wönnich en Prof.dr.J. Snijders; als secretaris trad op dr. E. Haas. De voortreffelijke geleide vergaderingen hadden meestal plaats te Utrecht. Het bleek soms moeilijk tot overeenstemming te geraken, maar de discussies stonden op zeer hoog peil en tenslotte hebben wij een rapport aan de Minister kunnen uitbrengen, dat door ons allen werd ondertekend. Na het beëindigen van de werkzaamheden werd door de leden op 20 november 1964 aan de voorzitter in Huize Molenaar te Utrecht een diner aangeboden. Het rapport is in de laden van het Departement

verdwenen; wij hebben er later niets meer van gehoord, en de voorstellen, die wij ten behoeve van de beoefening van de geesteswetenschappen in Nederland hadden ingediend, zijn niet tot uitvoering gekomen. Toch meen ik, dat de langdurige intense uitwisseling van gedachten voor ons allen zeer vruchtbaar is geweest.

Ik heb het voorrecht gehad mijn emeritaat in goede gezondheid in te gaan. Hoezeer het mij speet, mijn werk aan de Universiteit en in de Onderwijsraad te moeten beëindigen, toch voelde ik het als een verlichting, dat een aantal verantwoordelijkheden (die mij overigens nooit zwaar hadden gedrukt) van mij waren weggevallen. Op raad van mijn oud-collega van Rolduc L.W. Linssen (1888-19) veranderde ik zo min mogelijk aan mijn dagorde, maar ik voelde mij vrij om meer te gaan wandelen en fietsen, en vooral om meer voor mijn genoegen te lezen dan ik in de afgelopen jaren had kunnen doen. De Koninklijke Bibliotheek verschafte een onuitputtelijke voorraad, vooral historische lectuur. Ik achtte mij niet meer verplicht mijn vak bij te houden, maar kon op mijn gemak mijn tijd besteden aan enkele kleinere wetenschappelijke publicaties. De werkzaamheden voor het Curatorium van de KMA en voor de Commissies ter Uitvoering van de Culturele Accoorden met België, Luxemburg en Frankrijk gingen door. Vooral het werk voor de Nederlands-Belgische Commissie Gelijkwaardigheid van getuigschriften en Effectus civilis bleef mij bezig houden.

In 1965 werd ik ten nauwste betrokken bij het werk van de Stichting Wetenschappelijk Onderwijs in Limburg (SWOL), die zich het bevorderen van de vestiging van de achtste medische faculteit en van een universiteit in Limburg, met name te Maastricht, tot doel stelde. Ik werd lid van het Algemeen Bestuur, lid en ondervoorzitter van de Projectcommissie en Gouverneur Ch. van Rooy stond er op, dat ik als adviseur alle vergaderingen van het Dagelijks Bestuur bijwoonde. De vele reizen naar Maastricht en de besprekingen in het Gouvernement waren voor mij altijd weer een waar genoegen. Ik was mij er van bewust, dat ik met dit werk geheel in de geest handelde van mijn vroeg overleden vader, die zich zo op en top

Maastrichtenaar voelde.

Wij ontvingen te Maastricht de Commissie van Walsum, die de Regering moest adviseren over de stichting van een achtste medische faculteit en over de eventuele plaats van vestiging, en toonden de gasten het Ziekenhuis St. Annadal te Maastricht en het ultra-moderne De Wever-ziekenhuis te Heerlen. Ook ontvingen wij Minister Veringa, die zich op de verschillende eventuele en potentiële vestigingsplaatsen kwam oriënteren. Ook met hem bezochten wij St. Annadal en Heerlen. Wij hadden de intense voldoening, dat de Regering in 1969 tot de vestiging van een medische faculteit te Maastricht besloot. In de Troonrede van 1969 werd dit aangekondigd;

de beide Kamers van de Staten-Generaal verklaarden zich accoord. Het lid van het Dagelijks Bestuur van SWOL, dr. J. Tans, werd lid en voorzitter van de Commissie, die de stichting van een en ander te Maastricht noest voorbereiden. SWOL had haar voornaamste doel bereikt, zij kon haar werkzaamheden voorlopig stilleggen en zich beraden op verdere doelstellingen.

In het najaar van 1965 bleken er moeilijkheden te zijn ontstaan tussen de ministeries van Onderwijs en van Financiën met betrekking tot de rijksstudietoelagen. Minister I.A. Diepenhorst stelde toen een commissie in om de Regering van advies te dienen inzake het toekomstig beleid rijksstudietoelagen, en benoemde mij tot voorzitter. De commissie bestond uit vertegenwoordigers van de ministeries van onderwijs, van financiën (Prof.dr. W. Drees Jr.), van landbouw en sociale zaken. De minister droeg mij op allereerst een conferentie te gaan bijwonen, die de Duitse universiteiten in oktober 1965 over hetzelfde onderwerp te Berlijn belegd hadden. De KLM bracht mij in enkele uren naar Berlijn, waar ik voor het eerst van mijn leven kwam. De conferentie was voortreffelijk georganiseerd en geleid. Drie dagen lang heb ik de besprekingen bijgewoond en heel wat geleerd ter voorbereiding van de werkzaamheden, die mij in de commissie beleid rijksstudietoelagen wachtten. De kwesties, waar wij voor stonden, bleken uitermate ingewikkeld te zijn. De besprekingen waren moeilijk en leidden soms tot schijnbaar onoverbrugbare verschillen van mening. Na vele tientallen malen vergaderd te hebben, konden wij in de zomer van 1966 ons rapport afsluiten. Intussen had Minister Diepenhorst op grond van ons advies enkele maatregelen genomen (en gedeeltelijk weer ingetrokken), die in de studentenwereld tot grote beroering aanleiding gaven

In 1963 werd ik voorzitter van een Gemengde Subcommissie in het kader van de Commissie voor het Nederlands-Belgisch Cultureel Acoord, tot regeling van de effectus civilis, wederkerig te verbinden aan de getuigschriften van de onderscheiden takken van het onderwijs. Deze Subcommissie vergaderde sindsdien zeer frequent, beurtelings in Den Haag en in Brussel. Leden waren : Mevrouw mr. M.J. Koch-Kijlstra, met wie ik al zovele jaren had samengewerkt, dr. J. Verlinden en mr. A.M. van Kalmthout. Voorzitter van Belgische zijde was eerst Prof. F. Closset en na diens overlijden Prof. O. de Raeymaeker.

Op 11 januari 1967 maakte ik te Parijs de herdenking mee van het 10-jarig bestaan van het Institut Néerlandais, dat onder leiding van S. de Gorter zulk een voortreffelijk werk doet voor de Nederlandse cultuurpropaganda in Frankrijk. Bij die gelegenheid werd ook in het Pavillon de Marsan van het Louvre (eens bewoond door de latere Karel X) de tentoonstelling geopend van "La vie en Hollande au 17e siècle". Kort te voren had de tentoonstelling "Dans la lumière de Vermeer" in

de Orangerie een ongekend aantal bezoekers getrokken. Ook in het Mauritshuis had deze tentoonstelling een buitengewoon succes gehad.

In 1966 werd een begin gemaakt met de concentratie van de priester-opleidingen, die tot dan toe in de groot-seminaries van de bisdommen en in de onderwijsinstellingen van de onderscheiden kloosterorden hadden plaats gehad, op vijf plaatsen, nl. in de theologische faculteit te Nijmegen en in de theologische hogescholen te Heerlen, Eindhoven, Tilburg en Amsterdam/Utrecht. In verband daarmee richtte het Episcopaat in overleg met de Stichting Nederlandse Priester Religieuzen een Centrale Beleidscommissie op voor de Katholieke Instellingen van Wetenschappelijk Theologisch Onderwijs (MTO). In deze Commissie werden benoemd vertegenwoordigers van het Episcopaat, van de SNPR en van de verschillende KIWTO's, en als deskundigen collega H. Janssen, voorzitter van de Academische Raad, en: ik. Taak van de Commissie was hoofdzakelijk, de betrekkingen tussen de KMO's en de kerkelijke en burgerlijke overheid tot stand te brengen en te onderhouden. Wij vergaderden gewoonlijk ongeveer om de zes weken, afwisselend in het Curatorengebouw van de Universiteit van Nijmegen en in het Bureau van de Secretaris van Curatoren van de Hogeschool te Tilburg.

Mijn secretaresse, Marlien van Kleef, die mij sinds 1955 in velerlei opzicht van dienst geweest is, en die deze herinneringen voor een groot deel onder mijn dictaat getikt heeft, is 8 september 1966 ingetreden in het Benedictinessen klooster te Oosterhout. Ik heb haar dienstvaardigheid zeer gemist.

Van 27 augustus tot 2 september 1967 heb ik te Montréal, Canada, als vertegenwoordiger van de minister deelgenomen aan het 4de Internationale Congres voor de Middeleeuwse Wijsbegeerte, dat werd gepresideerd door Etienne Gilson (1884-19) en waar een kleine 400 belangstellenden, o.w. vrijwel alle bekende figuren uit het vak, bijeen waren. Het Congres was uitstekend georganiseerd en leverde veel interessants op. Het werd gehouden in een aantal lokalen van de Université de Montréal en de deelnemers waren meerendeels ondergebracht in een uiterst comfortabel ingericht en uitstekend onderhouden studententehuis op het terrein van de universiteit. De maaltijden werden gebruikt in het goed voorziene restaurant van het Centre social, eveneens op het terrein. Het was bijzonder aantrekkelijk, de stad Montréal, seconde ville française du monde, na negen jaren terug te zien en te constateren, hoeveel er in het centrum afgebroken, vernieuwd en (hoog) opgebouwd was. Bijzonder viel op de prachtige nieuwe Métro, die ook vervoer gaf naar het terrein van Expo 67. Ik heb daar een middag doorgebracht, maar er was té veel te zien ! De KLM bracht mij in 7 uren en 20 minuten naar Canada, en terug in minder dan zes uren.

Te Montréal bood het gemeentebestuur ons een diner aan. Ook werden wij ontvangen in Mac Gill University (waar ik in 1958 gelogeed had) en in het Institut d'études médiévales.

In de zomer van 1968 ben ik aangezocht mop te treden als voorzitter van een ministeriële commissie, die zal hebben te adviseren over een nadere coördinatie tussen de sociale academies en de daarbij behorende voortgezette opleidingen enerzijds en de faculteiten van de sociale wetenschappen anderzijds. De bedoeling bestaat, het hoger beroepsonderwijs los te maken van de Wet op het voortgezet onderwijs (Mammoetwet) en het een eigen wettelijke status te geven als "tertiair" onderwijs, dat evenals het wetenschappelijk onderwijs voortbouwt op het "secundair" onderwijs, d.i. het voorbereidend wetenschappelijk en algemeen vormend voortgezet onderwijs (v.w.o. en h.a.v.o.). Op 15 juli 1968 heeft Minister Veringa de commissie ten departemente geïnstalleerd met een rede, waarop ik heb geantwoord. Er waren maar enkele leden aanwezig, maar de Minister stond er op, de commissie nog vóór zijn vacantie in gang te zetten.

Op 5 april 1969 heb ik de vijftigste verjaardag van mijn priesterwijding mogen beleven. Een vijftigjarig priesterfeest is een feest van terugzien : vooruitzien is er niet meer bij. Met grote dankbaarheid aan de Geveer van alle goeds heb ik de afgelopen vijftig jaren herdacht. Bij gebrek aan parochianen is het feest zonder kerkelijke plechtigheden voorbijgegaan. Ik heb het echter geriskeerd, op de datum van 5 april te anticiperen, en heb op 17 februari (Carnaval) enkele priestervrienden, op 1 maart en 8 maart enkele familie-leden en vrienden, o.w. een aantal niet-Katholieken, met wie ik altijd zo aangename relaties gehad heb, aan tafel genodigd. De dag van 5 april (Paaszaterdag) heb ik in eenzaamheid, devotie en dankbaarheid doorgebracht in het dierbare Lugano. Daar heb ik ook op Paaszondag de vijftigste verjaardag van mijn eerste H. Mis (Roermond, Ursulinen, 6 april 1919) gevierd, met het opdragen van het H. Misoffer in een zijkapel van de kathedraal, gevolgd door het bijwonen van de pontificale Hoogmis.

Op 5 april 1969 waren van de 13 wijdelingen van 1919 nog zes in leven. Binnen veertien dagen na die datum zijn nog twee klasgenoten overleden : de een plotseling, de ander tengevolge van een verkeersongeluk.

In 1969 heb ik tegen verwachting in nogmaals als gecommiteerde aan de eindexamens van het gymnasium mogen deelnemen en ook in 1970 was ik wederom van de partij. Het was als altijd een heerlijke vakantie !

Kort vóór de eindexamens van 1970 werd aan de bewoners van het Maria-Gesticht, waar ik sinds 1 september 1945 verbleef, aangezegd, dat het huis over enige tijd

zou worden opgeheven. Ik had al enkele jaren tevoren rekening gehouden met de mogelijkheid, dat ik vroeg of laat om enige reden zou moeten verhuizen, en had mij daarom op de "wachtlijst" laten plaatsen van het Carolus-Pension, Onder de Bogen te Maastricht.

Op 3 augustus 1970 is in Huize "St. Anna" te Nijmegen overleden mijn schoonzuster Mies Vonk de Both, weduwe van mijn broer Rudolph. Met haar is de laatste van mijn naaste familie heengegaan. Toen haar huis te Terborg in het voorjaar van 1945 door een bombardement verwoest was en haar man in november 1946 was overleden, heeft zij verlof weten te verkrijgen om op een deel van de fundamenten een huis van kleiner volume te bouwen. Zij heeft dit echter slechts enkele jaren bewoond. Later was zij gevestigd in het Mastbosch-Hotel te Ginneken-Breda en in het Laurentius-Gesticht aldaar. Tien jaar woonde zij vervolgens in Huize "St. Anna" te Nijmegen, van welke stichting mijn neef Ferd de voorzitter was. Zij bereikte de leeftijd van bijna 93 jaar. Bij de begrafenis te Terborg bleek de kist van mijn broer Ru (daar begraven 11 november 1946) behoudens een spleet in de deksel nog intact in het gemetseld graf te staan.

-0-0-0-0-0-0-0-0-0-

PS.

Deze Herinneringen zijn de destijds door de secretaresse van oom Ferd uitgetypte definitieve versie van de twee ordners, waarin de eerdere uitgetypte kladversie met handgeschreven verbeteringen, verlucht met vele foto's, uitnodigingen, menu's, enz. is opgenomen.

Deze definitief uitgetypte versie is nu met OCR gescand en naar Word en naar Pdf overgezet.

De tekst zal t.z.t. worden opgenomen in de website Genealogie Sassen met toevoeging van foto's enz.

Nijmegen, 13 januari 2009, J.H. Sassen